HAZRETİ ALİ'DEN MUSTAFA KEMAL'E ALEVİLİĞİN TARİHÇESİ

BAKİ ÖZ

can yayınları
237

Baki ÖZ

HZ. ALİ'DEN M. KEMAL'E ALEVİLİĞİN TARİHÇESİ

can yayınları -237

2004

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan CAN YAYINLARI'nın izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da her hangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

BAKİ ÖZ

HZ. ALİ'DEN M. KEMAL'E ALEVİLİĞİN TARİHÇESİ

can yayınları
237

can yayınları

Adil Ali ATALAY Vaktidolu
Molla Fenari Sok.
No:16 Cağaloğlu/İST.
Tel: (0212) 528 36 09
Tel/Fax: (0212) 528 36 10
Web Sayfamız: www.canyayinlari.com.tr

Birinci Basım: Kasım 2004 - 1.500 Adet

ISBN 975 - 6358 - 38 - 6

Basım: BERDAN MATBAACILIK
(0212) 613 12 11 - 613 11 12

BARIŞ MATBAA ve MÜCELLİT
(0212) 674 85 28

Dizgi
Zeynel ATALAY

Bana; tüm yaşamımız boyunca ve her türlü ailevi sıkıntılarımız karşısında "saçını süpürge" ederek eşlik eden, amansız sağlık sorunlarımı aşıp bilimsel çalışmalarımı yürütmemde, bu alanda ürün vermemde, her türlü özveriyi esirgemeyen, hayat yoldaşım, sevgili eşim Hülya'ya...

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....13

Bölüm I: Alevilik Tanımlamasına Yaklaşım
Alevilik Nedir?.....15
Alevilik Nasıl Oluşmuştur?.....20
"Alevilik" Adının Oluşumu.....22

Bölüm II: Günümüz Aleviliğinin Niteliği ve Genel Sorunlarına Yaklaşım
Günümüz Türkiyesinde Aleviliğin Canlanışı.....27
Aleviliğin Tarih Boyu Temel Kaynakları ve Günümüzde Bunlardan Ne Ölçüde Yararnıldığı.....28
Geçmişte ve Günümüzde Alevilik Üzerinde Oynanan Oyunlar.....32
İlericilik- Gericilik Aldatmasıyla Günüzde Aleviliği Siyasete Çekme Çabaları.....35
Alevilik'te Yapay Bölünmeler Yaratılarak Yönlendirme Çabaları.....38
Aleviliğin Günümüz Kent Koşullarında Karşılaştığı Sorunlar.....42

Bölüm III: İslâmiyet ve Aleviliğin Doğuşu
Gadiri Hum Olayı.....45
Vasiyetname Olayı.....46
Halife Seçimi Olayı/ Beni Sakiyfe Toplantısı.....47
Ali-Muaviye Çatışması (Sıffin Savaşı).....48
Hz. Ali, O günlerden Günümüz Yönetimlerine Işık

Tutacak Biçimde Demokrasinin ve Adaletin İlk Örnek Tipini Sergiler.....52
Yolun Başı Hz. Ali'nin Gönüllere Mal Oluşu.....56
Kerbela Olayı.....59
Emevi ve Abbasiler'in Ehl-i Beyt'e Karşı Genel Tutumları.....63
Şiilik ve Doğuşu.....65
Emeviler ve Abbasiler Döneminde Ehlibeyt'in Davasını Savunan Şii Hareketleri.....66
Alevi- Şii Devletleri.....73
Deylem Bölgesi ve Hazar Zeyd Alevi Devleti.....76

Bölüm IV: Anadolu'ya Aleviliğin Gelmesi ve Anadolu'da Alevi- Bektaşiliğin Oluşması
Türkler'in Müslümanlığa Geçişleri ve Aleviliği Benimseyişleri.....79
Asya'dan Anadolu'ya Hangi Kesimler Gelmişlerdir.....80
Asya'dan Anadolu'ya Geliş Biçimi ve Anadolu'ya Yerleşme.....81
Horasan Erenleri'nin Anadolu'da Sağladıkları Toplumsal Kaynaşma.....83
Bektaşiliğin Oluşmasında Ahmet Yesevi Etkeni ve Yeseviliğin Alevi Niteliği.....84
Vefailik ve Bektaşiliğe Etkileri.....86
Kalenderiliğin Hacı Bektaş'a ve Bektaşiliğe Etkileri.....88
Haydariliğin Hacı Bektaş ve Bektaşiliğe Etkileri.....88
Bektaşilik Tarikatı'nın Kurulması Süreci.....

Anadolu'da Aleviliğin Toparlanma ve Derneşme Dönemleri.....90
Bektaşilik Tarikatı'nın Kuruluşu ve Balım Sultan'ın Tarikata İlişkin Yaptığı Düzenlemeler.....91

Bölüm V: Alevi Ocakları ve Dedelik Kurumu
Dede Soykütüklerinin Önemi.....97
Alevi Dede ve Ocak Kurucularının Kökeni ve Niteliği.....98
Anadolu'daki Dede Ocaklarının Erdebil Ocağı ile Hacı Bektaş Ocağı Karşısındaki Bağlılık Konumları.....101

Bölüm VI: Osmanlılar Döneminde Alevilik
Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Alevi-Ahi Çevrelerin Belirleyici Etkinliği.....105
Safevi Devleti ve Anadolu Aleviliğinin Yaşamında Oynadığı Rol.....109
Osmanlılar'da Giderek Sünni Mezhep Egemenliği ve Bunun Alevi Kıyımına Dönüşmesi.....113
Osmanlı Döneminde Alevi Ayaklanmaları.....114
Yeniçeri Askeri Ocağı'nın ve Bektaşi Tarikatı'nın Kaldırılışı.....119
Yeniçeri Kırımı ve Bu Ocağın Kaldırılması.....122
Bektaşiliğin Yasaklanması ve Tekkelerinin Kapatılması.....127
Bektaşiliğin Yönetimle Mücadelesi ve Bektaşiliği ResmiYaşatma Çalışmaları.....133
Bektaşiliğin Dergah Kurma Mücadelesi Vererek Sivil Yaşama Çalışmaları.....136
Jön Türk ve İttihat Terakkiciler Çoğunluk

Bektaşi'dir.....138

Bölüm VII: Atatürk ve Alevi-Bektaşiler
Atatürk'ün Yetiştiği Ortam: Balkanlar.....141
Atatürk, Alevi-Bektaşi Bir Ailenin Çocuğu.....141
M. Kemal Gençlik Yıllarında Selanik'te Bir Bektaşi Dergâhına Devam Ediyor.....142
Alevi-Bektaşiler, Milli Mücadele'de M. Kemal'in En Dayanılır Müttefikidirler.....143
M. Kemal, Milli Mücadele'ye Hazırlanırken Alevi-Bektaşiler'ce Destekleniyor ve Korunuyor.....143
Alevi-Bektaşiler, Kuvayı Milliye Önderleriyle İşbirliği Kuruyorlar.....147
M. Kemal Hacıbektaş Pirevi'ne Uğrayarak Alevi-Bektaşiler'in Tam Desteğini Alıyor ve Milli Mücadele İçin İşbirliğine Giriliyor.....151
M. Kemal'i Ankara'da Alevi-Bektaşi Kesimleri Coşkuyla Karşılıyor.....152
Milli Mücadele'yi Alevi-Bektaşiler'in Tam Desteklemelerine Karşın, Şeriatçı-İslamcı Kesimler Ayaklanarak Tepki Gösteriyorlar.....153
Bektaşiler, İstanbul'da Bağımsızlığı Sağlamak İçin Kuvayı Milliye Örgütleri Kuruyorlar.....154
İstanbul'daki Bektaşi Dergâhları Kuvayi Milliye Üsleri Olarak Mücadele Veriyorlar.....155
Alevi-Bektaşiler Atatürk'ün Yanında TBM Meclisi'ne Katılıyorlar.....156
Alevi-Bektaşiler, Milli Mücadele'de Tümüyle Yeralarak Emperyalizmin "Böl- Yönet" Siyasetini Kırıyorlar.....157

Alevi-Bektaşiler, Seçimlerde Hep Atatürk'ün Bulunduğu Tarafı Destekliyorlar.....159
Alevi-Bektaşiler Halifelik ve Padişahlığın Kaldırılmasında ve Cumhuriyet'in Getirilmesinde Atatürk'ün Destekçileri Oluyorlar.....160
Alevi- Bektaşiler Atatürk'e Bağlılıklarını, Tekkelerin Kapatılması Sırasında Dergâhlarını Kapamak Yoluyla Bu İşe Öncülük Ederek Gösterirler.....161
Alevi-Bektaşiler, Atatürk'ü İnançlarının Temeli Olan Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli ile Özdeştirirler.....
Atatürk'se Alevileri ve Aleviliği Önemser.....170

ÖNSÖZ

Türkiye'de Alevilik araştırmaları henüz yeni. O nedenle yapılan çalışmalar yüzeysellik taşıyor. Henüz kapsayıcı ve bilimsel temellere oturan bir Alevilik tanımlaması dahi yapılamamıştır. Doğallıkla bu durum; yeterli alan ve lokal çalışmaların yapılmamış olmasından, belge, bilgi ve verilerin toparlanıp geniş bir perspektifte değerlendirilmeyişinden ve olguya önceden hazırlanmış kurumlar ve siyasal eğilimler doğrultusunda bakılmasından kaynaklanmaktadır.

Aleviliğin henüz bir tarihi yazılmamıştır. Biz, bu küçük çalışmamızla böylesi bir çalışmaya ışık tutmaya ve az da olsa toplumumuzu bu alanda bilgilendirmeye çalıştık. Bu eksikliği gidermek amacıyla giriştiğimiz deneme sonucunda genel hatlarıyla bir Alevilik tarihçesi ortaya çıktı. Bu alanda oldukça yeni bilgiler de bu kısacık çalışmamızda yer aldı.

Büyük bir iddia taşımayan bu kitabımızda amacımız toplumumuzu Alevilik konusunda bilgilendirmek, zamanla kazandığı doğmaları yıkmak, bilimsel bilgi edinmesine yardımcı olmak ve bu zemin üzerinde düşünmesini sağlamaktır. Çünkü, akıl bilgi ile beslenir ve bileylenir. Akılsal yolla edinilen bilgi de düşünceyi doğurur. Düşünebilen bireylerden oluşan ve düşünce üreten bir toplum, onu geriliklerin batağında boğan etkenlerin üstesinden gelir. Bu toplumsal aydınlığa ulaşmanın yoludur. İnsanlığının bilincinde olan bireyin amacı da bu olmalıdır. Biz bu kitabımızla bunun alt

yapısını oluşturmaya çalıştık.

Alevilik; nasıl ve hangi ortamda, neden çıkmıştır? Nasıl ve hangi etkileşimler içerisinde bir tarihsel süreç izlemiştir? Bugünkü Aleviliğin oluşmasında toplumsal, siyasal, düşünsel, kültürel etkenler tarihsel süreçte nasıl bir rol oynamış ve Aleviliğe nasıl bir yapı kazandırmışlardır? Bunlar sonucunda Aleviliğin siyasal ve kurumsal oluşumu nasıl bir nitelik göstermiştir? Alevilik içinde yer aldığı devletlerin/toplumların siyasetlerinde, toplumsal yapılanmalarında nasıl ve ne ölçüde rol oynamıştır?.. Bütün bu soruların yanıtları kısa da olsa bu kitapta yer almış, okur bu alanda bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Bu yolla, Alevilik karşıtı çevrelerin zaman içerisinde ürettikleri ve doğruymuş gibi insanların beyinlerine işledikleri kimi önyargılı bilgiler ve düşünceler yıkılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak çaba bizden, takdir okurdan. Halkımıza akılsal temelde doğru bilgi verebildikse ne mutlu bize.

Saygılarımızla...

Baki ÖZ
Altınoluk-Mayıs 2001

BÖLÜM: I

ALEVİLİK TANIMLAMASINA YAKLAŞIM

Alevilik Nedir?

Alevilik, Hz. Ali yanlılığını, bağlılılığını, sevgisini inancına esas alarak oluşan, İslamiyet içindeki bir yoldur. Zamanla gelişir. Hz. Ali, Ehlibeyt, On İki İmamlar, Hacı Bektaş Veli'ye dayanan anlayışı temel alır. Aleviliğin omurgası bu öğelerdir. Aleviliğin temel felsefesi tasavvuftur. Geniş bir yelpaze çizen ve çeşitli olgunluk evrelerinden geçen tasavvufun "Vahdet-i Vücut" ve "Vahdet-i Mevcut" aşamaları Aleviliğin benimsediği ve kendi çabasıyla yarattığı evrelerdir. Alevilik felsefesini oluştururken, tasavvufun bu son iki aşamasını benimsemiş ve yapısı içerisine almıştır.

Alevilik; İslam içerisinde doğmasına karşın, kimi toplumsal, siyasal ve kültürel koşullardan yola çıkarak kendine özgü kültürel, inançsal ve yapısal kimliğinin oluşmasında etkili olan ana temalar yaratmıştır. Bunlar, Aleviliğin ve Alevi olmanın ana koşullarıdır. Bunların çevresinde toplanan egemen düşünceler, değerler, benimsenmiş olan idealar, ritüeller, tapınma ve ibadet biçimleri, yarattığı heyecanlarla birlikte Aleviliğin ahlâkını ve inancını oluştururlar. Aleviliği, Aleviliğin özünü, omurgasını oluşturan ve Aleviliği yaratan bu ana koşullardır. Bunlar, Aleviliğin belirgin özellikleri, Aleviliği belirleyen temel etmenlerden olmazsa olmaz etmenlerdir. Bu ana etmenler aynı zamanda Alevilik tanımının da temel etmenleridir. Bu temel etmenler şöyle

toparlanabilir:

Hz. Ali kültü, inancı.

Üçler; yani Allah-Muhammed-Ali.

Beşler; yani Pençe-i Ali-Aba denilen Ehlibeyt. Bunlar; Hz.Muhammed, Fatima, Ali, Hasan ve Hüseyin'dir.

Yediler; yani Üçler ile Hasan, Hüseyin, Hatice ve Fatma Ana'nın bulunduğu kesim. Bunun bir başka türevi (varyantı) daha vardır. Hz. Ali'nin yedi neferi veya sadık aşıkları ("aşık-ı sadık") olarak bilinen ve içlerinde Kanber, İranlı Selman (Selman-ı Farisi), Benân İbni Seman ve Nusayrı gibilerinin bulunduğu yedilerdir.

Yedi Ulular; çoğu kez bunlar da Yediler'den bilinirler. Ama Yedi Ulular, Alevi-Bektaşiliğin oluşmasında düşünceleriyle önemli katkı sunan ünlü yedi ozandır. Bunlar; Nesimi, Fuzuli, Şah Hatâi, Pir Sultan Abdal, Virâni, Yemini ve Kul Himmet'tir. Diğer Alevi-Bektaşi ozanları da bu yolun oluşmasına çağlar boyu katkı sunmuşlardır. Aleviliğin sistemleşmesinde ozanların, halk aşıklarının payı oldukça büyüktür.

On İki İmamlar; Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Cafer-i Sadık, Musa-ı Kâzım, Ali Rıza, Muhammed Taki, Aliyün Naki, Hasan-ül Asker, Muhammed Mehdi'dir.

On dört Masum-u Pâk.; Bunlar; Muhammed Ekber, İmam Hasan'ın oğlu Abdullah, İmam Hüseyin'in oğlu Abdullah, İmam Hüseyin'in oğlu Kasım, İmam Zeynel Abidin'in oğlu Hüseyin, İmam Zeynel Abidin'in oğlu Kasım, İmam Muhammed Bakır'ın oğlu Ali el-Eftar, İmam Cafer-i Sadık'ın oğlu Abdullah Asgar, İmam Cafer-i Sadık'ın oğlu Yahya Hadi, İmam Musa-ı Kâzım'ın oğlu Salih, İmam

Musa-ı Kâzım'ın oğlu Tayyib, İmam Muhammed Taki'nin oğlu Cafer Tahir, İmam Naki'nin oğlu Cafer, İmam Naki'nin oğlu Kasım'dır.[1] Bunlar kötülüğe bulaşmamış kimselerdir. On İki İmamlar'ın soyundandırlar. Bu nedenle örnek insanlardır. Bunlar görünüşte Müslüman, gerçekteyse münafık olanlarca şehid edilen on dört pak insandır.

On yedi Kemerbest; Çoğu Kerbelâ'da şehit edilen "pâk" insanlardır. Bir anlayışa göre Hz. Ali'nin çeşitli eşlerinden olmuş on yedi erkek çocuğudur. Kemer kuşanma onlardan kalmıştır. Bir başka görüşe göre ise Hz. Ali'nin kemer kuşandırdığı kimselerdir. Tasavvufa göre, hizmete gönüllü olan insanlardır. Hz. Ali'nin halifeleri olarak bilinirler. Bunlar; İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Hadiyü'l Ekber, İmam Abdü'l-Vahid Avn, İmam Ebubekir et-Tahir, İmam Ömer et-Tayyib, İmam Osman Turab, İmam Muhammed Hanife, Abdurrauf, İmam Ali Ekber, İmam Abdulvahhab, İmam Abdülcelil, İmam Abdurrahim, İmam Abdulmuin, İmam Abdullah Abbas, İmam Abdulkerim, İmam Abdülsamed.[2] Bunun bir başka varyantı/versiyonu daha vardır ki, bu varyantta özellikle Selman-ı Farisi, Malik Eşter, Ebubekir'in oğlu Muhammed, Yasir'in oğlu Ammar, Veysel Karani, Ebuzer Gaffari, Haris'in oğlu Harim, Yedilhezai'nin oğlu Abdullah, Ediel Haris'in oğlu Abdullah, Haris Şeybani, Ebul Hişam, Utbe'nin oğlu Hişam, Ebu Hazika'nın oğlu Muhammed, Kanber, Vezea'nın oğlu Mürtefi, Kays'ın oğlu Said ve Abbas'ın oğlu Abdullah gibi Ehlibeyt dostları yer alırlar. Bunlara, "**On yedi Kemerbest Haneda-**

1. Haydar Kaya -Alevi Bektaşi Erkânı, Evradı ve Edebiyatı, İst. 1996, 3. basım, s: 42 v. d.
2. H. Yılmaz- Ahmet Sırrı Dedebaba'nın "Bektaşi Tarikatı"", Hacı Bektaş Veli Dergisi, Sayı:10, s: 40, Yaz 1999; Kaya (1996), s: 29, 44 v. d.

nı" da denir. Bunlar, Ehlibeyt'e candan bağlı sahabelerden oluşurlar.(3)

Kırklar ve Kırklar'ın oluşturduğu "Kırklar Meclisi"; Alevi-Bektaşi muhayyilesi çeşitli zaman dilimlerinde yaşamış kişileri bu Kırklar Meclisi üyeleri olarak tasarlamıştır. Genel kanı Kırklar'ın, "Sırr-ı Hakikat" makamı olduğu yolundadır. Kırklar'ın tam olarak kimlerden oluştuğu bilinmemektedir. İçlerinde Selman-ı Farisi ve Kamber'in yer aldığı Hz. Muhammed'e ve Ehl-i Beyt'e candan bağlı olan bu insanlar Kur'an'ın yoruma dayalı ayetlerini açıklamak, onlardaki gizli mesajları anlamak ve bildirmek için Hz. Ali tarafından eğitilmişlerdir. Bu nedenle "Kırklar" olarak belirtilen bu insanlar İslam ve Alevi felsefesinin belkemiğini oluştururlar. Çoğu Elçilik Mescidi'nde kaldığı için bunlara "**Ashab-ı Soffa**" (sofa ashabı) denilmektedir. Kırklar'ı eğitip Tanrı erenliği makamına çıkardığı için Hz. Ali'ye "**Şah-ı Vilayet**" (Veliler Şahı) sanı verilmiştir. İslam tasavvufunun ve tarikat soy çizgisinin başlangıcı olan Kırklar Alevi-Bektaşiler'ce kutsal görülür.

Miraç ve bu Miraç sırasında Hz. Ali'nin adı çevresinde oluşan ve O'nu yücelten söylencesel inançlar; Sünni görüş Miraç'ı "ruhsal" görmesine ve "rüya" olabileceğini düşünmesine karşın, Alevi görüş Miraç'ı "cisimsel" olarak düşünür. Miraç olayını olduğu gibi Cem törenine yansıtır. Cem töreni, Miraç olayının ve Kırklar Meclisi işlevinin yeryüzündeki bir tekrarıdır.

Musahiplik; Toplumsal birliği ve dayanışmayı yaratmak düşüncesi çerçevesinde oluşmuş kurumdur.

3. Tam liste için bkz: Şevki Koca- Melami- Bektaşi Metaforunda İrşad Paradigması "Mürg-i Dil", Nazenin Yay. İst. 1999, s: 148; Kaya (1996), s: 46 v. d., 318.

Cem; Aleviliğin inançsal ayinidir. Bu bağlamda Semahlar da üretilmiştir. Alevi inancında Semah, Cem'le bütünleşir.

Dört Kapı Kırk Makam; Belli ilkeler ortaya koyarak Aleviliğin tarikatsal boyutunu, eğitimini ve olgunlaşma sürecini içerir. Belirgin aşamaları; "şeriat", "tarikat, "marifet" ve "hakikat" dir. Amaç; olgun insanı (kâmil insan) yetiştirmek, sonuçta olgun insanlardan oluşmuş yetişkin toplumu (kâmil toplum) yaratmak ve bu topluma dayanan bir düzen kurmaktır. Aleviliğin idealindeki toplum ve siyasal düzen ancak böyle kurulur.

Hacı Bektaş Veli ve O'nun paralelinde düşünen Anadolu, Ortadoğu ve Balkanlar'ı aydınlatan Horasan ve Rum (Anadolu) erenlerinin düşünsel ve inançsal katkıları.

Ahlâk ve edep anlayışı; Eline, diline ve beline sahip olma anlayışı Aleviliğin ahlak sisteminin özünü ve temelini oluşturur.

"Tevella" ve "Teberra" inancı; Tevella, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e sevgi ve gönülden bağlılık duymaktır. Teberra ise, Ehlibeyt'i sevmeyenlerden ve tavırlı olanlardan kaçınmak anlayışıdır.

Felsefesi, genel tasavvufun "Vahdet-i Vücut" ve "Vahdet-i Mevcut" aşamalarıdır. Tasavvufun "Vahdet-i Şuhud" ve "Vahdet-i Kusud" aşamaları, genellikle Sünni mutasavvıfların düşüncelerini yansıtır. Bu aşamaların ilkinde maddi varlıkların birbirinden ve Tanrı'dan ayrı olduğu savunulur. Bu düşünce ikinci aşamada da az-çok sürer. Tanrısal öz tüm varlıklardan ayrı tutulur. "Vahdet-i Vücut"la evrendeki tüm varlıkların özdeşliği, doğanın, Tanrı'nın ve insanın tekliği savunulur. "Yaratan"la "yaratılan"ın ayrılığı

kalkar. Yalnızca "Tanrısal varlaşma"nın gerçekliğine inanılır. Yaratılış, varlaşma biçiminde değil, Tanrı'nın özünden "fışkırma" biçiminde olur. İnsan, Tanrı'ya en yakın olandır. Tasavvufun en yetkin aşaması "Vahdet-i Mevcut" evresidir. Varlık birliği bu aşamada "varlıkların birliği" anlamını alır. Tanrı, bütün varolanların birliğidir. "Enel Hakk"a bu aşamada ulaşılır. Bu aşamada, her türlü bireycilik ortadan kalkar. Toplumsal erdemlilik ve olgunluk doğar, "kamil toplum" yaratılmış olur.

Alevilik Nasıl Oluşmuştur?

Aleviliğin üç temel boyutu vardır: Birincisi, geniş bir alana yayılmış olması; ikincisi, uzun bir tarihsel süreç boyunca oluşması; üçüncüsü ise, yayıldığı bölgelerde yaşayan toplumların kültürlerinden katkı almasıdır. Bu alanda en çok Türk toplumları Aleviliğin oluşmasına kültürel katkı sunmuşlardır.

Aleviliğin Geniş Bir Coğrafi Alanda Biçimlenmesi: Alevilik, çıkış yeri olan Medine-Kûfe coğrafyasında kalmamıştır. Buralarda filizlenen Alevilik; Arap Yarımadası'na, Kuzey Afrika'ya, Yemen'e, Kızıldeniz kıyılarına, İran ve Irak'ın tümüne, Suriye'ye, Horasan, Türkistan, Harzem ve Maveraünnehir başta olmak üzere Orta Asya Türk topluluklarının yaşadığı tüm Asya'ya, Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya yayılmış, buralarda yaşayan Arap, Fars, Türk, Arnavut ve Balkanlı halkların çoğunu etkilemiş ve inanç içerisine almıştır. Bugün de Aleviler genellikle bu geniş coğrafyada yaşamaktadırlar.

Aleviliğin Uzunca Bir Tarihsel Süreç Boyunca Oluşması: Aleviliğin belli başlı bir kuramcısı, teorisyeni yoktur. Belli öğelerden, belli ilkelerden ve kimi temel kişilerin düşünce ve tutumları temel alınarak yola çıkılmasına karşın, 1400 yıllık uzun tarih süreci boyunca kimi siyasal, toplumsal, düşünsel, kültürel ve inançsal olaylar ve etkenler Aleviliğin yapılanmasında temel rol oynamışlardır. Alevilik birilerinin buluşu, saptaması ve sistemleştirmesi değildir. Kısa bir dönemde de doğmamış, oluşmamış ve kurulmamıştır. İslamın çıkışından kısa bir zaman sonra koşulları oluşmaya başlamış ve günümüze kadar süren bir zaman dilimi içerisinde oluşmuş, bir kültür-düşünce-inanç sistemi olarak yapılanmıştır.

Alevilik, Hz. Muhammed'in son dönemlerindeki gelişmeler içerisinde filizlenir. Tasavvufa eğilimli kimi sofiyan çevreler, Hz. Ali'nin kişiliği çevresinde öbekleşirler. Hz. Muhammed'in ölümü üzerine, halife seçimleri sırasında olay netleşir. Hz. Ali bilinçli olarak yeni kurulan İslam Devleti'nin yönetiminden uzak tutulur. Ebubekir halifeliğe getirilir. Onu sırasıyla daha sonraları Ömer ve Osman'ın halifelikleri izler. Hz. Muhammed'in Gadir-i Hum'da Hz. Ali'yi yerine yönetime önermesine karşın, halife belirlemeleri sırasında bu öneriler hep gözardı edilecektir. Hz. Ali'nin çizgisi, yolu bu siyasal olaylar sırasında netleşecek ve İslam toplumunun bir bölümü O'nun yanında yer alacaklardır. Alevilik, böyle bir siyasal ortamda filizlenecektir. O günkü koşullarda Hz. Ali'nin yanında yer alan ve O'nu İslam Devleti'nin başına düşünen çevrelere "Ali Şiası", yani "Ali yanlıları" denilecektir. Bu Ali yanlısı kesimler ilk Aleviliğin, yani Ali yanlılığının toplumsal ve siyasal çekirdeği-

ni oluşturacaklardır. Bu yanlılığı daha sonraki yıllarda Sıffın Savaşı, Kerbelâ gibi olaylar pekiştireceklerdir. Ali yanlıları ve Hz. Ali'nin ailesinden olan insanlar ağır bir baskı altında kalacaklarından, İran ve Türk ülkelerine sığınacaklardır. İran'da bu etkiyle tarihsel "Şiilik" doğacaktır. Türkler, Ehl-i Beyt'ten olanların ve bu bölgeye sığınmış Ali yanlılarının etkisinde kalarak çoğunluk İslam'ın Alici yorumunu, çizgisini, yani Aleviliği benimseyeceklerdir. Zamanla, çeşitli etkenler nedeniyle bu Alevi topluluklar Anadolu'ya taşınacak ve Aleviliği Anadolu'ya getireceklerdir.

Aleviliğin Kapsadığı Toplumların Kültürlerinden Katkı Alması: Alevilik; özellikle Arap, Fars (İranlı), Türk ve Balkan bölgelerinde yayılmış, bu bölgelerdeki toplumlar arasında yaygın olan Maniheizm ve Budizm dini inançları da Aleviliğe felsefik katkı sunar ve inançsal yapısının zenginleşmesinde, biçimlenmesinde rol oynarlar. Alevilik'te Türk etkeni en ağırlıklı olanıdır.

"Alevilik" Adının Oluşumu

"Alevi/ Alevilik" adının ortaya çıkışına ilişkin net bir bilgi yoktur. Yalnız, Hz. Ali soyundan gelen insanların "Alevi" sonadları aldıkları bilinmektedir. Birçok "seyyid" ve "şerif"in "Alevi" son adı olduğuna rastlanılmaktadır. İlk dönemler "Alevi", Hz. Ali ailesinin adıdır. Daha sonraki yıllarda "Alevi" Hz. Ali'ye bağlı olan, O'nu seven, O'nun izinden giden, O'nun taraftarları olanlar için kullanılmıştır. Zaman içerisinde "Ali oğulları" taraftarlarına da "Alevi" denmiştir. 9. yüzyıldan itibaren "Alevilik" artık Hz. Ali yanlılarının genel adıdır. Bu yüzyılda diğer kesimler içe-

risinde kimi siyasal ve toplumsal olaylarla ilişkili olarak "Alevi" topluluğundan söz edilir. "Alevilik", doğrudan bu topluluğun ve kesimlerin adıdır. Bu topluluk, Doğu Türkistan'da Emevilerle başlatılan Hz. Ali'yi karalama kampanyasına karşı mücadele vermektedirler. Samanoğulları'nın askeri güçleri "Alevi" adlı toplulukların ayaklanması karşısında başarısız olmaktadırlar. "Aleviler", 921'lerde büyük bir orduyla Horasan'ın başkenti Nişabur'u alırlar. Ancak, Karahanlılar bu "Alevi" topluluğununun ayaklanmasını bastırır ve komutanları Leyla bin Numan'ı idam ederler.

"Alevi" adına ve tanımlamasına, Türkler arasında 941-942'lerde dolaşan ünlü gezgin Ebu Dulaf'da rastlanır. Bu yazar, "Alevi" sözünü artık kavram olarak kullanmaktadır. Türkler'in doğrudan "Alevi" adıyla kurdukları devletten söz eder.

10. yüzyılda artık "Alevi" adı oldukça geneldir. Samanoğulları 903'lerde Taberistan'ı "Aleviler"den alır. Tarihçi Taberi (839-923), döneminde siyasal mücadelelere katılan "Alevi" topluluklarından söz eder.

"Alevi" adı 11. yüzyılda Karahanlı yazarı Yusuf Has Hacib'in ***"Kutadgu Bilig"*** kitabında Hz. Ali soyu ve onlara bağlı olanların adı olarak geçer. Bu soyun ve topluluğun sevilip-sayılması istenir.

Selçuklular döneminde yazılan ***"Selçukname"***lerde, "Aleviler"den ve yönetimin onlara mal bağışında bulunmalarından söz edilir.

Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde Alevilik yaygındır. Kaynaklara göre halkın beşte dördü Alevi'dir. Aydınoğlu Mehmet Bey, "Alevi oldukları"nı söyler.

Ortaçağ Anadolu'sunda, "Alevi" adıyla birlikte başka Alevi topluluklarının da adından söz edilir. Bunlar genellikle; "Kalenderiler", "Haydariler", "Batıniler", "Babailer", "İshakiler", "Cavlakiler", "Işıkiler", "Rafiziler", "Bedreddiniler/Simaviler", "Kızılbaşlar" gibi topluluklardır. Fakat bu grup/topluluk adlarına karşın "Alevilik" adı unutulmamıştır. Meşru Alevi çevrelerinin adı olarak "Bektaşilik", İran yanlısı olarak görülüp sürekli baskı altına alınmak istenen kırsal Alevi kesiminin adı olaraksa "Kızılbaşlık" adları yan yana kullanılır.

Fakat "Alevi" adı ve kavramı hiçbir zaman unutulmaz. 16. yüzyılın ünlü ozanlarından Pir Sultan Abdal bir şiirinde "Alevi" kavramına yer verir ve "Alevi" olduğunu söyler. 17. yüzyılda yazılmış "***Veli Baba Menakıbnamesi***"nde "Alevi", "Aliviyyun" "Aleviyye" adları ve kavramları kullanılır.

Görüldüğü gibi "Alevilik" adı ve kavramı kimi yazarların savundukları gibi 19. yüzyılda ortaya çıkmamıştır. Bu ad ve sözcük, Alevilik olgusunun başından beri vardır ve kullanılmaktadır. Hele 9. yüzyıldan itibarense Türkler arasında bu ad ve kavram artık genelleşmiştir. Ortaçağ'da başka kavramlar da ortaya çıkmasına karşın, Alevilik adı tümüyle silinmemiştir. 19. yüzyıldan itibarense tüm diğer ad ve kavramları içerisinde eritmiş, Ali yanlısı ve Ali'yi inançlarının merkezine oturtan çevrelerin genel adı olmuştur. Günümüzde de bu ad geneldir.(4)

Alevilik, dünya genelinde farklı görünümler sergiler. Ancak Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan kendine özgü biçimine "Anadolu Aleviliği" denir. Anadolu Aleviliği yal-

4. Geniş bilgi için şu çalışmamıza bkz: Baki Öz- Alevilik Nedir?, Der Yay. İst. 1995, s: 172- 178

nızca Batıniliğin devamı değildir. Ortaçağda görülen Yesevi, Kalenderi, Haydari gibi Alevi ve Alici akım ve toplulukların, Hurufilik, Dehrilik ve Vahdet-i Vücudculuk gibi felsefelerle ve ayrıca Türk gelenek ve görenekleriyle karışıp kaynaşması sonucunda ortaya çıkan bir inanç anlayışıdır. Anadolu Aleviliği eklektik/birleştirmeci bir sistem değildir. Yani kimi öğelerin istenerek bir araya getirilmiş bir oluşumu değildir. Çeşitli amaçlarla ve kimi düşün-inanç önderlerinin de çabaları ve katkılarıyla ortaya konmuş düşüncelere, Türk öğelerinin eklenmesi ve sonradan İslami bir kisveye büründürülmesiyle doğmuş bir senkretizmdir.

Alevilik, kesinlikle İslamlığın dışında ayrı bir din değildir. Tarikatsal özellik göstermesine karşın, mezhepsel bir yapı sergiler. Çünkü genel İslam'a ve diğer mezheplere göre akidelerde ayrılık gösterir. Bu nedenle Alevilik, bir İslam mezhebidir. Bektaşilik ise, Alevilik zemininde oluşan bir tarikattır. Bir şeyhin/pirin/mürşidin önderliğinde yürütülen bir bağlanma ve kurumlaşma yolu, örneği sergiler.[5]

5. Geniç açıklamalar için bkz: Prof. Yusuf Ziya Yörükan - Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar (Haz. Dr. Turhan Yörükan), Kültür Bak. Yay. Ank. 1998, s: 29, 445-467

BÖLÜM: II

GÜNÜMÜZ ALEVİLİĞİNİN NİTELİĞİ VE GENEL SORUNLARINA YAKLAŞIM

Günümüz Türkiye'sinde Aleviliğin Canlanışı

Aleviliğin 1990'lı yıllarda güncelleştiği doğrudur. Bunda dünyadaki mikro-ulusçuluk rüzgarlarının esmesinin rolü olduğu gibi, ülkemizdeki sol siyaset akımlarının bastırılmasının da önemli ölçüde rolü vardır.

Alevi gençliği genellikle sol siyaset akımlarında yer almıştı. Bu akımlar 1980-90 arası devlet tarafından sakıncalı ve teklikeli görülerek bastırıldı. Genelde bir düşünce ve siyaset buhranı doğdu. Sağ, çoktan beri koşullarını hazırlamakta olduğu siyaset ortamını yarattı: Din ve Şeriat akımı. Bir dine dönüş akımı başladı. Din, toplum yaşamının temeli olarak alındı. Bu anlayış devletçe de desteklenerek güçlendirildi. Dinci akım giderek siyasal İslama dönüştü. Bu alandaki amacını net olarak ortaya koydu ve ülkenin demokratik, laik, cumhuriyetçi yapısını değiştirecek boyuta ulaştı.

Bu gelişmeler doğallıkla Aleviliğin canlanmasında, uyanmasında etken oldular. Bu kaçınılmaz. Fakat Aleviliğin uyanışı/canlanışı asıl kendi iç deviniminin sonucudur. Siyasal, düşünsel ve örgütsel/kurumsal bir boşluk içerisinde olan Alevi aydını ve gençliğinin kendini, kendi özünde arayışı; bu iç devinimle dünyadaki ve Türkiye'deki geliş-

melerin bir doğal sonucu olarak Alevi toplumunun, giderek Türkiye toplumunun yaşamına girdi. Bir bakıma Alevi uyanışı/canlanması yıllardır içten içe süren iç devinimin/oluşumun dünyadaki ve Türkiye'deki koşulların oluşmasıyla ortaya çıkma olanağı bulabildi. İç devinimdeki olgunlaşma ile Aleviliğin dışında gelişen mikro-ulusçuluk ve siyasal/düşünsel bunalımların yarattığı koşullar bir yerde örtüştü, zamanlaştı. Alevi uyanışı/canlanması bu koşulların örtüşmesinin ve uygun zamanlamanın sonucu olmuştur. Yüzyıllardan beri baskı altında tutulan Alevilik 1990'ların mikro-ulusçuluk ve siyasal/düşünsel bunalım ortamında su yüzüne çıktı. Arayış içerisinde olan toplumun bulduğu ve ulaştığı eğilimlerden biri de Alevilik oldu. Yüzyıllardan beri varolan, ama baskı altında tutularak bilinç altına gönderilen Alevilik böylece bilinç üstüne çıktı ve kimliğini ortaya koydu. Kısaca "kimliğini haykırdı".

Aleviliğin Tarih Boyu Temel Kaynakları ve Günümüzde Bunlardan Ne Ölçüde Yararlanıldığı

Alevi-Bektaşilik alanında bir yayın, kitap boşluğu vardı. Bu acı boşluk yıllardan beri yaşanıyordu. Aleviliğe ilişkin kitaplar parmakla gösterilecek kadar enderdi. Bu alanda kimse bilgilenecek kitap ve yayın bulamıyordu. Canlı ve sözel kaynak olan dedeler hâlâ tek kaynaklıklarını sürdürüyorlardı. Dedelerse söylenceleşmiş geleneksel bilgilere dayanıyorlardı. Anlatılanlar bilimsel bilgi bakımından kuşkular taşıyordu.

1990'larda Alevi uyanışıyla birlikte bu boşluk kapatıl-

maya, yayınlar yapılmaya, kitaplar yazılmaya başladı. Doğallıkla kaynakların çoğunun söylencesel ve geleneksel bilgilere dayanması, yeterli sistematik kaynak araştırması yapılmayışı, arşiv ve kritiği yapılmış temel kaynaklara girilmeyişi, yol gösterecek ciddi bilimsel araştırmaların olmayışı yazılan kitapların varolan bilgilerin fazla dışına çıkamayışına, geleneksel bilgilerin sürdürülmesine, bu alana yeni bilgilerin pek kazandırılamayışına neden oldu.

Bu durum bana doğal geliyor. Çünkü, gerek Alevi aydını gerekse Alevilik-Bektaşilik araştırmacıları kendilerini ansızın olayın içinde buldular. Toplumun bir isteği vardı, buna yanıt vermek, doyurmak gerekiyordu. Hiçbir yazarın doğru-dürüst bir ön hazırlığı yoktu. Gerekli bilgiyi toplayacak, değerlendirecek, bilgi ve düşünce üretecek ne dil, ne de sistematik ve akademik ön çalışması olmuştu. Herkes bir hızlı gelişme karşısında kalmış, kendince çözüm arıyordu. Bu nedenle ben bu dönem yazılan kitapları bir ara, bir basamak eserler olarak görüyorum. Bunlar geleneksellikten bilimselliğe geçiş evresinin yapıtlarıdır. Birçok eksiklik taşıması doğaldır. Ancak Aleviliğin temel kaynaklarını inceleyecek Arapça, Farsça'ya; Batı kaynaklarını inceleyecek bir veya birden fazla Batı dillerine sahip; modern tarih, edebiyat, sosyoloji, felsefe, antropoloji ve ilahiyat eğitimi almış; sistematik arşiv, temel kaynak taraması ve alan araştırması yapmış bilim adamı ve akademisyenlerin çalışmalarıyla Alevi-Bektaşilik aydınlanacak, su yüzüne çıkacak, bu alanda olgun ve bilimsel ürünler verilmiş olacaktır. Kısaca, Alevi-Bektaşilik kanıma göre henüz emekleme dönemindedir.

Alevi-Bektaşilik alanında araştırmacılara yardımcı

olacak henüz yeterli bir bibliyografya çalışması yapılmamıştır. Araştırmacı Ali Yaman'ın son yıllarda yayınladığı çalışma bir ölçüye dek bu eksikliği gidermiştir. Temel kaynakların hiçbirinin transkripsiyonu yapılmamıştır. Yalnız Esat Coşan Hacı Bektaş'ın "***Makalat***"nı böyle bir çalışma sonucu yayınlayabilmiştir. Bütün nüshalar bulunarak eksikler giderilmiş, tanıtım, açıklama ve dipnotlarla beslenerek, eski bir kaynağın günümüz okuruna kazandırılmasında akademik bir örnek sergilenmiştir. Biz de "***Fevaid***"de bunu yapmaya çalıştık. Tanıtım ve açıklamalar koyduk ve dilini oldukça sadeleştirerek anlaşılır kılmaya çalıştık. Birçok yayımı yapılan "***Vilayetname***" üzerinde ise, istenilen yeterli çalışma yapılmamıştır. Bunu, bir ölçüye dek, Gölpınarlı yapmaya çalışmıştır.

Alevi halkınca ana kaynak olarak görülüp okunan ***"Hüsniye", "Mirat'ül Mekasit", "Cavidan", "Işıkname", "Kenz'ül- Mesaip(Kumru)", "Turabi Baba Divanı", Yemini'nin "Hz. Ali'nin Faziletnamesi", "Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi", "Abdal Musa Menakıbnamesi", "Kolu Açık Hacım Sultan Menakıbnamesi", "Seyyit Ali Sultan Vilayetnamesi", "Sultan Sucaaddin Veli Vilayetnamesi", "Otman Baba Vilayetnamesi", "Demir Baba Vilayetnamesi", "Veli Baba Vilayetnamesi", "Menakıb'ül Esrar Behçet'ül Ahrar(Buyruk)", "Şeyh Safi Buyruğu", "İmam Cafer Buyruğu"***... gibi temel kaynakların hiçbiri üzerinde transkripsiyon çalışması yapılmamış, nüshalar karşılaştırmalı olarak ele alınıp kritikleri yapılmamış, eksikler bu yolla giderilmemiş, deyim, terim ve kavramlar açıklanmamış, kişi, yer ve olaylara ilişkin açıklayıcı bilgiler verilmemiş, kaynak tanıtılmamış, dili arılaştırılarak gü-

nümüz insanınca anlaşılır kılınmamıştır. Ele geçtikleri biçimiyle yayınlanarak okura sunulmuşlardır. Hiçbiri üzerinde akademik çalışma yapılmamış ve akademik ölçülerle bilimsel ilkeler gözönüne alınarak yayınlanmamışlardır. Bu kaynakların tümü birer "halk kitabı" olarak eskiden olduğu gibi toplumun yararına sunulmuştur.

Alevi-Bektaşilik ve kurumları üzerine doğru-dürüst arşiv çalışması da yapılmamıştır. Bu alanda bulabildiği bir demet arşiv belgesini 1932'lerde Ahmet Refik yayınlamıştır. Biz bu alanda bir arşiv derlemesi yaptık ve 215 belgeyi toplayarak "***Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri***" adı altında yayınlayarak arşiv çalışmalarına bir yol açmak istedik. Suraiya Faroqhi'nin arşiv çalışması yaptığını duyuyoruz. Avrupa'da yayınladığı kitaplarında bu belgeleri kullanmasına karşın, daha hiçbiri ülkemizde yayınlanmadı. Bu tür çalışmaların Türkçe'ye kazandırılması Alevi-Bektaşilik araştırmalarına çok önemli katkı olacaktır. En büyük boşluklardan biri de budur. Batı dillerindeki Alevi-Bektaşilik'le ilgili ciddi çalışmaların bir an önce Türkçe'ye kazandırılması gerekmektedir. Bunu yayınevleri yapacağı gibi, vakıf, enstitü, dernek gibi Alevi kurum ve kuruluşları da yapabilirler. Hatta en büyük hizmetlerinin bu olduğu kanısındayım.

Duruma bakılırsa Alevi-Bektaşilik araştırmacılığı daha işin başında. Yeni gönüllüler bekliyor. Çağdaş donanımları almış bu akademik gönüllülerle bu zor işin altında çıkılır. Doğallıkla bu gönüllüleri yetiştirmek ve hazırlamak da Alevi-Bektaşi kurum ve kuruluşlara düşer. Bu işe kurum, sistem ve ekip olarak bakmak ve öyle yürütmek gerekir diye düşünüyorum.

Geçmişte ve Günümüzde Alevilik Üzerinde Oynanan Oyunlar

Alevilik tarihinin başından beri, Alevilik üzerine oyunlar oynanmıştır. Çok uzun dönem Şiileştirme ve Sünnileştirme uygulamaları yaşanmıştır. Önemli ölçüde kan kaybetmelerine karşın, Alevilik bu iki eğilim karşısında direnerek varlığını günümüze taşımıştır. 1990'lardan itibaren yeniden toparlanışı, ülke ve dünya konjöktörünün etkisiyle de dikkatleri üzerine çekmiştir. "Oyunlar", yeni yöntemleriyle ve yeni söylemlerle gündeme gelmektedirler. Bunların hiç de yeni bir yanı yoktur. Eski oyunların yeni söylemlerle kamuoyunun gündemine getirilmesinden başka birşey değildirler.

"Oyunlar", Aleviliğin hep kalbine, temel taşına yönelik. Bir dönemler "kültür", "yaşam biçimi", "felsefe" adı altında işlendi, bu oyunlar. Yer yer Sünni mezhep ve tarikatlar çerçevesine sokularak, Sünnilik içerisinde eritilmeye çalışıldı. Varlığını sürdürebilmesi, sinsice "Sünni olmaları" koşuluna bağlandı. Bu inancın temeltaşı olan Hz. Ali ile Hacı Bektaş "Sünni" gösterilmeye çalışıldı. Kimi Sünni içerikli yazmalar Hacı Bektaş'a mal edildi. Alevi-Bektaşilik Şeriatçı bir zemine çekildi. İran Şiiliği, camileştirme yoluyla yanına almaya çalıştı. Kimileri Aleviliğin Zerdüştlük'ten kaynaklandığını savunarak, "Alevilik Kürtlük'tür" demeye getirip, Aleviliği Kürt hareketine yamamaya çalıştılar. Amaçları; önemli bir potansiyel güç olan Alevileri Kürt hareketine sokmaktı. Tümüyle olmasa bile, bu çabalarda yer yer başarılı olunmuştur. Alevi toplumunun beyni bulandırılmış, arzulamadığı ve toplumsal felsefelerine ters düşen

hareketlere çekilmişlerdir.

Hz. Ali'nin konumu bugünlerin de tartışma konusudur. "Ali'siz Alevilik" ve "Arap'ın Ali'si" ile "Anadolu'nun Ali'si" nin başka oldukları bilgiçliğiyle Alevilik merkezinden vurulmaya çalışılmıştır. Bunda da pek geleceğin hesabını yapamayan Alevi sol gençliği kullanılmıştır. Bu tür art niyetli ve bilim dışı savlar "düşünce üretme" hastalığına tutulmuş Alevi sol gençliğine çekici gelmektedir. Oysa ki, bilimsellik taşımayan bu görüş aynı zamanda siyasal bir kaygı taşımaktadır. Amaç; Alevileri temel noktalarında tartışmaya çekmek, çelişkilere sürüklemek, "inanç-kültür-felsefe"lerinin temel ilkelerinde kuşkuya düşürmek ve istenilen yönlere çekebilmektedir.

Günümüzde en çok yoğunlaştırılmaya çalışılan ve en tehlikeli olanı; Aleviler'in Cumhuriyet döneminde "devletle bütünleştikleri", giderek "devlet yanlısı oldukları", bunun sonucu olarak da "ilericiliklerini yitirip gericiliştikleri" savıdır. Bu oldukça kısıtlı bir savdır. Politika yüklüdür. Salt politik amaçla ileri sürülmüş bir savdır. Alevi toplumu psikolojik kuşatmaya alınmaya ve kalbinden vurulmaya çalışılmaktadır. Kendi kimliğine ve varlığına ulaşmaya çalışan Aleviler böylece tarih boyu toplumsal karakterlerine ters düşen "gericilik"le suçlanmaya, toplumsal aşağılık kompleksine düşürülmeye çalışılmaktadır. Bu duruma düşmüş Alevi toplumu kimi çevrelerce siyasal amaçları uğruna rahat kullanılabilecektir. "Düşünce üretme" ve "bilimsel saptama" olarak sunulan bu çirkin spekülasyonlardaki amaç budur.

Buradaki "ilericilik-gericilik"in ölçüsü nedir? Bugünkü ulusal birlik ve ülke bütünlüğünü bölmek isteyen, ül-

kemizin dış düşmanlarıyla ortak hareket eden, ülkenin içte ve dışta gelişmesini, saygınlığını sürekli baltalayan, "Üçüncü Dünya"nın gelişmesini önleyen emperyalizmin oyununa gelen hareketin gözünde "ilericiliğin" ölçüsü Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaktır. Bunu Kürt milliyetçi çevreleriyle Şeri-İslamcı çevreler iş edinmişlerdir. Kürt milliyetçileri doğrudan devletin varlığına, ülkenin bütünlüğüne ve ulusun bölünmezliğine; siyasal İslamcı çevrelerse rejimi değiştirmeye, Cumhuriyet'in yerine teokrasiyi, laik ve çağdaş yasaların yerine şeriatı getirmeye yönelik doğrudan savaşım içerisindedirler. Bu eylemlere katılmayan ve yandaş olmayan Alevi toplumunun bu çevreler tarafından "devlet yanlısı" ve "gerici" nitelenmeleri doğaldır. Ülkelerine bağlı olmalarının; cumhuriyeti, demokrasiyi ve laikliği koruyup sürdürmelerinin adı "gericilik" olmaktadır. Böylece psikolojik komplekse sürükleyerek yanlarına da çekebilmeyi düşünmektedirler. Aleviler ise, herhangi bir oyuna gelmemek için bilinçli davranmaktadırlar.

Oysa; "ilericilik-gericilik"in ölçüsü yurtseverliktir, bağımsızlık yanlısı, demokratik, laik ve çağdaş düşüncelere sahip olmaktır. Ülkeyi/toplumu bu doğrultuda değişime yönlendirmektir. Aleviler'inse başından beri yaptıkları budur. Bağımsızlık Savaşı'na katılmışlar, Cumhuriyet'in getirilmesinde; demokratik, çağdaş, laik hukuk düzeninin oluşturulmasında, Türk toplumunun yeniden yapılandırılmasında M. Kemal'in önderliğinde bu toplumsal dönüşümlerin motoru olmuşlardır. Bu tutumları onları "gerici" değil, "ilerici" kılar. Bu tutum "gericilik" değil, "ilericilik/devrimcilik"tir. Çağdaş ve demokratik toplumsal dönüşümleri sağlamada öncülükleri ve temel dayanak oluşları onların "gerici"

değil, "ilerici/devrimci" adlandırılmalarını gerektirir.

Alevi toplumu DP despotizminin yıkılmasında (1960), 1970 sonrası devrimci harekette önemli ölçüde yer almış, hareketlerin temel kitlesi olmuşlardır. Bu onların ilericiliklerinin, çağdaş gelişmeleri kavrayışlarının toplumsal tavırlarına yansımasıdır. Alevi toplumunun ilericiliğinin ölçüsü kısaca yurtseverliği, demokratlığı ve laikliğidir. İlericiliklerini bu nitelikler üzerine temellendirmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde ve günümüzde "devlet yanlısı" iseler, bu onların yurtseverliklerinin bir gereğidir. Tarihleri boyu onurlarını ve varlıklarını korumak için sürekl savaşım vermişler, ama hiçbir zaman ihaneti iş edinmemişlerdir. Kendilerini bu ülkenin/toplumun bir parçası görmüş, hareketlerini bu anlayış üzerine oturtmuşlardır.

Alevi toplumu; demokratik ve çağdaş yönetime, hukuk üstünlüğüne, ulusal birliğe ve birlikteliğe, kalkınmış toplumsal yaşantıya umut bağlamıştır. "İlericilik/devrimcilik"i bu zeminde görmektedir.

İlericilik- Gericilik Aldatmasıyla Günümüzde Aleviliği Siyasete Çekme Çabaları

Alevilik üzerine sürekli süpekülasyonlar yapılmaktadır. *"Düşünce üretme"* ve *"biçim saptama"* tutkusu içinde olan kimileri birşeyler söylemiş, bir orijinlik yaratalım derken kimi kez ayakları yere basmayan savlar ortaya atmış ve spekülasyona yol açmış olurlar. Alevilere ilişkin; "*Aleviler Cumhuriyet döneminde tümüyle devletçidirler, devletle bütünleşmişlerdir. Osmanlı dönemindeki ilericiliklerini yitirmiş, gerici bir konuma düşmüşleredir.*" savı en korkuncu ve

çirkini olanıdır.

Bu savın arka bahçesine, yani neden böyle bir savın ortaya sürüldüğüne, sürekli işlenmeye çalışılmasına bakalım.

Bu sav ve bu tür savların sürekli ortaya atılması Türkiye ve içinde bulunduğu bölgenin konjoktöründen kaynaklanmaktadır. Bölgede mikro milliyetçilik sıcak savaşını sürdürmektedir. Bunun en canlısı Kürt hareketidir. Kürt hareketi, öteden beri Alevileri doğal müttefik olarak görmektedir. Kısmen de yanına çekmeyi başarmıştır. Ama Aleviler'in çoğunluğu akılcı düşünmüş, gelişmeler karşısında soğukkanlı kalmasını bilmiş, bu tür mikro milliyetçiliklere bel bağlamamış, ırklar ve milliyetler üstü bir inanç oluşunun bilincinde olarak Kürt hareketinin ve diğer bu tür hareketlerin dışında kalmayı başarmıştır.

Yukarıdaki sav; bir tedirginliğin, siyasal kaygının sonucudur. Türkiye'de oldukça büyük bir çoğunluğu oluşturan Aleviler'in harekete geçirilmesi, devletin karşısına düşürülmesi, ulusal birlik ve bütünlüğü sarsacak eyleme çekilmesi, sokağa dökülmesi Türkiye'ye karşı sıcak savaşımını sürdüren Kürt hareketi için büyük kazanım olacaktır. Aleviler'in üzerinde bu nedenle durulmaktadır.

Doğallıkla bu nasıl yapılacaktır? Aleviler'in sahip oldukları, toplumsal karakterleriyle bütünleştirdikleri kimi değerleri vardır. "İlericilik" değeri de bunlardan biridir. Aleviler tarihi boyu bu değere sahip çıkmış, yaşamlarıyla bütünleştirmişlerdir. "İlericilik", Alevilik için "olmazsa olmaz" bir değerdir. Kısaca "ilericilik", Alevilik değerlerinin çağımız değerleriyle dile getirilmesidir.

Aleviler'in bu ölçüde önemsedikleri bir değeri yok

saymak, dahası Alevileri bunun tam karşıtı olan "gericilik"le suçlamak, Alevi toplumunu toplumsal aşağılık kompleksine sürüklemek amacını taşımaktadır. Komplekse sürüklenen bir toplum istenilen biçimde yönlendirilebilir. Bu savın ileri sürülmesindeki amaç da budur. Alevi toplumunu öz değerlerinden soyutup, bir komplekse, dağınıklığa sürükleyip, istenilen biçimde kullanabilmektir.

Bu sav, milliyetçi Kürt hareketi içerisinde tartışılmaktadır. O çevrelerce üretilerek ileri sürülmüştür. Başarılması durumunda "doğal müttefik" olarak görülen Alevi toplumu yanlarına çekilmiş olacaktır. Fakat; Alevileriin bu tür "*Bizans oyunları*"na gelmediği, sağduyulu davrandığı ortadadır. Bu savın arka bahçesinde planlananlar budur.

"İlericilik/gericilik"e ölçü olarak ne alınmıştır? Açık. Bu sava göre; "ilericilik" devletin karşısında kesinkes yer almak, ülke ve ulus bütünlüğünü bozmaktır. "Gericilik" ise; devletin karşısına çıkmamak, ülke ve ulus bütünlüğüne saygılı olmaktır. Yani yurtsever olmak "gericilik"tir.

Görüldüğü gibi olgu ve kavramlar siyasal çıkar uğruna tümüyle tersine çevrilmiştir. Oysa, bir toplum için ülkesine bağlı kalmak, onun bağımsızlığını, bütünlüğünü ve gelişmesini korumak, sağlamak, toplumsal dönüşümlerin yanında ve içinde yer almak ilericiliktir. Kısaca ilericilik, yurtsever olmaktır. Bundan daha doğal ne olabilir. Ülkenin parçalanmasına, geriye gitmesine, dağılmasına yol açıcı davranışlar ve düşünceler ise gericiliktir.

Alevi toplumunun bir bağımsızlık geleneği vardır. Bunu İslam, Selçuklu ve Osmanlı içinde sürdürmüştür. En güzel örneğini ise Kurtuluş Savaşı yıllarında tutumuyla ortaya koymuştur. Mutlakiyet'e göre oldukça ileri bir düzen

olan Cumhuriyet'in getirilmesinde, demokrasiye geçişte, devrimlerin yapılmasında, toplumsal dönüşümlerin sağlanmasında yurtseverlikleriyle Türkiye toplumunun öncüsü olmuşlardır. Bundan iyi "ilericilik" düşünemiyorum.

Alevilik'te Yapay Bölünmeler Yaratılarak Yönlendirme Çabaları

Alevilik oldukça güncel. Bu nedenle de dikkatleri üzerine çekiyor. Araştırılıyor, tartışılıyor ve üzerinde yerli-yersiz spekülasyonlar yapılıyor. İnsanlar "düşünce üretmek" ve "saptama yapmak" uğruna Alevilik üzerine olur-olmaz savlarda bulunuyorlar. Bu tür savlar insanlara ilginç geldiği için yandaş bulabiliyor, düşünülmeden ulu orta kullanılıyor. Sonuçta zararını çeken Alevilik düşüncesi ve toplumu oluyor.

Çoktandır yeni bir savla karşı karşıyayız. Günümüz Alevi eğilimlerinin yeni bir sınıflaması yapılmaktadır. Gençlerden ulu orta duyduğumuz bu sınıflamaya kimi yazarların yazılarında da rastlanılmaktadır. Demek ki Aleviliğe ilişkin bu sınıflama kimi çevrelerin ortak görüşü. Birçok kişide ve dergi sayfalarında rastladığımız bu saptama, bir yazarın kaleminde şöyle formüle edilmiş:

"*Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve yerine T.C.'nin kurulması sürecinde ve sonrasında yine Bektaşi olarak tanıtılan Balım Sultan akımı ile devlet ilişkileri fazlaca zarar görmemiştir. Hatta dayanışma içerisinde oldukları dahi söylenebilir. Buna karşın Kızılbaş olarak kabul edilen halk kesimi üzerinde yapılan kanlı veya kansız katliamlar süreci hiç kesintiye uğramadan gelmektedir. Bu durum, T.C. Dev-*

leti'nin Hacı Bektaş Veli'yi törenleri ile Bektaşi derneklerine yaklaşımları ile Pir Sultan ve Dersim Ocakları'na ve Kızılbaşlara yaklaşımları arasındaki farklılıktan da açıkça görülmektedir. Günümüzde Bektaşilik olarak tanıtılıp tanımlanan Balım Sultan çizgisi veya yaklaşımı Aleviliğin içerisinde öz düşmanı olan devlet akımını temsil ederken, Pir Sultan ile Dersim Ocakları ile Kızılbaş Alevi akımını temsil etmektedir. Bu bilinçle devlet, Pir Sultan'ın Kızılbaş Aleviliği'ne ve heykeline tahammül gösteremezken, Hacı Bektaş'ın Balım Sultan akımı törenlerine Devlet erkânı olarak katılıp desteğini sunmaktadır". (Bkz: E. Xemgin- "Hacı Bektaş-i Veli ve Anadolu Aleviliği", Pir Sultan Abdal Dergisi, Temmuz 1998, Sayı: 27, s: 44.)

Peşinen söyleyelim; bu yapay ve Alevi-Bektaşi toplumsal gerçeğiyle bağdaşmayan bir bölümleme/sınıflamadır. Sınıflama yapılırken bilimsel amaç taşınmamış, salt siyasal kaygılarla böyle bir sınıflamanın gereği duyulmuştur. Alevi-Bektaşiler özünde yapay olarak radikal olanlar ve yasal çerçevede kalmaya özen gösterenler olarak iki kümede toplanmaya çalışılmıştır. Yasal çerçevede kalan akımlar "devlet yanlısı" ve Osmanlı'da Alevi-Bektaşiliği kurallaştıran ve dönemin yönetimleriyle sıcak ilişki içerisinde olduğu sanılan Balım Sultan'ın izdaşları olarak görülmüş ve açıkça suçlanmıştır. Bu saptama yapılırken de Aleviler-Bektaşiler ayrımına gidilmiş, Bektaşiler tümüyle Balım Sultancı ve "devletçi" olarak nitelenmiş, Anadolu Kızılbaş-Alevileri ise radikal görülmüş, "devlet karşıtı" ve "devlete karşı savaşan" bir sınıfa sokulmuştur.

Kamuoyunda sık sık görülen bu tür bir sınıflama bir açıdan değil, birçok açıdan yanlıştır. Ayrıca Alevi-Bektaşi

toplumu için zararlıdır.

Aleviler'le Bektaşiler'i birbirinden ayırmanın tarihsel ve toplumsal bir temeli yoktur. Bektaşilik, Alevilik zemininde Hacı Bektaş'la başlayan ve Hacı Bektaş sonrası oluşumunu sürdüren bir tarikat düzeyli örgütlenmedir. İki eğilimin de tüm yaşamsal ilkeleri ortaktır. Tarih boyu da birlikte hareket edilmiş ve süreç içerisinde bütünleşilmiştir. Osmanlı yönetimi Anadolu Kızılbaş Aleviliği'ne olan uygulamalarında, çoğu kez Bektaşi çevreleri ayırmamıştır. Devletin Kalender Çelebi ayaklanması (1527-28) ve 1826'daki Yeniçeriliğin kaldırılışı sırasında 150 dolayında Bektaşi dergâhını yıktırması, birçok Bektaşi babasını öldürtmesi ve sürdürtmesi biçimindeki tavrı bilinmektedir. Bundan sonraki padişahlar dönemlerinde de Bektaşilik meşru (yasal) görülmeden varlığını sürdürmüştür. Bu durumuyla, -radikal nitelenmeye çalışılan- Anadolu Ocaklı Kızılbaş Alevilik'ten bir farkı yoktur. Bektaşiliği doğrudan "devlet" ya da "devlet yanlılığı" olarak görenler bu durumu nasıl açıklayacaklardır?

Ne geçmişte, ne de günümüzde kendini Balım Sultancı niteleyen bir Alevi ve Bektaşi kesimi yoktur. Balım Sultan hiç kimsece diğer Alevi-Bektaşi ulularından üstün gösterilmez. Balım Sultan'la yapılanan Bektaşiliğin Babagan Kolu bile Balım Sultan'ı ne Hacı Bektaş'tan ne de diğer ululardan üstün ve farklı görür. Böyle olmasına karşın bu savlar neye dayanılarak üretilmektedir? Bu savların bilimsel, tarihsel, sosyolojik ve antropolojik temeli var mı? Düşündürücü...

Bu sınıflamalar ve savlar çürük temele oturtulmaktadır. Siyasal amaçlardan yola çıkılarak yapılan sınıflamalar

ve ileri sürülen savlardır. Bugün ulusal birlik ve bütünlüğe karşı mücadele içerisinde olan çevreler Alevileri yanlarına çekebilmek ve kendi mücadelelerini onlara verdirttirebilmek için bu tür savlar icat etmektedirler.

Önce Aleviler "devlet yanlısı" ve "devlet karşıtı" olarak ikiye böldürülecek, "devlet karşıtı" olmak özendirilecek, "devlet yanlısı" olanlar genel içerisinde soyutlanacak, radikal olarak adlandırılan Anadolu Kızılbaş-Alevi köylüsü eylemlere sokulacaktır. Bu sınıflamaların ve savların arkasındaki plan budur.

Alevilere, Bektaşiler'in "öz düşman" olarak gösterilmesinin nedeni bu olsa gerek. Bu gizli amaçlar karşısında, Alevi toplumunu birbirine düşürücü, birbirine "öz düşman" olarak gösterici tavırlar ve iddialar karşısında Alevi toplumuna uyanık olmak düşer. Bu tür gizli amaçların boşa çıkarılması bilinçli olmaya ve bilinçli tavır koymaya bağlıdır.

Aleviler'le Bektaşiler hiçbir zaman birbirlerinin "öz düşmanı" değildir, bir ve birleşik bir toplumdur. Devlet yalnızca Hacı Bektaş törenlerini değil, diğer törenleri de destekliyor. Devletin yaptığı az-çok yardımını yalnızca "devlet yanlısı" nitelenen değil, "radikal" nitelenen Alevi kuruluşlarının da aldığını biliyoruz.

O nedenle bu tür ince hesapları bırakalım. Alevi-Bektaşi toplumunun kendine yetecek güce ulaşmasına izin verelim. Gelişmesinin önüne kara kedi olmayalım. Bu yola en büyük iyiliğimiz, bu toplumun doğal gelişmesinin önünden çekilmemizle olacaktır. Bu iyiliği Alevi-Bektaşiler'den esirgemeyelim.

Aleviliğin Günümüz Kent Koşullarında Karşılaştığı Sorunlar

Alevilik, çıkışı itibariyle köy/kırsal kökenlidir. Tarihi boyunca köylük/kırsal kesimlerin, boysal toplulukların düşünce ve inancı olmuştur. Bu yanı Aleviliğin karakteristik yapısını belirler.

Gerçi, kentte yaşayan ve kent yapısı üzerinde temellenen Alevilik kolları da vardır. Özellikle, Babagan Bektaşiliği ile Ahilik Aleviliğin kent kolunu oluşturur. Ahilik, 16. yüzyıla kadar genel Alevilik-Bektaşilik içerisinde erimiştir. Kendine özgü yanı bu yüzyıldan sonra pek görülmez. Babagan Bektaşiliği ise azınlık bir Bektaşi entelektüeli tarafından dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bugün de metropol kentlerde yoğundurlar. Doğallıkla Babagan Bektaşiliğinin bu kentlerdeki varlığı, genel Aleviliğin niteliği ve varlığının belirlenmesi açısından etken ve belirleyici değildir.

Türkiye, 1960'lardan itibaren yoğun bir kentleşme sürecine girmiştir. Kırsal/köylük kesimden kentsel kesimlere doğru yoğun bir göç yaşanmıştır. Yani, Türkiye toplumu bir "göç olgusu" içerisindedir. Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgeleri göç veren yerler olmalarına karşın, İstanbul-Ankara-İzmir üçgeni ise göç çeken bölge olmuştur. Bu kentlerin çevresinde gecekondu mahalleleri ve varoş kesimler doğmuştur. Buraların halkı çoğunluk Anadolu'nun kırsal-/köysel yörelerinden gelen Alevi halktır.

Kent yaşamı, kentlerin bu yeni halkıyla birçok alanda çelişir. İş yaşamı, iş ilişkileri, toplumsal çevre, toplumsal

ilişkiler tümüyle farklıdır. Tanıdık çevrenin yerini yabancı çevre, geleneksel ilişkilerin yerini, toplumsal bakımdan gelişmiş ve farklılaşmış bireysel ilişkiler almıştır. Kültür ve eğitim farklılığı tüm somutluğuyla görülür. Ekonomide dayanışmacı ve paylaşımcı anlayışın yerini çıkar ilişkileri almıştır. Yöresinden getirdiği koşullarında ortam yeni çevresinde yoktur. Geleneksel anlamında bugünlere kadar yaşattığı inancına kent koşullarında olanak bulamamaktadır. Yeni ortamında dede-talip ilişkisi kopmuştur. Talip kesimi kentlerde dağınık olduğundan, dedeler taliplerle bağ kuramamaktadır. Bu durum, Alevi inanç kurumlarının ve öğelerinin ciddi ölçülerde zarar görmesine yol açmaktadır. Bir yerde, Alevi halk kentlerdeki yeni ortamlarında inançlarını geleneksel olarak yaşamaktan uzak kalmışlardır.

Bu durumun Alevi halkı üzerinde iki olumsuz etkisi olur. Birincisi, Aleviler kent koşullarında ve yeni ortamlarında Alevilik'te inanç ve kurumsal olarak uzaklaşmalar, soğumalar ve bozulmalar olmuştur. İkicisiyse, kent koşullarında ve yeni ortamlarda yetişen genç Alevi kuşakları geleneksel yapılarına ve inançlarına uzak kalmış, kopmuş ve kendini kent koşullarında öğrendiği ve eğilim duyduğu siyasal akımların içinde bulmuştur. Her iki durumda da Alevilik ilke ve kurumları kan kaybına uğramıştır. Alevi toplumu ancak 1990'ların iç ve dış siyasal-toplumsal gelişmeleri sonucu bu açığının farkına varmış ve özünü, kimliğini arayarak yeniden toparlanmaya çalışmıştır. Günümüzde ise yayınlar, Cem kültürevleri, dernek ve vakıflar yoluyla toparlanılmaya çalışılmaktadır.

Alevilik'ten uzun süreden beri kopuş ve kent ortamı; Alevilğin tanımlanmasına, inanç öğelerinin yerine getiril-

mesine olayına da yansımıştır. Günümüzdeki Alevilik tanımlarının çeşitliliği, Alevilerin geleneksel ana kaynağından kopuşları ve farklılıklar göstermesinin sonucudur. Alevi ibadet biçimi, cem ayini semahlar alanındaki farklı değerlendirmeler de aynı nedenlerin ürünüdür.

Dedeler, cem yürütürken genellikle kendi yörelerinin otantikliğine uymaktadırlar. Bu nedenle de cem yürütmede değişik uygulamalar ortaya çıkmaktadır ve değişik yörelerin dedelerinin eleştirisine yol açmaktadır. Doğallıkla bu kent ortamının doğurduğu bir sonuçtur.

Günümüzde artık bu soruna çözüm getirilmelidir. Özellikle cem ayininde bir ortaklık ve türdeşlik sağlanabilir... Değişik yörelerin ve ocakların bilgili ve işin içinden gelen dedelerin oluşturacağı bir kurulla bu yapılabilir. Tarih boyu bütün yörelerde yapılan cem ayinlerinin ortak noktalar saptanarak, bu ortak ve olmazsa olmaz temel noktalar alınarak cem ayinlerinin yapılış ve yürütülüş biçimi saptanabilir. Bu yolla belirlenen cem yürütme biçimi bütün Alevi cemlerinde yapılabilir. O zaman cem ayinine ilişkin tartışmalar kesilir. Otantiklik taşıyan, özüne uygun bir ortak cem töreni biçimi elde olmuş ve böylece tek modellik sağlanmış olur. Semahların türdeş olması gerekmez. Onun folklorik bir yanı vardır. Farklı biçimli semahların olması öze zenginlik katar. Bu nedenle tek tip semaha gidilmesi yanlış olur. Böyle bir ana damarı kısırlaştırmaktan kaçınmak gerekir. *Kent ortamı, Alevi inanç uygulamalarında yeni düzenlemeleri kaçınılmaz kılmaktadır. Gecikmeden bu yapılmalıdır. Yetkililer, kurumlar ve bu işin özünü bilenlerin birlikteliğiyle bu sorunun geciktirilmeden çözüleceği kanısındayım.*

BÖLÜM: III

İSLAMİYET VE ALEVİLİĞİN DOĞUŞU

Gadir-i Hum Olayı

Hz. Muhammed yaşlandığını ve fazla yaşayamayacağını bildiğinden, son olarak Hacca gider. Buna Hz. Muhammed'in "son haccı" veya "veda haccı" denir. Tarih 632'dir. Dönüşte Gadiri Hum denilen yerde dinlenilir ve Hz. Muhammed onbinlere varan büyük bir topluluk önünde konuşma yaparak, kendisinden sonra İslam Devleti'ni Hz. Ali'nin yönetmesini önerdiğini belirtir. Tarih, 16 Mart 632'dir. Hatta konuşmasında; "*...Size iki emanet bırakıyorum. Bunlardan biri Kur'an, ikincisi ise Ehl-i Beyt'imdir. Bu ikisini de bırakmayınız"* der. Buna, İslam tarihinde "***iki sakeli***" denir. Orada olanlar Hz. Ali'yi Peygamber tarafından onurlandırılışından ve bu görevinden ötürü kutlarlar. Kutlayanlar arasında sonradan kendisine halifeliği bırakmayan, Hz. Muhammed'in önerisini gözardı eden ve peygamberlerinin bu isteğini iktidar uğruna çiğneyen İslam'ın ilk üç halifesi de vardır.

Hz. Ali 656 yılında yönetime geldiği zaman, Gadir-i Hum'daki Hz. Muhammed'in konuşmasını dinlemiş sahabeyi ve orada bulunanları toplamış, tanıklıklarını istemiş, yine bir bölümü inkâra kaçarken bir bölümü yanıldıklarını dile getirmişlerdir. Bu da halife seçimleri sırasında bayağı bir siyasetin döndüğünü gösterir.

Gadiri Hum olayı, İslam'ın Sünni ve Şii birçok kaynağında yer almıştır. Ciddi sayılabilecek birçok tarih kitaplarında bu olay anlatılır. 360 dolayında ciddi düzeyde Sünni kaynak Gadir-i Hum olayına yer verir. Böyle olmasına karşın, Hz. Ali'nin ilk halifelik hakkının "gasb" edildiği, sahabenin ve Ebubekir, Ömer, Osman gibi ilk halifelerin Peygamber'in isteğini yerine getirmeyerek, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin yönetimin başına getirilmesine ilişkin teklifini çiğnemişlerdir. Bu durum, günümüzde oldukça bulandırılmış ve gerçek örtülenmiştir. Bulandırılan bu tarihsel olay, günümüz Sünni İslami çevrelerce de kabul edilmemektedir.

Vasiyetname Olayı

Hz. Muhammed hastalığı sırasında vasiyetini yazdırmak/yazmak ister. "*Bana bir kağıt, bir kalem getirin de, size bir yazı yazdırayım ki, benden sonra ebediyen sapıklığa düşmeyesiniz*" der. Ebubekir, Ömer ve Osman gibi halife olmak isteyenler ve sahabeden kimileri, Peygamber'in yerine Hz. Ali'yi önereceğini/görevlendireceğini ve bu doğrultuda tarihsel ve hukuki bir belge bırakacağını görünce, Peygamber'in bu isteğini engellerler. Özellikle Ömer vasiyet yazılmasına izin vermez. "*Peygamber rahatsızlandı. Allah'ın kitabı yanımızda, o yeter bize. Resullullah sayıklıyor*" der. Ölümcül hasta olduğu, sağlıklı düşünemeyeceği, yanlış kararlar verebileceği gerekçesiyle isteğini kağıda dökmesini önlerler. İtirazları gören Hz. Muhammed kırılır, kızar ve "*Bu sözlerden sonra yazdırsam da ne çıkar?*" diyerek vasiyetini yazdırmakdan vazgeçer.

Bu olaylarda halifelik peşinde olanların tavrı net ola-

rak ortadadır. Bu tutumlar daha sonraki gelişmelere damgasını basacaktır.

Halife Seçimi Olayı-Beni Sakiyfe Toplantısı

Hz. Muhammed'in ölümü üzerine yakınları defin işiyle uğraşırlar. En yakını olan Hz. Ali de Hz. Muhammed'in defin işiyle uğraşmaktadır. Diğer kesimler bunu bir fırsat olarak görür ve aceleye getirerek, Hz. Muhammed yerine İslâm Devleti'ni yönetecek kişiyi belirlemeye çalışırlar.

Halife "seçim"i tam bir siyasal çalışma olarak yürütülür. Dinsel hiçbir değer gözönüne alınmaz. Bu nedenle Peygamberlerinin istek ve önerileri görmezlikten gelinir.

İslâm toplumunun bu halife seçimi işinden haberleri yoktur. Gadir Hum'da bulunan ve Peygamber'in Hz. Ali'yi yönetim işiyle görevlendirişini dinleyen onbinlerce insandan ancak yüz kişi bu kulis çalışmalarında bulunmaktadırlar. Bunlar da genellikle Haşimi soyunun karşısında olan kişilerdir. Halife işi bir olup-bittiye getirilir ve Ebubekir 632 yılında halifeliğe getirilir. İslam Devleti'nin ilk halifesi olur. Oysa, halifelik Hz. Muhammed adına ve O'nun vekili olarak İslam Devleti'ni yönetme işidir. Buna karşın, Ebubekir Hz. Muhammed'in önerisini çiğneyerek yönetime gelmiştir. Peygamber'i temsil etmesi, O'nun adına iş yürütmesi tartışmalıdır. Bu durum, tarih boyunca da tartışılmıştır. Özellikle, Şii-Alevi çevreler ilk üç halifenin halifeliğini bu nedenle kabul etmezler ve içlerine sindiremezler.

Zaten, halife seçimi şaibelidir. İslam'ın temsilcisi olacak kişiler bu "seçim"de bulunmamışlardır. Çeşitli kesimleri temsil edecek belirgin kişiler toplantıya çağrılmamıştır.

Özellikle Hz. Muhammed'le Hz. Ali'nin soyu olan Haşimiler'den de kimse yoktur. Bu toplantılara kendilerine itiraz edemeyecek kişiler çağrılmıştır. Ömer'in tehditleri de katılanların gözünü korkuttuğundan, istedikleri sonuca varmış ve Hz. Ali karşıtı kesimin ortak adayı Ebubekir halifeliğe getirilmiştir. Hz. Ali ancak altı ay sonra, İslam içinde ayrılmalara yol açmamak için Ebubekir'in halifeliğini kabul etmek durumunda kalmıştır.

Diğer halife "seçim"lerinde de hep aynı yöntem uygulanmış, Hz. Ali dışlanmaya çalışılmıştır. Seçime katılanlara hep baskı, şiddet uygulanmış, tezgahlar düzenlenmiştir. Ancak halife Osman'ın öldürülmesi üzerine kargaşa doğar. Toplumu bu durumdan kurtaracak ve devleti adilce yönetecek birine gereksinim duyulur. Bu zor günün adayı Hz. Ali'dir. Hz. Ali diğer halife seçimlerinin tersine, halk tarafından, gerçek seçim yoluyla seçilir. Ona biat etmeyenlere de herhangi bir baskı ve zor kullanılmaz.

Bu halife seçimi olayları ve Hz. Ali'nin yönetim dışı bırakılma çabaları Ali çizgisinin doğmasına, yani ilk Aleviliğin şekillenmesine neden olur. Alevilik, bu olaylar içerisinde doğacaktır. Sonraki olay ve etkenlerle de biçimlenecektir. Alevilik, halife seçimleri döneminde fiilen başlamış olur.

Ali-Muaviye Çatışması (Sıffin Savaşı)

Ebubekir'in halifeliği döneminde, Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'nin büyük kardeşi Yezit, Şam'a vali olarak atanır. Ümeyyeoğulları'nın Şam'da taban oluşturmaları böyle başlar. Halife Osman ise, ordu komutanlığı ve valilik gibi üst

düzey görevlere tümüyle kendi akrabalarını, yani Ümeyyeoğulları'ndan olan kişileri getirir. Öteden beri Haşimoğulları'nı çekemeyen Ümeyyeoğulları böylece devletin yönetimini, askeri stratejik noktaları ve ekonomik avantajları ele geçirmiş olurlar. Ebu Süfyan'ın küçük oğlu Muaviye, Halife Osman döneminde Şam'a vali olarak atanır. Muaviye burada oldukça bağımsız hareket eder ve yörede Ümeyyeoğullarının, yani Emeviler'in diktatörlüğünü kurar.

Halife Osman'ın öldürülmesi üzerine toplumsal barışı sağlayabilir düşüncesiyle İslam dininin ve İslam Devleti'nin temelinde yer almış olan Hz. Ali tüm halkın isteğiyle halifeliğe getirilir. Devlet ve toplum kargaşa içindedir. İslami ilkeler oldukça bozulmuş, adalet düzeni onarılmaz biçimde sarsılmıştır.

Hz. Ali bozulmuş yönetimi düzeltmek ve adaleti yeniden devletin işleyişine kazandırmak için, Halife Osman döneminde atanan görevlileri görevlerinden uzaklaştırarak, kişiliklerine güvendiği insanları ordu komutanlıkları, valilik ve bürokratik görevlere getirir. Ama devletin bürokrasisini ele geçirmiş ve bu duruma hazırlıklı olan Ümeyyeoğulları, görevlerini yerlerine atanan yeni görevlilere bırakmazlar. Böylece Hz. Ali'nin atadıklarının hemen hemen hiçbiri görev alamamışlardır. Bunların başında da Şam valisi Muaviye gelmektedir. Muaviye zaten Şam'da bir Emevi/Ümeyyeoğuları diktatörlüğü kurmuştur. Bağımsız bir devlet başkanı gibi hareket etmektedir.

Bu durum, Hz. Ali dönemine olduğu gibi yansır. Hz. Ali dönemi, bu nedenlerle tümüyle iç kargaşalarla geçer. Ayrıcalıklara alıştırılmış toplum, yeni ayrıcalıklar peşindedir. Üst düzey görevler peşinde olan Talha ve Zübeyr gibi-

leri, lâyık görülmediğinden kendilerine bu tür görevler verilmeyince, Hz. Muhammed'in eşi Ayşe'yi de yanlarına alarak 656 yılında ayaklanırlar. Hz. Ali, "***Cemel/Deve Olayı***" denilen bu olayı bastırır (9 Aralık 656).

Asıl büyük tepki, Şam valisi Muaviye'den gelmiştir. Hz. Ali, Şam'a gönderdiği valisinin görevi almasında ve devlet otoritesinin kurulmasında israr edince, Muaviye topladığı orduyla Hz. Ali'ye karşı ayaklanır. Hz. Ali'nin yönetimindeki İslam Devleti'nin ordusuyla Şam valisi Muaviye'nin askeri birlikleri Sıffin'de karşılaşırlar. Tarih, 29 Mart 657'dir. Savaş yüz on gün sürer. Hz. Ali'nin birlikleri üstün gelir. "***Sıffin Savaşı***" denilen bu savaşta Hz. Ali'nin üstün geldiğini ve yeneceğini anlayan Muaviye, bir kurnazlık düşünür. Hileye başvurur. Ku'ran'ın yapraklarını mızrakların ucuna takarak Hz. Ali'nin ordusuna karşı dururlar. İnançlı olan Hz. Ali'nin birlikleri, Kur'an'a kılıç çekmeyeceklerini belirterek, savaşı durdururlar ve böylece Muaviye'nin oyununa gelmiş olurlar. Muaviye ile Hz. Ali arasında 12 Ağustos 657 günü anlaşma yapılır. Hz. Ali'nin askerlerinden 25 bin, Muaviye'nin askerlerinden ise 45 bin kişi çarpışmalarda ölmüştür.

"Asker barış yanlısıdır" denilerek, bir kurul oluşturulur ve durumu bu kurulun belirlemesi istenir. Bu gelişmeler hep Muaviye ile işbirlikçisi Amr İbnül As'ın tuzaklarıdır. İsteğe uyularak iş kurula bırakılır. Muaviye'nin temsilcisi onun gibi kurnazlığıyla ünlü Amr İbnül As, Hz. Ali'nin temsilcisi ise, kişilik bakımından oldukça zayıf olan Musa bin el-Eşari olur. Hz. Ali Musa'nın hakemliğinden yana olmamakla birlikte, birliklerinin onu istemesi, özellikle Harici topluluğunun onun üzerinde durması üzerine kabullenmek

zorunda kalır. Musa ile Amr özel olarak görüşürler. Amr, barışın sağlanması için ikisinin de görevden uzaklaşmaları gerektiğini, hatta Musa'yı veya oğlunu düşündüklerini belirterek Musa'yı kandırır. Daha yaşlı olduğu için durumu Musa'nın açıklamasını ister. Yönetime heveslenen Musa, Amr'ın ve Muaviye'nin oyununa gelerek, vekili olduğu Ali'yi görevden aldığını duyurur. Ondan sonra kürsüye gelen Amr ise, Ali'nin vekilinin Ali'yi görevden aldığını, kendisinin ise vekili olduğu Muaviye'yi halifelik görevine getirdiğini açıklar. Musa böyle anlaşmadıklarını söylerse de, sözler kargaşaya gider. İslam tarihinde "***Hakem Olayı***" olarak bilinen bu olayla çözüm yerine çözümsüzlük ve kargaşa gelmiş olur. Etkileri günümüze kadar sürmüş olan bu olay sonrasında, o günkü İslam toplumu üç bölüme ayrılır. Hz. Ali'yi tutanlar ***Şiiler*** (daha sonraları ***Aleviler*** olarak adlandırılacaklardır), Muaviye'yi tutanlar ***Emeviler***, iki yanın da yönetimde kalmalarını istemeyen ve bağımsız, otoritesiz yaşamak isteyenler ise ***Hariciler*** adını alacaklardır. Bu ayrılık zamanla daha da netleşecek, Hariciler'in çoğu eriyerek Şii ve Sünni gruplar içerisine karışacaklardır. Emeviler ise, zamanla Sünnilik içerisinde eriyerek değişik biçimde varlıklarını sürdüreceklerdir.

Devlet otoritesine karşı olan Hariciler olayların sebebi olarak Hz. Ali'yi, Muaviye'yi ve Amr İbnül As'ı görmektedirler. Bu nedenle bu üçünün ortadan kaldırılmasıyla durumun düzeleceği ve amaçlarına ulaşacakları kanısındadırlar. Bu gerekçeyle üç kişiye suikast düzenlerler. Hz. Ali aslen Mısır kökenli Abdurrahman bin Mülcem el-Muradi tarafından 24 Ocak 661 günü öldürülür. Muaviye ile Amr bu suikasttan kurtulurlar.

İslam Devleti'nin başına halife olarak İmam Hasan getirilir. Muaviye, Hasan'ın halifeliğini benimsemez, Şam'da halifeliğini ilân eder. İmam Hasan için tuzaklar hazırlar. İmam Hasan, bu durumda iç barışın sağlanamayacağını bildiğinden, Ehl-i Beyt'e ve halka zarar vermemesi, camilerde Hz. Ali'ye sövdürmemesi, aleyhte propaganda yaptırmaması koşuluyla halifeliği Muaviye'ye bırakmak zorunda kalır.

Hz. Ali, O günlerden Günümüz Yönetimlerine Işık Tutacak Biçimde Demokrasinin ve Adaletin İlk Örnek tipini Sergiler

İlk üç halife döneminde büyük haksızlıklar yapılmıştır. Adaletsizliklerin en belirgin örnekleri işlenmiştir. Fedek hurmalığı örneğinde olduğu gibi, Hz. Muhammed'den çocuklarına kalan mallara bile el konulmuştur.

Halifelikler haksızca edinildiği gibi, yönetici atamaları da adaletsizce yürütülmüştür. Halkın malına ve devlet hazinesine zaman zaman el konulmuştur. Bunun sonucu olarak kötü bir yönetim ve adaletsiz bir düzen ortaya çıkmıştır.

Ümeyyeoğulları ilk üç halife, özellikle yakınları olan Halife Osman döneminde halktan zorla mal almış, haksız kazançlar edinmişlerdir. Devlet hazinesinin (Beytülmal) mallarını gasbetmişlerdir. Ayrıca halktan zorla alınan mal ve vergilerle Beytülmal'da oldukça büyük bir oranda gelir fazlası oluşmuştur.

Hz. Ali yönetime gelince, bu haksız kazançları, halkın ve devletin malının gasbedilmesini yasaklar ve gerek zorla alınan bu mallları, gerekse Beytülmal'da yığılan gelir

fazlasını halka eşit bir biçimde dağıtır.(6)

Hz. Ali adaletiyle, insancıllığıyla, toplumseverliğiyle, eşitçiliğiyle ünlüdür. Yerli ve yabancı tarihçiler ve siyasetbilimciler Hz. Ali'nin bu yanını yadsıyamazlar. Dahası bu yanıyla örnek biridir. Eşitlikçilik ve adalet temeline dayanan bir yönetim biçiminin ilk örneğini (prototipini) bundan 1400 yıl önce ortaya koyarak, çağımız demokrasilerine ve yönetimlerine ışık tutar, örnek olur. İşte, O'nun kaleminden en belirgin örnekleri:

Hz. Ali'nin, Malik'ül-Eşter'i Mısır'a vali olarak atadığı zaman verdiği direktifinden (*"Ahitnâme"*):

"...Allah için aşağı tabakayı gör, gözet. Onlar başvuramayacakları bir düzen bulamayan, yok yoksul, muhtaç, darlıkla bunalmış, dertlere karmış, kazançtan aciz kalmış kişilerdir. Bu sınıf içinde dilenenler olduğu gibi, bir şey umup bekleyenler, fakat kimseden bir şey isteyemeyenler de vardır. Onların hakkına dair Allah'ın sana emrettiği şeyi Allah için olsun, koru. Onlara, memur olduğun beytülmaldan, her şehirde, Müslümanların ganimet olarak elde ettikleri ve devlete ait olan arazinin gelirinden, ekininden bir pay ayır. Bulunduğun şehirde, o şehre yakın yerlerde olanlarıyla, uzaklarda bulunanları aynı hükme tabidir; onların her biri hakkına riayet etmeni ister. Nimetler içinde bulunuşun, önemli işlere dalışın, onları unutturmasın sana; önemli işlere bakman, küçük sayılan işlere bakmayışına bir mâzeret olamaz; böyle bir özür de kabul olunamaz. Unutturmasın sana onları, önemli işlere dalman; yüzünü çevirme onlardan. Onların gözlere hor

6. Abdülbaki Gölpınarlı- Sosyal Açıdan İslam Tarihi, Hz. Muhammed ve İslamın İlk Devri, Der Yay. İst. 1991, s: 392; Abdülbaki Gölpınarlı- Mü'minlerin Emiri Hazret-i Ali, Der Yay. İst, 1993, s: 80.

görünenlerini, insanlar tarafından aşağı sayılanlarını, fakat sana gelip durumlarını anlatamayanlarını sen ara, bul.

Onları bulmak, durumlarını sorup anlamak için Allah'tan korkan, O'na karşı ululanmayan, güvendiğin kişiler yolla; onların durumlarını sana bildirsinler. Sonra haklarında öylesine harekette bulun ki, Allah'a ulaştığın gün onlar hakkında özürler getirmeye kalkışmayasın. Çünkü bunlar, halk içinde başkalarından daha çok insafa lâyık kişilerdir. Bütün bu sınıfların haklarını vermeye çaba göster, bilmeyerek hakkına riayet etmediklerin için de Allah'tan bağışlanmanı dile.

(...)

Zamanın bir bölümünü ihtiyaç sahiplerine ayır, onların hepsini huzuruna al, otur, onlarla görüş. O mecliste, seni yaratan Allah'a karşı gönül alçaklığını takın. Askerinden, yardımcılarından, zaptiye erkânından hiç kimse onları korkutmasın; onlara engel olmasın; onlar da seninle yüzyüze korkmadan, çekinmeden konuşsunlar.

(...)

Kimi işler de vardır ki bizzat senin yapman gerekir. Bunların biri, kâtiplerin yazmakta aciz gösterdikleri konularda memurlarına senin cevap vermendir. Biri de halkın ihtiyacı sana hangi gün sunulursa, o gün o ihtiyaçları gidermendir ki bu, olabilir ki yardımcılarını sıkar; zamanında yapmazlar bu işi.

Her günün işini o gün gör. Çünkü her gün yapılacak bir iş vardır. Vakitlerin en üstünü, en çoğunu seninle Allah arasındaki kulluğa hasret. Fakat halka sarfettiğin vakitlerin de hepsi, işlerde niyetin temiz oldu mu, halk bu

yüzden esenliğe erişti mi, Allah'a ait olur, O'na kulluk sayılır."(7)

Hz. Ali'nin zamanını eğlenceyle geçiren Basra valisi Osman bin Huneyf'e yazdığı mektuptan:

"Basralılar'dan bir bölük, duyduk ki, seni düğüne çağırmış; sen de hemen gitmişsin. Renk-renk yemekler, büyük-büyük kâseler hoşuna gitmiş. Oysa ben sanmazdım ki yoksulları çağrılmayan, zenginleri davet edilen bir topluluğun davetine icabet edesin. Dişlediğin yemeğe bir bak, haram-helâl olduğundan şüphen olursa, at o yemeği ağzından; helal olduğunu iyice bilirsen, birazcık ye.

(...)

Temiz olaya, doğru yola gitmeye gayret ederek yardım edin bu yolda bana; gücünüz yettiği kadar yolumda olun. And olsun Allaha ki, ben dünyanızdan ne bir gümüş, ne bir altın toplayıp biriktirdim, ne şu çok ganimetlerden bir mal yığdım, ne de üstümdeki yıpranmış elbiseden başka bir elbise aldım.

(...)

Dilesem ben de yağlar ballar bulurum; buğday ekmeğinin en iyisini yerim; ipek elbise giyinirim; fakat nefsimin dileğinin bana üst olması beni lezzetli yemekler yemeye çekmesi mümkün mü hiç? Ben nasıl doya doya yemek yiyebilirim ki? Hicaz'da, yahut Yemame'de belki yoksullar vardır; günler geçmiştir ki tokluk nedir, görmemişlerdir. Gecemi karnı tok olarak nasıl gündüz edebilirim ki? Çevremde aç karınlar, yanmış, susuzluktan bunalmış ciğerler vardır.

(...)

7. Hz. Ali- "Haz. Abdülbaki Gölpınarlı"- Nehc'ül- Belâga, Der Yay. İst. s: 378 v.d.

Razı olur muyum ki bana Emirilmümin desinler de sonra ben, zamanın sıkıntılarında onlara ortak olmayayım, yahut da darlıkta, yaşayış sıkıntısında onlara mukteda sayılmayayım? Derdi günü, güzelim otları otlamaktan başka bir şey olmayan bağlı, yahut süprüntülerde yiyecek bulup yemekten başka bir şey düşünmeyen, sahibinin maksadından haberi bile olmayan bir hayvan değilim, o çeşit yaratılmadım ki ben, yahut da işsiz-güçsüz terkedileyim, yahut asılsız laflarla uğraşayım, yahut sapıklık ipini çekeyim, yahut da şaşkınlık yoluna düşeyim; bunun için yaratılmadım ben.

(...)

Vallahi Arap birleşse de benimle savaşa kalksa, yüz çevirmem, fırsat çağlarında boyunlarını kırarım onların. Şu ters adamdan, şu baş aşağı bedenden yeryüzünü temizlemeye uğraşıyorum; böylece de ekin, aralarındaki taştan, topaçtan kurtulsa diyorum."(8)

Yolun Başı Hz. Ali'nin Gönüllere Mal Oluşu

Günümüzde Hz. Ali de mercek altına alınarak; kişiliği, halk içerisindeki yeri yeniden değerlendirilmektedir. Sonuç olarak tarihsel -gerçek/yaşamış- Ali ile söylenceleşmiş, -destansal/mitolojik/menkıbevi- Ali iki ayrı tipin varlığı saptanmıştır. Bu iki ayrı tipin birbirine karşı olduğu varsayımı, Hz. Ali ve Alevilik alanında görüş ayrılıklarına yol açmıştır.

İslam dünyasında Hz. Ali'nin özel bir yeri vardır. Ebubekir, Ömer, Osman gibi diğer üç halife ve öteki İslam önde

8. Hz. Ali -"Haz. A. Gölpınarlı"- Nehcü'l-Belâga, Der Yay. İst. s: 299 v.d.

gelen kişilerinin hiçbirine ilişkin bir tevatür, söylence yaratılmamıştır. Bu kişilere, tarihsel rollerinin dışında herhangi bir özelliğe büründürülerek bir nitelik kazandırılmamıştır. Yüceltilen sadece Hz. Ali'dir. Onun tarihsel kişiliği söylenceleştirilerek yüceltilmiş, bağlılarının gönlüne oturtulmuştur. Böylece gerçek/yaşamış Hz. Ali'nin ötesinde bin dört yüz yıllık bir tarih süreci içerisinde bir mitolojik Ali doğmuştur.

Halkın inancına göre Hz. Ali keramet sahibidir, velidir. "Allah'ın arslanı"dır. Kırsal kesim Alevisi'nin önemli bir bölümünce ilahlaştırılmıştır. Fars kaynaklarına göre binin üzerinde kerameti vardır. Ali evrenin/dünyanın yaratılışından önce vardır. Hatta evrenin yaratılmasına yardım etmiştir. Çoğu kez Peygamber'den daha üstün bir konumdadır. "***Kırklar Meclisi***"nde kendisine biçilen yer bunun kanıtıdır. İnsanları dardan (zordan) kurtarır. Suyu olmayan kente su getirir. Tüccar Fazl'ı borçtan kurtarır. Batan gemileri denizin dibinden çıkarır getirir. Devi zararsız kılar ve Kaf Dağı (Kafkas Dağları)'nın arkasına atar. Salman'ı aslanın zarar vermesinden korur. Zülfikâr'ıyla Kemah Boğazı'nı açarak, Fırat Nehri'ne yol verir. Narası gök gürlemesidir. Bu örnekleri çoğaltmak olası.

Hz. Ali'ye bu yüceltici değerler yalnızca Anadolu'da verilmemiştir. İran, Arap, Ortaasya ve Kuzey Afrikalılar'ın gözünda Hz. Ali tarih boyu bu değerlere sahiptir. Sünni Kazak-Kırgızlar Hz. Ali'yi kendi özel destanlarının kahramanı etmişlerdir. Destanları, Ali çerçevesinde oluşturulmuştur. Belhliler Hz. Ali'yi ta XIII. yüzyılda kendi kentlerinde duyumsamış, Belh kentinde kendisine mezar yapmışlardır. Burası o günlerden bugüne ziyaret yeri olmuştur. Ortaçağ'ın

ünlü mezhepler tarihçisi İranlı ***Şehristani "Milel ve Nihal***"inde Hz. Ali'nin kerametlerini söylenceleştirerek anlatır. XII. ve XIII. yüzyılın ünlü Arap tarihçilerinden ***Mesudi, Yakubi*** ve ***Şahba*** tarih kitaplarında Hz. Ali'ye söylenceleşmiş (rivayet/menkıbe/mit) biçimiyle yer verirler. Bu kitaplarda Hz. Ali insanların yardımına koşan ve kerametler gösteren bir veli kişiliktir.

Bu nedenlerle "*Arap'ın Ali'si başka, Anadolu'nun Ali'si başka*" savı bana gerçekçi ve Aleviliğin yararına gözükmüyor. Hz. Ali'nin adı çevresinde tarih boyu örülen mitolojik kişilik sosyoloji, antropoloji ve halk bilimleri açısından olası bir durum. Her toplumda halk gönül bağladığı kahramanını yüceltir, onurlandırır, beklentilerindeki kişiliğe büründürür, kısaca onu destansal kılar. Hz. Ali için olan da budur. Yoksa iki Ali tipi de birdir, aynı kişidir.

İslam içinde ayrı bir eğilimin başında olan, yönetimlerce kıyıma uğrayan Ali, kendisi gibi yönetimlerle pek uzlaşamamış kesimlerin sığınağı ve dayanağı olur. Bu gönül ve sevgi etkileşimi sonucunda halkın özlemlerindeki Ali kişiliği ortaya çıkar.

Halk, kendini Ebubekir-Ömer-Osman-Emeviler-Abbasiler yörüngesinde görmez, Hz. Ali'yle birliktelik içinde bulur. Olan şey budur. Bu bir sosyal realitedir. Toplumsal bilimler açısından da yanlış bir yanı yoktur, olası görülen, insan/toplum gerçekliğine uygun olan bir oluşumdur. Bu durum toplumların, halkın Hz. Ali'ye biçtiği değer (paha) den başka bir şey değildir. Bu çok normal olan oluşumlardan bilim dışı, salt siyasal kaygılarla anlamlar çıkarıp, kuramlar üretmeye ve Alevi toplumunu Hz. Ali gibi temel değerleriyle çelişkiye düşürmeye gerek yoktur. Toparlanma

sürecinde olan Alevilik için bu tür spekülatif savlar sonuçta ayrılmalar ve yıkım getirir.

Söylenceleşmiş Hz. Ali kişiliği; hiç de gerçek(tarihsel) olan Ebu Talib'in oğlu, savaşlara katılmış, ordu komutanlıkları yapmış, devlet yönetmiş, siyasal mücadele vermiş, evlenip aile sahibi olmuş, yaşamını sürdürmek için ekonomik değer üretmiş olan Hz. Ali'den farklı değildir. Gerçek Ali'deki paylaşımcılık, cömertlik, yiğitlik, yardımseverlik, zulme karşı mücadelecilik, eşitlikçilik, toplumsal adaletçilik gibi nitelikler olduğu gibi söylencesel kişiliğine yansımış; mitolojik Ali'nin değerleri ve nitelikleri bu gerçek/yaşamış Ali'nin değerleri, nitelikleri temelinden yükselmiştir. Halk, gönlünde yarattığı destansı Ali'sini gerçek-yaşamış Ali'si üzerine kurarak yaratmıştır. Bu güzelim oluşumu görmemezlikten gelmeye ve parçalamaya kimsenin hakkı yoktur kanısındayım. Bu oluşum toplumsal bilimlerle bir açıklamaya sahiptir. Bilime ve halkın değerlerine saygılı olmak zorundayız. Kimse bilime ters düşemez. Bu nedenle iki Ali değil, bir Ali vardır; O da Hz. Ali'dir. Bu hassas noktada spekülasyon yapıp, bölünmelere yol açacak kuramlar üretmeye gerek yoktur.

Kerbelâ Olayı

Muaviye, Hz. Ali'yi iktidarı için en büyük engel olarak görür. Bu nedenle, Ali yanlılarını yok etmenin yollarını arar. Baskı ve terör uygular. Hicaz ve Yemen'de Ali yanlısı 30 bin insan öldürtür.[9] Bu tutum ona göre toplumu Hz. Ali'den uzak tutmanın yoludur.

9. Gölpınarlı (1991), s: 392.

Muaviye, iktidarı için engel gördüğü İmam Hasan'ı ortadan kaldırmıştır. Artk mutlak hâkimdir. Sarsılmaz otoritesini kurar. Roma İmparatorluğu'na benzemeye çalışır. Ümeyyeoğulları'nın egemenliğinde bir devlet kurar. Bu aşamadaki adları artık ***"Emeviler"***dir. Soy hanedanlığını getirir. Sahabelere karşı bile terör estirir, çoğunu öldürtür ve çoluk-çocuğuna zarar verir. Tam bir diktatörlük kurar. Dört halife dönemindeki göstermelik de olsa seçim-danışma sistemini kaldırır. Oğlu Yezid'i yerine atar, herkesi bağlılığa ve durumu kabule zorlar. Ali soyu ve bağlılarına karşı benzersiz bir terör ve baskıya girişir.

Yine camilerde Hz. Ali'ye sövme ve karalamalarını daha azgınca sürdürür. Ekonomik gelirler tümüyle Emevi ailesi ve yandaşları arasında paylaşılır. İslam'ın getirdiği ilkeler giderek geçersizleştirilir, dahası kendi çıkarlarına uygun kimi ilkeler İslam'ın ilkeleriymiş gibi yürürlüğe sokulur ve toplumun yaşamına kazandırılır.

Yerine geçirdiği oğlu Yezid, babası Muaviye'yi daha da aşar. Saray, şatafat ve zevk içindedir. İslam'ın yasak görmesine karşın içki, fuhuş ve her türlü ahlaksızlığın öncülüğünü bizzat İslami ilkeye ve anlayışa göre Peygamber'in yerine ve O'nun vekili olarak devleti yönetmekle görevli olan halife, yani Yezit öncülüğünü yapmaktadır. Cuma namazını Çarşamba gününe aldırmıştır. Bu olanlar karşısında toplum sessiz kalmaktadır.

Medine valisi Velid'i İmam Hüseyin'e göndererek, kendisi ve yönetimini tanımasını (biat) ister. İmam Hüseyin bu isteğe sert tepki gösterir. Bunun üzerine Medine'ye göçü uygun bulur. Bu ara Irak'taki Kûfe halkı kendisini babasının bu başkentine çağırırlar. Irak'ta Hz. Ali ve Ehl-i Beyt yanlı-

sı daha yoğundur. İmam Hüseyin'in halifeliğini düşünmektedirler. Bu nedenle Kûfe'ye çağırmaktadırlar. İmam Hüseyin, bir ön yoklama yapması için amcasının oğlu Müslim'i Kûfe'ye gönderir. 30 bin Kûfeli Hz. Hüseyin'e biat eder. Ancak bu genel eğilimi öğrendikten sonra, İmam Hüseyin yakınları ve kendine bağlı adamlarıyla birlikte Küfe'ye doğru yola çıkar.

Bu gelişmeleri öğrenen Yezid, önlem alır. İbni Ziyad (Ziyad'ın oğlu Ubeydullah)'ı Kûfe valiliğine atar. İmam Hüseyin'e olan bu eğilimi baskı ve şiddet uygulayarak önlemesini ister. Kûfe'ye Hz. Hüseyin'den önce varan vali İbni Ziyad, kentte korkunç bir terör estirir. Sokaklara yüzlerce kesilmiş insan başı yığar. İmam Hüseyin'e biatlarını geri almamaları durumunda kent halkının tümünü kılıçtan geçireceği tehditini savurur, halkı sindirmeye çalışır.

Müslim ise, yeni gelişmeleri İmam Hüseyin'e bildiremeden yakalanarak, öldürülmüştür. Ölüsü; Kûfe sokaklarında dolaştırılılır, başı ise Yezid'e gönderilir.

İmam Hüseyin kent dışında kendisini çağıran Kûfeliler'in karşılayacağını beklemektedir. Buna karşın İbni Ziyad'ın görevlendirdiği Hür İbni Riyad'ın yönetimindeki ordusuyla karşılaşır. İmam Hüseyin acı durumu komutan Hür'den öğrenir. Ayrıca Yezid'e biatı istenir. İmam Hüseyin ise ölebileceğini, ama Yezid ve yönetimini tanımayacağını belirtir. Yezid'den ve vali İbni Ziyad'dan kesin emir alan komutan Hür, Hz. Hüseyin'i ve yanında kalan 70-80 dolayındaki çoğu çocuk ve kadınlardan oluşan aile ve yakınlarını tarihte *Kerbelâ* adını alacak olan yere çeker. Burası Fırat'a yakın, ama susuz bir çöldür. Suya ulaşmalarına Yezid askeri birliklerince kesinlikle izin verilmez. Ordu yeni askeri bir-

liklerle desteklenir. Gelen askeri birliklerden birinin komutanı İmam Hüseyin'i Kûfe'ye çağıranlardan Ömer İbni Saad'dır. Bunların hepsi bir avuç insana karşı savaşmak için gelmişlerdir. Hepsi İmam Hüseyin'e; *"Ya biat et, ya savaş"* seçeneklerini sunmaktadırlar. Ferezdek, o günkü Arap toplumunun tutumunu açık yüreklilikle Hz. Hüseyin'e şöyle iletir: *"Halkın kalbi seninledir, ama kılıçları Ben-i Ümeyye iledir."*

Hz. Hüseyin Yezid'in ordusuna karşı; başında dedesi Peygamber Hz. Muhammed'in sarığı, boynunda kılıcı, elinde ise babası Hz. Ali'den devraldığı sancakla çıkar. İnanmış bir kitledirler. Yezid'in oldukça kalabalık askeri birliklerine karşı bir küçük grubun inançlarından kaynaklanan direncidir bu yaşanılan. Bu haksızlığa ve gasba karşı tarihsel bir direncin benzersiz örneğidir.

Bu saldırılar karşında gruptan çoğu öldürülür. Şimir bin Zi'l-Cevşen İmam Hüseyin'i öldürmeleri için savaşçıları zorlar. Sinan bin Enes Nah, Hz. Hüseyin'i öldüren kişi olur. Vücudunda 33 mızrak ve ok, 34 kılıç yarası vardır. Başını Yezid'e sunarlar. Sağ kalan Peygamberlerinin torunları olan kadınlar, çırılçıplak edilerek kentlerde teşhir edilirler. Bu durum bir bakıma bir öç alıştır. Ümeyyeoğulları, Haşimoğulları'ndan bu yolla öclerini almışlardır. Kerbelâ Olayı, 10 Ekim 680 günü insanlığın tarihine kara bir leke ve insanlık ayıbı olarak geçer ve günümüze kadar kanayan bir yara olarak kalır.

Emevi ve Abbasiler'in Ehlibeyt'e Karşı Genel Tutumları

Gerek Emeviler (661-750), gerekse Abbasiler(750-1258) halka karşı bir diktatörlük kurarlar. Emeviler; Araplar içerisinde Ümeyyeoğulları soyunun üstünlüğünü, diğer İslam toplumlarına karşı ise Arap üstünlüğünü sağlamaya çalışırlar. Yönetimin ve iktidar olmanın bütün avantaşlarını kendi soylarına ve yakın akrabalarına kazandırırlar. İslami kurallara uymazlar. İran ve Türk bölgelerine karşı katliamlar uygularlar. İslamı yaymak diye bir amaçları yoktur. Yaptıkları her şey fetihe, toprak, ülkeler ve ganimetler edinmeye dayanır.

Ortaasya'yı alırken halka zulüm ve katliam uygularlar. Emevi soy üstünlüğü ve Arap ırkçılığı öne çıkarılır. Ali yanlıları ve Ali soyu sürekli izlenir ve yok edilmeye çalışılır. Ehl-i Beyt yönetim için alternatif görüldüğünden, çoğu çeşitli yollarla ortadan kaldırılır. Kurtulabilenler İran ve Türk bölgelerine sığınır ve özellikle Türkler arasında saklanarak yaşamlarını sürdürürler.

Emevi zulmüne Horasanlı Eba Müslim'in önderliğindeki Türk, Acem, Arap, Kürt, Zerdüşt, Manici, Ehl-i Beyt bağlıları ve Abbasoğulları yanlısı gruplar birleşerek son verirler. Bu durum, Emevi zulmü karşısında İslam Devleti egemenliğinde yaşayan toplumların genel bir tepkisidir. Abbasi soyu tarafından da yönlendirilmişlerdir. Sonuçtan da Abbasoğulları yararlanırlar. Eba Müslim'in ittifak kurarak yarattığı bu başarıyı lehlerine çevirirler. Yönetime gelirler. 750 yılında Abbasi Hanedanlığı'nı kurarlar. En kısa zamanda kendilerine iktidar yolunu açan Eba Müslim'i öldü-

rerek onun etkisinden kurtulur ve daha bağımsız davranmayı sağlamış olurlar.

Abbasiler'in de, amcaoğlu soyu olan Ehl-i Beyt'e karşı tavırları değişmez. Çünkü; Ehl-i Beyt, iktidar için alternatif olarak görülmektedir. O nedenle bu kesimi kendi iktidarları için tehlikeli görmektedirler. Bu nedenle Ali soyu ve yanlılarına karşı Emeviler'i aratmazcasına bir baskı ve zulüm uygulamışlardır. Ehl-i Beyt ve yanlılarına karşı kitle kırımı uygularlar. Ehl-i Beyt'e karşı zaman zaman siyasi nedenlerle yakınlık duyar ve sıcak davranır olurlarsa da, şiddet ve baskıya dayanan tavırları genellikle sonuna dek sürer.

Abbasi Hanedanlığı döneminde, bütün Müslüman topluluklarına devlet içerisinde kapı aralanır. Emeviler'in yöntemi olan, soy ve ırk üstünlüğüne dayanan siyaset bırakılır. Özellikle Türklere karşı oldukça sıcak davranılır. Türk bölgelerinden asker ve yöneticiler alınır. Devletin yönetimine, üst düzey bürokratik ve askeri görevlere çoğunluk Türkler gelirler. Bu dönem ülke alma, fetihlerde bulunmakdan çok, İslam'ı geniş kitlelere ve başka toplumlara yayma amaçlanmıştır. İslamiyet en çok bu dönem yayılmıştır. Kitleler halinde İslamiyet'e geçişler olmuştur. Özellikle Türkler bu dönem Karahanlılar, Gazneliler ve Bulgarlar'da olduğu gibi halk kitleleri ve devlet yönetimleri olarak, Müslüman olmuşlardır. Yalnız Emeviler merkezi güçlü devlet yapısı oluşturmalarına karşın, Abbasiler'in 10. yüzyıldan itibaren merkezi yapıları dağılmış, merkezden uzak bölgelerde ***"Tevaifülmülük"*** denen irili-ufaklı devlet ve devletçikler doğmuştur. Yalnız bunların bir bölümü ayrı halifelikler olurken ve ayrılan halifeliklere bağlanırken, bir bölümü ise yalnız halifelik olarak Abbasi Halifeliği'ne bağlı kalmışlardır.

Şiilik ve Doğuşu

Arapça bir sözcük olan *"Şii/Şia"*, "taraftar, yandaş" demektir. *"Ali Şiası"*, "Ali taraftarı, yanlısı olanlar" anlamına gelir. Şia; Dört Halife döneminde, halife seçimleri sırasında ve halifelik tartışmalarında Hz. Ali'yi tutanlara ad olarak verilir. Giderek Şia; Peygamber'in ölümünden sonra Hz. Ali'yi halifelik için en uygun kişi olarak gören, onu "yasal/meşru halife" kabul eden, ondan sonra gelecek haifelerin de, O'nun soyundan olması gerektiğine inanan topluluğa verilen ad olur.(10) Çünkü halifelik; İslam toplumunu Peygamber adına ve O'nun vekili olarak, O'nun yerine yönetme işidir. Toplum, bu göreve Hz. Ali'yi uygun görmektedir. Şiiliğin çıkış kaynağı bu anlayış olur.

Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmam gibi temel ortak noktalardan kaynaklandıkları için Alevilik'le Şiilik arasında tarihsel süreçte bir birliktelik vardır. Bu nedenle bu iki terim çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılır.

Şiilik eğilimi ve ilk çıkışı Arabistan'da olursa da, kitlesel bir harekete dönüşmesi ve sistemleşmesi İran'da olur. Bu nedenle, İslamın başından bügüne kadar Şiilik denilince, İran akla gelmektedir.

Halife Ömer döneminde yıkılan ve Arap-İslam Devleti'ne bağlanan İran, eski ve köklü bir yerleşikliğin ve kent uygarlığının merkezidir. Bedevilik ve çöl kültürüne dayanan Araplar'a göre, oldukça ileridirler. Öteden beri gelişen bir uygarlığın, yani Med, Pers, Sasani uygarlığının sahibidirler. Gelişmiş bir kültür, edebiyat ve devlet yönetme birikimleri vardır. Araplar'ın bir çöl rüzgarı gibi eserek İran

10. Cemal Şener- Alevilik Olayı, Ant Yay. İst. 1989, 4. basım, s: 65.

Devleti'ni ortadan kaldırması ve topraklarını kendilerine bağlamaları, bu ileri uygarlığı aşmalarına yetmemiştir. Eski ve köklü İran (Acem) uygarlığı, kabullenmek zorunda kaldığı Müslümanlığı kendi kültürüyle, uygarlık değerleriyle yorumlayarak almıştır. Özellikle Emevi ırkçılığı ve Arap milliyetçiliğine karşı İran'ın kendine yakın bularak benimsediği Ehl-i Beyt çizgisi, İran yorumunda Şiilik olarak ortaya çıkar. Bir anlamda İran Şiiliği'ni Emeviler'in katı tutumu, ırkçılıkları ve Arap milliyetçilikleri doğurmuştur. Bu nedenle Şiilik, Arap milliyetçiliğine karşı bir tepkidir, denebilir. Demek ki; İran'ın İslamiyet'in "hilafet sorunu"nda Ali ve Ehl-i Beyt'i savunması ve Ali yanlısı bir tutum takınmaları rastgele bir olgu değildir. Arap-İran çelişkisi bir yanı ile inanç olayı olmaktan çıkıp, egemenlik sorununa dönüşmüştür. Olgudaki bu çelişki, kendini bu biçimde ortaya koymuştur. Yani Emevi ve Abbasiler Sünni- İslami bir çizgi izlerken, İranlılar Ali ve Ehl-i Beyt yanlılığına ve bağlılığına dayanan Şii bir çizgiyi sahiplenmişlerdir.

Emeviler ve Abbasiler Döneminde Ehl-i Beyt'in Davasını Savunan Şii Hareketleri

Hucr bin Adiyy Hareketi: Belli bir kesimi anlatmak amacıyla "Şia" sözü ilk kez bu hareketle kullanılır. Birçok tarihçiye göre, ilk Şii hareketidir. Hucr, Kinde Kabilesi'ndendir. Hz. Muhammed döneminde Müslüman olmuştur. Daha sonraki siyasal ve askeri olaylar sırasında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Hz. Ali'den sonra, oğlu Hasan'ın yanında yer alır. Onun halifeliği Muaviye'ye bırakmasını sertçe eleştirir. Fakat daha sonraları birçokları gibi o da Mua-

viye'ye biat eder. Muaviye ve Muaviye dönemi valilerinin Kûfe'deki tutumlarına karşı çıkar. Her seferinde Ali yanlılığını ortaya koyar. Halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu dile getirir. Altı arkadaşıyla birlikte idam edilir (671).

Tevvâbun (Tövbeciler) Hareketi: İmam Hüseyin'in Kûfe'ye çağrılıp, şehid edilmesine seyirci kalındığından ve yeterince desteklenmediğinden dolayı pişmanlık gösterenler Kerbelâ Olayından sonra, bu olayın öcünü olmak amacıyla "tövbe edenler" anlamında *"Tevvabun Hareketi"*ni düzenlerler. Bu hareket, ilk Şii hareketlerinden biridir. Bu hareketin öncü kadrosu İmam Hüseyin'i Kûfe'ye çağıranlar arasındadırlar. Pişmanlık duygusundan kaynaklanan Hz. Hüseyin'in öcünü almak düşüncesi, Kûfeliler'in Ümeyyeoğulları'na karşı besledikleri düşmanlık duygularından oluşan bir taban üzerinde gelişir. Harekete, ***Süleyman bin Surat*** önderlik eder.

Süleyman, eski bir Ali yanlısıdır. Hz. Ali'nin yanında Cemel ve Sıffin Savaşları'na katılmış, Muaviye'ye karşı İmam Hasan'ı desteklemiş, Hasan'ın halifeliği devretmesini eleştirmiş, İmam Hüseyin'i Kûfe'ye çağıranların başında yer almıştır. Bu olayda İmam Hüseyin'i yalnız bırakmakla da hata ettiğine inanmaktadır.

Bu grup, 683'lerde "Hüseyin'in kanını istemek" amacıyla silaha sarılmışlardır. Muhtar es-Sakafi gibi diğer gruplarla da birleşilmiştir. 20 binin üzerinde bir birlik oluşturulmuş, 19 Kasım 684 günü Nuhayle'de hareket başlatılmıştır. Ubeydullah bin Ziyad'ın ordusuyla 4 Ocak 685 günü çarpışmalar başlar. Halifeliğin Ehl-i Beyt'e verilmesinde ısrar ederler. Çarpışmada hareketin öncü kadrosu ve Süleyman bin Surat öldürülür. Hareket kırılır. Tövbeci hare-

kete katılanlardan çoğu öldürülür ve olay Emevi-İslam Devleti'nin askeri güçlerince bastırılır.

Muhtâr es-Sakafî Hareketi: Muhtar hareketi, Kûfe'de Tevvabun Hareketi'nin yarattığı toplumsal ve siyasal zemin üzerinde ortaya çıkar. "İmam Hüseyin'in öcünü almak" için yeniden ortaya çıkılmıştır. Hareketin önderi Muhtar, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin el-Hanifi'yle ilişki içerisindedir. Muhammed bin el-Hanifi tarafından görevlendirildiği iddiasıyla, 683'de çalışmalara başlar. Tevvâbun'u destekleyenlerin bir bölümünü de yanına çeker. Hz. Ali yanlılarına önemli görevler verir. Genellikle İranlı ve Aramlı öğelere dayanır. Bu aralar tutuklanır. Tutukluluk döneminde dahi İmam Hüseyin yanlısı çevrelerle ilişkisini yürüterek, hareketini devam ettirir. Hapisten çıktıktan sonra çevresi oldukça genişlemiştir. 685'de harekete geçerler. Çarpışmalarda Ubeydullah bin Ziyad komutasındaki Emevi birliklerini yener. Kûfe alınır. Halkın biatını kabul eder. Beytülmal'daki paraları yandaşlarına ve kendisine biat edenlere dağıtır. İmam Hüseyin'in öldürülmesi olayına karışanların tümünü öldürtür. Harura'da Musab bin Zübeyr birlikleriyle çarpışan Muhtar, yakınlarından çoğunu yitirir. Kûfe'ye çekilmek zorunda kalır. Burada savaşarak ölür (686/687). Olay, böylece bastırılmış olur. Muhtar'ın bu hareketinden sonra Şiilik siyasal bir hareket olmaktan çıkarak, dinsel bir akide haline gelme eğilimine girer.

Muğire bin Said Hareketi: Muğire, İcl veya Becile Kabilesi'ndendir. Vali Halid'in "mevla/köle"sidir. 737-738 yıllarında vali Halid'e karşı ayaklanır. Dönemin tarihçileri onun nebilik ve mehdilik iddialarında bulunduğunu yazarlar. Ebu Cafer Muhammed Bakır'dan sonra kendisinin

imam olduğunu ileri sürmüştür. Kendine özgü bir Tanrı anlayışı sergilemiştir. Muğire, 738 yılında öldürülerek olay bastırılmıştır, ama izleri sürmüştür.

Ebu Mansur Hareketi: Muğire'nin benzeri bir harekettir. Ebu Mansur, Icl Kabilesi'ndendir. Ebu Cafer'den sonra imamlığın kendisine geçtiğini iddia etmektedir. Farklı dinsel düşünceler sergiler. Hz. Ali ve çocuklarının peygamber olduğunu savunur. İslami kurallara kendine özgü yorumlar getirir. Emevi yönetiminin Irak valiliğini yapan Yusuf bin Ömer'e karşı ayaklanır. Hareketi, 738-744 yılları arasında sürer. Vali Yusuf tarafından öldürülür ve ayaklanma bastırılır. Ebu Mansur'un yanlıları genellikle Arap ve mevaliler(köle)dir.

Abdullah bin Muaviye Hareketi: Abdullah, Hz. Ali'nin kardeşi Cafer'in torunudur. 743'de Kûfe'ye yerleşmiştir. Abdullah bin Ömer'in sorunlar karşısında yetersiz kalması üzerine, Kûfeli Şiiler, Abdullah bin Muaviye'ye biat ederler. 744 yılında Muharrem ayında Küfe'de ayaklanır. Ayaklanması, II. Mervan'ın ordularınca bastırılır. Kaçan Abdullah, Horasanlı Eba Müslim tarafından öldürülür.

Şuubiye Hareketi: Emeviler Türk bölgelerine zulüm ve ağır cezalara dayanan bir siyaset izlerler. İslam dinini yaymaktan çok, zengin ülkeleri yağmalamak ve yeni gelir kaynakları bulmak amacıyla akınlar düzenlemektedirler. Halifeler Şam sarayının aşırı giderlerini karşılamak için komutanları yağmacılığa yöneltmektedirler. Bu amaçla yapılan savaşlarda Ortaasya'nın zengin kentlerinden önemli ölçüde ganimet getirilmiştir. Maveraünnehir ve Horasan bölgelerine yapılan baskınlara karşı, Türkiş kağanı Sulu Han uzun süre mücadele vermiştir.

Araplar, Emeviler döneminde kendilerini diğer etnik kesimlerden üstün görmüşlerdir. Bu "Araplık taasubu" Halife Ömer döneminde başlamış, Emevilerle devletin genel politikası olmuştur ve uygulama doruğa çıkarılmıştır. Araplar "efendi"dir, Türklerle İranlılar ise "mevali/köle"dir. Bu durum bir Arap şovenizmine dönüşmüştür. Araplar'ın gittikleri her yerde kendileri dışındaki etnik topluluklar üzerinde hukuk ve siyaset bakımından üstünlük kurma çabalarına karşın, "Şuubiye" denilen sosyo-politik bir akım gelişir. Bu akım, bütün Müslümanların eşitliğini benimseyerek, Emeviler'in Arap soyundan olanların üstün tutulması siyasetlerine karşı tepki koyarlar. Şuubiye akımı, Arap olmayan Müslümanların Arapçılık ideolojisi güden ve baskı uygulayan sınıfa karşı ulusal bilinçlerinin uyanması, onlarda eski ahlâksal ve siyasal geleneklerin yeniden canlanması ve değerlenmesine yol açar. Bu hareket, Arapçılığa ve Emevi yönetimine karşıtlığı nedeniyle, Şiilikle özde birleşir. İkisi birlikte siyasal bir güç oluştururlar.

Zeyd Olayı: Emevi halifesi Hişam döneminde (724-743) Hz. Hüseyin'in torunlarından Zeyd, bir nedenle halifenin huzuruna çıktığında onuru kırılır ve kovulur. Onuru kırılan Zeyd Kûfe'ye döndüğünde, yakınlarının izin vermemelerine karşın ayaklanır. Ama düşmanları tarafından öldürülür. Emeviler kin kusarak, Zeyd'in cesedini mezarından çıkararak yakar ve külünü Fırat'a atarlar. Bu durum karşısında Ehl-i Beyt yanlısı ve Şii çevrelerde tepki doğar. Ayaklanmalar olur. Olay, aynı zamanda Şiiler arasında ilk ayrılığa da yol açar. Zeyd'e uymayıp, daha ılımlı davranan kesim *"İmamiler"*, Zeyd'e uyup hereket koyanlara ise *"Zeydiler"* denir.

Horasanlı Eba Müslim Hareketi: Eba Müslim, Horasanlı'dır. Arap, İranlı v.b. gösterilmesine karşın, Türk kökenlidir. Horasan'da Abbasoğulları'ndan Muhammed'in hizmetinde çalışmıştır. Arap, Fars, Türk ve Kürt kökenli Haşimi, Ehl-i Beyt yanlıları ve Emevi karşıtı muhalif çevreler yanına toplanmıştır. 10 Haziran 747'de siyah bayrak çekerek ayaklanırlar. Ayaklanmaları *"Hanedan-ı Ehl-i Beyt"* adınadır. Bu harekette Alevi Türkler ön plandadır. Horasan valisi Nasr bin Seyyar, bu güçler karşısında geri çekilir. II. Mervan'ın ölümüyle Emevi Hanedanlığı, 750 yılında sona erer. Abbasoğulları'ndan Ebu'l-Abbas Abdullah başa getirilir. Böylece Abbasi Hanedanlığı kurulmuş, halifelik Emevi soyundan Haşimi soyunun Abbasi koluna geçmiş olur. Emeviler'e karşı bir katliam başlatılır. Abbasiler, Eba Müslim'in etkisinde kaldıklarından, rahat hareket edememektedirler. O nedenle, Eba Müslim'i ortadan kaldırmayı düşünmektedirler. Bir plan yaparak halife Ebu Cafer Mansur, Eba Müslim'i 754 yılında öldürttürür. Bundan sonra, Abbasiler diktatörlüklerini kurarlar.

Abbasiler Dönemi'ndeki Alevi Hareketleri: Ali soyu bu dönemde iktidara alternatif olarak görüldüğünden, sürekli baskı altında tutulur. İmamların ve Ehl-i Beyt'ten olanların çoğu öldürtülür ve bölge dışına sürülür. Eba Müslim'in öldürülmesine tepki olarak Abbasi yönetimine karşı ayaklanmalar çıkar. Mukanna (Haşim bin Hakim) olayı bunların ilklerindendir. Halife Hadi döneminde Alevilerden Hüseyin bin Ali yakınlarının yardımıyla, halifelik istemiyle ayaklanır. Halifenin ordularıyla Haziran-Temmuz 786'da yaptığı savaşta öldürülür ve yandaşları dağıtılır. 814 yılında İbni Tabataba adında bir Alevi, halkı Resul soyuna bağ-

lılığa çağırarak ayaklanır. Olay, halife güçlerince kanlı bastırılır. Halife Memun, halifeliğin Ali soyunun hakkı olduğu düşüncesiyle, bu soydan İmam Ali Rıza'yı kendine veliaht atar, emirlerinden (vali) biatlar alır (817). İmam Ali Rıza'nın 718 yılında ölümüyle bu yönetim değiştirme işi gerçekleşmez. Halife Mütevekkil (847-861), Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesini yıktırır. Buranın ziyaret edilmesini yasaklar. Kutsal olarak bilinen yerleri tarla haline getirir. Yerine geçen oğlu Muntasır, Alevilere sıcak davranır. Babasının yıkıntılarını onarır. Kerbelâ'nın ziyaretine izin verir. Fedek topraklarını Hasan ile Hüseyin'in soyuna bırakır. Bu nedenle Muntasır'ın yönetimde kalmasına pek izin verilmez. Altı aylık bir saltanattan sonra, büyük bir olasılıkla "zehirletilerek öldürülür". Alevi/Şii ayaklanmaları Mühtedi'nin halifeliği yılllarında (867-870) da sürer. Halife Mutez'in getirttiği Afrikalı zenciler, Hz. Fatima soyundan gelen Ali bin Muhammed'in başkanlığında toplanarak ayaklanırlar. Ali, kölelere özgürlük, hak ve zenginlikler vadeder. Samanoğulları ise Horasan'ı Saffariler'den alıp, Alevilerden Muhammed bin Zeyd'i yenerler ve böylece Maveraünnehir'den Basra Körfezi ve Hindistan'a kadar egemen olurlar.

Karmati Hareketi: 890'lardan itibaren bölgede Karmati Hareketi ortaya çıkar. Laik, eşitlikçi, toplumcu ve demokratik bir cumhuriyet yönetimini savunan bu hareket, halifeliğin Ali soyuna ait olduğu anlayışındadır. Bu alanda da mücadele verir. Bu nedenle Alevi güçler Karmati Hareketi içerisinde toparlanırlar.

Şii-Fatimi Halifeliği: Şii İsmaili mezhebinin önemli propagandacılarından Ubeydullah, Kuzey Afrika'da kimi devletçikleri ortadan kaldırdıktan sonra, Fatimi Devleti'ni (969-1171) kurar. Ubeydullah, kendisinin Hz. Fatıma soyundan geldiği savındadır. Resmi mezhep olarak Şiiliği alır. Abbasi halifeliği karşısında ikinci bir halifelik olarak varlıklarını sürdürürler. Merkezi ülke Mısır olmakla birlikte, Suriye ve Hicaz'a kadar ülke sınırlarını genişletirler. Bu devlete Eyyubiler son verirler.(11)

Alevi-Şii Devletleri

Yeni fethedilen ülkelerde ve toplumlar içerisinde Sünnilik'le Alevilik/Şiilik yarışarak yayılmaya çalışırlar. İran'da Büveyhoğulları 10. yüzyıllarda devlet kurar. Muharrem orucunun ilk tutulması geleneği başlatılır. Sünni Büyük Selçuklu Devleti, bu devletin yaşamasına olanak tanımaz. Tuğrul Bey, bu devletin varlığına 1056'larda son verir.

Selçuklular Tuğrul, Alpaslan, Melikşah ve Sencer döneminde katı bir Sünni uygulamaya girerler. Selçuklular'da Tuğrul Bey'le başlayan Sünnilik uygulamasına karşın, kardeşi İbrahim Yınal Alevilik/Şiilik uygulaması çabasındadır. İsmaili-Şii Mısır Fatimi halifesinin sultanı olarak Selçukluları yönetmek ister. Aynı siyaseti Anadolu Selçukluları için Kutalmışoğlu Süleyman Bey sürdürmektedir. Fakat ikisi de Alevi/Şiiliği devletin mezhebi yapma doğrultusundaki siyasetlerinde başarılı olamazlar. İki Selçuklu Devleti'nde de Sünnilik, egemen mezhep olarak yürürlüğe soku-

11. Bu bölüm şu kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz: Doç. Dr. Bahriye Üçok- İslam Tarihi (Emeviler-Abbasiler), Milli Eğitim Basımevi, Ank. 1979; Doç. Dr. Hasan Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank. 1993.

lur.

Abbasi halifeliğine karşı alternatif bir Şii halifeliğini Mısır'da Fatimiler kurarlar. Kimi Şii devletlerin halifeliklerini üstlenirler. Büveyhiler, Rüstemdarlar, Bavendiler ve bütün Taberistan Alevileri Fatimi halifeliğini kabul ederler. Alevi yönetimler kurarlar.

Harzem Devleti de Alaaddin Muhammed Harzemşah'la (1200-1220) değişiklik yapar, devletin mezhebi olarak Aleviliği seçer ve Abbasi halifeliğini bırakarak Şii-Fatimi halifeliği grubuna girer. Abbasi halifesi Nasır Dinillah'la olan siyasal sürtüşmesi onu böylesi bir eğilime yöneltmiştir. Halifeliğin Abbasiler'in hakkı olmadığı, halifeliği "gasb"la edindikleri, oysa asıl halifeliğin "Hüseyin soyundan gelen seyyidlerin" hakkı olduğunu savunur. Bu adaletsizliği düzeltmek için ferman yayınlar ve dönemin en büyük seyyidlerinden Alaü'l-Mülk'ü Tirmiz'den getirterek halife ilan eder.(12)

Bu durum, Asya Türk toplumları içerisinde Alevileşme doğrultusunda yeni bir gelişmenin yolunu açar. İran'daki Hasan Sabbah'ın yürüttüğü Batınilik de Şiilik bağlamında yürütülen bir harekettir. Bu harekete de Moğol hükümdarı Hülagü Han son verecektir. Gazan Han döneminde Müslümanlığı kabul eden İlhanlılar (Moğollar'ın Batı kolu), Olcayto döneminde Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak alırlar.

Olcayto, Şiiliğin yayılmasına çalışır. Buna ilişkin kitaplar yazdırtır. Hz. Ali adına para bastırarak, üzerine "Ali Veliyyullah" ibaresini koydurtur. Ebubekir, Ömer, Osman

12. Harzemşahlar'daki bu gelişmeleri anlatan çağdaş kaynak için bkz: Alaaddin Ata Melik Cüveyni-Tarih-i Cihan Güşa (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bak. Yay. Ank. 1998, s: 311, 329 v.d.

gibi halifelerin anılmasını yasaklar. Bu devleti, Timur ortadan kaldırır.

Timur'dan sonra onun toprakları üzerinde kurulan Akkoyunlu ile Karakoyunlu devletleri Şii'dirler. Daha sonraları bu topraklarda Şii Safevi Devleti egemenlik sürecektir. Anadolu'daki Türk beyliklerinden Dulkadırlı, Germiyan, İsfendiyar, Menteşe, Karesi, Aydınoğulları ve Karaman halkının çoğunluğu Alevi'dir.[13]

Aydınoğulları beylerinden Umur Bey "seyyidlik" belirtisi olan "yeşil sarık" sarınmaktadır. Bu, Alevi-Şii inancının bir simgesidir. Aynı beyliğin beylerinden Hızır Bey 1348 tarihinde Venedik'le yaptığı anlaşmada, anlaşma metninin altına *"Allah, Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynel Abidin ve Cafer"* adlarını yazdırır ve bu adlar üzerine yemin ederek anlaşmaya bağlı kalacağını açıklar.[14] Bu belirtiler, Aydınoğulları Beyliği'nin Alevi inancında oluşlarından kaynaklanmaktadır.

Ortaçağ'da İmam Hasan ve İmam Hüseyin soyundan, yani *"Seyyid"* ve *"Şerif"* ailelerinden birçok aile Taberistan, Deylem, Yemen ve Fas'ta hükümetler, hanedanlıklar, devletler ve beylikler kurmuşlardır. Hasan ailesi hanedanlığı, Taberistan ve Amul'da 864-912 yılları arasında saltanat sürdürürler. Hüseyin ailesi ise; Dilem, Taberistan ve Amul'da 913- 930 arası hükümet olurlar. Saffariler, Secistan'da 922-1545 yılları arasında uzun bir süre egemenlik kurarlar ve hükümet olurlar. İdrisiler, Fas'ta 788- 954 yılları arasında hanedanlıklarını yürütürler. Arap devletidirler. Bunlar, ilk

13. Geniş açıklamalar için bkz: Tahir Harimi Balcıoğlu - Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Kanaat Kitabevi, İst. 1940, s: 49 v. d, 79, 159, 214 v. d.; Doğan Avcıoğlu- Türklerin Tarihi, Tekin Yay. İst. 1995, C: III, s: 1469.
14. Bkz: Mükrimin Halil Bey- Düsturname-i Enveri, Yst. 1929, s: 35 v. d., 80.

bağımsız Ali ailesi hükümdarlığıdır.

Yemen Sana'da Zeydiler hükümdarlık kurarlar. 10. yüzyılın başlarında Musul ve Halep'te kurulan Hamdaniler Devleti, 979'lara kadar hanedanlıklarını sürdürürler. Taberistan ve Cürcan'da 10-11. yüzyılda Beni Ziyar Devleti, İsfahan-Hemedan-Yezd'de ise Beni Kakuveyh Devleti (1007-1051) varlığını sürdürür. Aynı dönemler Hemedan Alevi Devleti tarih sahnesindedir.

İspanya'da, yani Magrip ve Endülüs'te egemenliklerini 1056- 1145 yılları arasında sürdüren Murabıtlar yönetimi de, Alevi-Şii bir devlettir. Devletin dinsel-mezhepsel siyasetini belirlemek için oluşturdukları tasavvuf tarikatı İsmailililik ile ortak belirleyici çizgiler taşımaktadır. Mürdasiler ile Ukaliler ve ayrıca Hindistan'daki Golkon'da, Bicapur ve Ahmetnagarlılar da yine Ortaçağ'da kurulmuş Şii/Alevi hanedanlıklardandır.(15)

Deylem Bölgesi ve Hazar Zeyd Alevi Devleti

Deylem, Hazar Denizi'nin güneyindeki sarp bölgelerdir. Tarih boyu göç çekmiştir. Özellikle muhalif öğeler, korunması uygun olan bu bölgeye yerleşmişlerdir. Buraya, Medler ve Persler döneminden itibaren göçler olmuştur. Ama, asıl buralar çok eskilerden beri Türk boylarının sığınağı olmuştur.

Deylemliler'in yapıları Ortaasyalı Türk boylarına çok benzer. Kadınlar aile içerisinde söz sahibidirler. Erkeklerine eşittirler. İçevlilik (endogami) sistemi esastır. Oldukça

15. Bkz: Baron Joseph Von Hammer Purgstall - Osmanlı Devleti Tarihi, Üçdal Neşriyat, İst. 1992, C: XVII, s: 99 v. d.; C. Van Arendonk- "Şerif" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. C: XI, s: 441; R. Strothmann- "Şia" maddesi, İslam Ans. C: XI, s: 503 v. d.

konukseverdirler. O nedenle, boysal özellikleri ve belirleyici karakterleri bozulmadan uzun zaman korunabilmiştir.

Deylemliler, uzun zaman İslamiyet'e kapalı kalmışlar ve İslamlık bu bölgeye girememiştir. Abbasiler döneminde Arabistan'ı terkeden "Ali soyu"ndan kimseler, korunmaya ve saklanmaya uygun olan Deylem bölgesine sığınmışlardır. Deylemliler, böylece İslamiyet'in Alici/Alevi yorumuyla/çizgisiyle tanışmış ve İslamlığın Alevilik inancına geçmişlerdir. Giderek Deylem, Aleviliğin kalesi olmuştur.

Deylem'e, "Ali soyu"ndan ilk gelen Yahya b. Abdullah (791/92)'dır. Deylem hükümdarından yardım alarak ayaklanır. Giderek ünlenir. Çevresi genişler. Onun oluşturduğu toplumsal zeminden dolayı, "Ali soyu"ndan birçok kimse Deylem'e yerleşme olanağı bulur ve Alevilik Deylem'de temel inanç olur. İmam Hasan soyundan El Hasan bin Zeyd, 864'lerde ömrü kısa süren "Hazar Zeyd Alevi Devleti"ni kurar. Bu devlet X. yüzyılın ortalarına dek sürer. Ünlü gezgin Ebu Dulaf, bu devlet ve buradaki "Alevi" topluluğuna ilişkin ilk bilgileri verir. Buğraç/Bağraç Türkleri'ni de Alevi olarak gösterir. Tibet'te de bu dönemler Hz. Hüseyin'in soyundan bir Alevi topluluğu vardır. Yine bu dönemler iriliufaklı Alevi devletçiklerine rastlanır.

Deylem, Abbasi Sünniliğine karşı bir Alevi üssüdür. Zaman zaman Abbasilere karşı ayaklanmalar düzenlenir. Hasan b.Ali al-Husaynı (al-Utruş) döneminde (914-917) Deylem'in resmi dini Alevi (Şii) İslamlık olur. Daha sonraları Şii Büveyhoğulları burada devlet olacak (932-1056) ve Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırmaya çalışacaktır. Ancak Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Abbasileri Büveyhoğulları'nın egemenliğinden kurtaracaktır. Bu olaylardan

sonra, Deylemliler'in birçoğu yurtlarını bırakarak göçeceklerdir. Bunların bir bölümü Anadolu'yu yeğleyeceklerdir. Asya'da Alevi Deylemlilere baskı bitmeyecek, Alamut Kalesi'nin ortadan kaldırılmasıyla (1256) Alevi Deylemliler buralarda yaşama olanağı bulamayacaklar, önemli bir bölümü bu aralar göç edecek, kalanlar küçük beyliklere dönüşecektir. Burada varlıklarını kırım ve baskılara karşın, XV. yüzyıla kadar sürdüreceklerdir.(16)

İslami dönemde "Ali soyu" bu korunaklı bölgeye sığınmış, böylece Deylemli Türkler İslam'ın Alevilik koluyla tanışmış ve Alevi olmuşlardır. Dahası ilk Alevi devleti burada kurulmuştur. Anadolu'ya göçerken de Aleviliği birlikte getirmiş, özellikle kendi bölgelerine benzeyen Dersim'e ve Dersim'i çevreleyen bölgeye yerleşmişlerdir. Zazalar'ın kökeni bu Deylemliler'dir. Zazaca'nın da kökeni yine bu Deylemliler'in konuştuğu yöre dillerinin ve az-çok Farsça'nın da sözcük kattığı, Türkçe yoğunluklu dildir. İnanç olarak Aleviliği de geldikleri yurtları olan Deylem'den getirmişlerdir. Yalnız, Dersim'e ve Anadolu'nun geneline Deylem'i çevreleyen Harzem, Horasan ve Maveraünnehir bölgesinden de birçok Oğuz ve Türk/Türkmen boyu gelmiştir. Zaten bu boylar, Asya'da da Deylemliler'le komşu ve çoğu birlikte yaşayan boylardır.

16. Deylemlilere ve burada kurulan ilk Alevi devletine ilişkin geniş bilgi için bkz: Prof. Ahmet Ateş- "Deylem/Daylam", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. C: III, s: 567-573; Yörükan (1998), s: 413- 417

BÖLÜM: IV

ANADOLU'YA ALEVİLİĞİN GELMESİ VE ANADOLU'DA ALEVİ- BEKTAŞİLİĞİN OLUŞMASI

Türkler'in Müslümanlığa Geçişleri ve Aleviliği Benimseyişleri

Horasan-Maveraünnehir-İran üçgeninde 10.-13. yüzyıl arasında ortaya çıkan Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmama bağlılık temelinde yeşeren düşünce ve inanç sistemlerinin birbirinden pek az farklılıkları vardır. Bunlar; Yesevilik, Vefailik, Kalenderilik ve Haydarilik... gibi inanç akımlarıdır. Anadolu'da bunlara bir de Babailik eklenir. Hacı Bektaş; bu genellikle aynı kaynaktan türeyen, fakat farklı akımlar olarak varlıklarını sürdüren eğilimleri Anadolu coğrafyasında, Anadolu'nun siyasal, toplumsal, düşünsel ve inançsal ortamında yoğurup sentezleyerek, yeni bir kimliğe büründürmüştür. Bu oluşum giderek Bektaşilik adını alır. Bu durum; Asya'daki Türk toplulukları içerisinde oluşan Asyatik düşünce ve inançların Hacı Bektaş yoluyla Türk topluluklarının yeni coğrafyasında Anadolulaşmaya dönüşümüdür.

Türkler İslamlığı Araplar'dan değil, İran kültürünün yoğunluk merkezi olan Horasan'dan almışlardır. İran coğrafyası, İslam'ın Türkler'e geçmesinde köprü olmuştur. İs-

lam'ın Şiilik kolunda olan, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e bağlılığı esas alan İran Türk boylarını bu yanıyla etkilemiştir. Ayrıca İranilik özelliği Türk toplumlarının yönetim sistemine, sanatına ve edebiyatına da yansımıştır. Bu nedenlerle İslamlık; eski ulusal geleneklerin ve önceki dinlerin izlerini silememiş, bu etkiler İslamlık örtüsü altında varlığını sürdürmüşlerdir. Anadolu'ya göçen Türk toplulukları kendi gelenekleri ve inançlarını birlikte getirmişlerdir. Bunlar, Prof. Hilmi Ziya Ülken'in belirttiği gibi; Anadolu'da Alevilik içerisinde İslam dininin kuralları, medrese ve tekkede verilen Arap ve Fars kültür öğeleri, Asya'dan getirilen kültürel ve folklorik değerler ve yerli Anadolu kültür-inanç kalıntıları birleşmiştir. Bu sentezden Anadolu Türk kültürü doğmuş ve bu oluşan kültür Anadolu Aleviliği'ne temel olmuştur.

Ortadoğu toplumlarından İranlılar, Kürtler ve Türkler gibi yörede uzun bir geçmişi, köklü bir kültürü ve inancı olan ulusların, benimsedikleri yeni dinleri içerisinde eski inançlarının ve kültürlerinin kalıntılarını oldukça yoğun ölçüde sürdürmeleri doğaldır. Bu durum Anadolu yaşayanlarında etkilerini bugün dahi gördüğümüz sosyolojik bir realitedir.

Asya'dan Anadolu'ya Hangi Kesimler Gelmişlerdir

İlk dönemlerden itibaren Anadolu'ya çeşitli Türk topluluklarının yanı sıra; Irak'tan Mazdeki ve Hurremi kalıntıları; Azerbaycan'dan Babeki toplulukları; Oğuz-Türkmen topluluklarıyla birlikte Türkmen babaları; Ortaasya, Harzem ve Horasan'dan Yesevi dervişleri; Irak, Suriye ve İran'dan İsmaili propagandacıları; Horasan ve Türkistan'dan

Kalenderi ve Haydari mensupları gelmişlerdir. Moğol baskınları da toplu göçlerin olmasına, Anadolu'ya büyük bir nüfus akımına yol açmıştır. Bu göçlerle zaman zaman Anadolu'ya gelen Aybek Baba, Buzağı Baba, Abdurrahman Baba, Baba Halil, Barak Baba, Sarı Saltuk ve Hacı Bektaş gibi Türkmen ve çoğu Yesevi dervişleri tarihçi Prof. Zeki Velidi Togan'ın belirttiği gibi; İslamiyeti Anadolu'da adeta *"bir Türk dini"*ne dönüştürürler. Asya'dan Ortadoğu ve Anadolu'ya kırsal kesimin boyları, kent yaşayanları, esnaf, zanaatkar ve tüccarlar çok yoğun bir biçimde gelmişlerdir. Asya'nın kentli uygar nüfusu Anadolu'da kentleşmenin ve kent uygarlığının öncülüğünü yapacaklardır. Aleviliğin bir kolu olan Ahilik, bunların Anadolu'da oluşturacağı kurum olacaktır.

Asya'dan Anadolu'ya Geliş Biçimi ve Anadolu'ya Yerleşme

Anadolu'ya gelen nüfusun çoğu, uçlara yerleşmiştir. Bu bölgelerde savaşçı dervişler, alperenler, gaziler yoğunlaşır. Bu Türkmenler, Alevi eğilimli heterodoks Türkmen babalarının etkisi altındadırlar. Tarihçi Paul Wittek'in *"gazi hareketi"* diye nitelediği bu haraketin insanları; çoğu kez *"tahta kılıç"*la savaşmış, barışçıl ilişkiler kurmuş, Anadolu'nun İslamlaşmasına öncülük etmiş ve Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasını sağlamışlardır.

İslamiyet'in kendine özgü bir kimlikte yayılmasına öncülük eden bu barışçı ve sosyal Türk mutassavvıf dervişlerinin, tarihçi Fuat Köprülü'ye göre; bu özellikleriyle tek-

kelerde sakin ve donmuş bir yaşam sürdüren Arap ve Acem mutassavıflarından büyük farkları vardır. Çünkü bunlar, Anadolu'nun yeniden yapılanmasına doğrudan katılmışlardır.

Anadolu'ya gelen Türk/Türkmen topluluklarının başında tarihçi Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın belirttiği gibi *"kolonizatör Türk dervişleri"*, yani *"Horasan erenleri"*, diğer bir deyişle *"baba"*lar, *"dede"*ler vardır.

Toplulukların Anadolu'ya yerleşmelerinde, yurt edinmelerinde, yerleşik yaşama geçmelerinde, diğer topluluklarla kaynaşmalarında ve birlikte barış içerisinde yaşamalarında, üretim yaparak ekonomik değer yaratmalarında, siyasal, toplumsal, ideolojik-inançsal olarak yönetilmelerinde bu başlarındaki babalar önderlik eder, onlara yol gösterirler.

Hacı Bektaş da bu biçimde Anadolu'ya gelen *"Horasan Erenleri"*ndendir. Çepni boyunun Bektaşlu oymağındandır. Kendi boyu ve oymağıyla birlikte, oymağına öncülük ederek gelmiştir. Sulucakarahöyük'e yerleşerek, Anadolu'nun yeniden yapılanmasına önderlik etmiştir. Zamanla diğer topluluklar ve dinsel-inançsal akımlar, heterodoks gruplar çevresinde toplanır. Onu, *"serçeşme"* kabul ederler. Diğer zaviye ve dergahlar, zamanla Bektaşi zaviye ve dergahlarına dönüşürler.

Hacı Bektaş, Anadolu ve Balkanlar'da *"birincil şahsiyet"* olur. Batıniliği, Babailiği, Aleviliği ve Bektaşiliği ise Balkanlar'a "Horasan erenleri"nin ikinci kuşağı olan, yani Anadolu'da yetişmiş *"Rum erenleri"* taşırlar.

Horasan Erenleri'nin Anadolu'da Sağladıkları Toplumsal Kaynaşma

Hacı Bektaş, düşünsel etkilerini Horasan-Mevaraünnehir coğrafyasından alır. Anadolu, O'nun düşünsel olgunluğa ulaşmasının koşullarını ve olanaklarını sağlar.

Anadolu'da Hıristiyanlar'la Müslüman halk arasında bir kaynaşma olur. Bu kaynaşmayı başta Hacı Bektaş olmak üzere mutasavvıf dervişler sağlarlar. Hacı Bektaş, iki toplumun arasında birlikteliğin kurulmasının köprüsü olur. Müslümanlar'la Hıristiyanlar'ın azizleri, ululları zamanla özdeşleşir. Aziz George ile Teodora'a Hızır İlyas; Aziz Nikolas'a Sarı Saltuk; Aziz Haralambos'a ise Hacı Bektaş olarak inanılır. Böylece İngiliz Alevilik- Bektaşilik araştırmacısı Hasluck'un belirttiği gibi, iki toplumun birlikte saygı duyup inandığı *"ikili ziyaretgahlar"* doğar.

Hacı Bektaş, Asya ve Ortadoğu'dan gelen inançların ve düşünce akımlarının odaklaştığı merkez kişidir. Bektaşilik de, bu bakımdan merkezi bir harekettir. Şamanilik, Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük gibi eski inançlarla birlikte Horasan- Türkistan- Harzem- Maveraünnehir- İran- Irak bölgesinde İslam içinde oluşan Yesevilik, Vefailik, Babailik, Kalenderilik, Haydarilik gibi tarikatsal akımlar da Hacı Bektaş'ın ve Bektaşiliğin oluşmasında temel etkenlerdir. Hacı Bektaş'ın toplumsal ve inançsal-ideolojik çıkışına, bu tarikatsal akımlarla bağı ve etkilenişi açısından bakmak gerekir.

Bektaşiliğin Oluşmasında Ahmet Yesevi Etkeni ve Yeseviliğin Alevi Niteliği

Alevi-Bektaşi geleneğinde, söylencelerinde, inancında Ahmet Yesevi'nin (öl.1166) büyük payı vardır. Tarihsel gerçeklerle çelişse bile, söylenceler Ahmet Yesevi ile Hacı Bektaş arasında mürşitlik-halifelik bağı kurar. Alevi-Bektaşi kültüründe ve inancında Ahmet Yesevi'nin yeri Ebül Vefa'lara, Baba İlyas'lara göre çok fazladır. Anadolu'da Zeynel Abidin'den geldiklerini savunan dede ocakları, kendilerini Ahmet Yesevi "evlâdı" kabul ederler. Soy kütüklerinin hepsinde Ahmet Yesevi, Muhammet Hanifi yoluyla Hz. Ali'ye bağlanır. Sekizinci İmam Rıza'dan "icazet" alındığı savunulur. Bu bağlantı, doğaldır ki söylenceseldir. Ahmet Yesevi'nin Arap değil, Türk olduğu bilinmektedir.

Hacı Bektaş'ın yolağında yetiştiği Ahmet Yesevi kimilerinin savunduğu gibi "koyu Sünni ve şeriatçı" değildir. Mürşidi olarak gösterilen Sünni nitelikli Yusuf Hemedani, Ahmet Yesevi'nin kitap ve şiirlerinde yer almaz. Buna karşın Alevi niteliği kesin bilinen mürşidi Arslan Baba'ya ***"Divan-ı Hikmet"***inde yer verir, onu mürşit edindiğini *"Yedi yaşta Arslan Baba'ya verdim selâm"* dizesiyle dile getirir. "Hikmet"leri şeriat dışı bir görünüm sergiler. Ortodoks, yani Sünni İslamın yer vermeyeceği biçimde aşk, coşku ve semah vardır. *"Dört Kapı Kırk Makam"* felsefesini işler. Hacı Bektaş'ın kuramlaştırdığı bu felsefede, Ahmet Yesevi'ninkinden belirgin izler vardır.

Yesevilik, Asyalılık ve Türklük motifleri taşır. Türk boysal yaşamı gözönüne alınmış, ulusal değerler işlenmiş-

tir. Araplık özelliği göstermez. Türk din, inanış ve kültür kalıntılarını yapısında yoğurarak, Yesevilik yolağı oluşturulmuştur. Ahmet Yesevi, Asya'da *"halk İslamı"* kurmuştur. Dinsel tasavvufi İslami öğe ile halk edebiyatına dayalı ulusal öğe birleştirilmiştir. Yesevilik'teki bu yapı ve anlayış daha sonraları Bektaşilik yoluyla Anadolu'da sürdürülmüştür.

"Hacı Bektaş Vilâyetnamesi" ile ***"Hacım Sultan Vilâyetnamesi"*** Hacı Bektaş'ı Yesevi Tarikatı'ndan gösterirler. Tarihçi Fuat Köprülü son dönem yapıtlarında Ahmet Yesevi'yi Babai, Haydari, Kalenderi, Bektaşi geleneğine daha yakın bulur. Tarihçi Ahmet Yaşar Ocak; "Ahmet Yesevi'nin Kalenderi sufiliği içinde değerlendirilebileceğini" düşünür. Kısaca Alevi-Bektaşilik, Yeseviliğin Batını yanının Anadolu koşullarında sürdürülmesidir.

Ahmet Yesevi, ***"Horasan Okulu"***nun kurucusudur. "Horasan Erenleri"nin piridir. Erenleri şu direktifiyle Anadolu ve Balkanlar'a gönderdiği söylenir: *"Şu ata bin,batıya git, atın durduğu yerde in ve hemen hizmete başla..."*

Bu dönemler Türkistan-Horasan-Meveraünnehir yöresi Melami, Yesevi ve Kalenderi inanç akımlarının merkezidir. Ahmet Yesevi de Horasan Melamiliği'nden ve Kalenderilik'ten etkilenmiştir. Yesevilik, zaten bu akımların etkisiyle oluşmuştur. Yeseviliğin heterodoks ve Alevi bir nitelik kazanmasında ve Bektaşiliğe belli ölçülerde kaynaklık etmesindeki neden de bu özelliğidir. Bu yapı, Alevi-Bektaşiliğe geçmiştir. Alevi-Bektaşi inancında Ahmet Yesevi "Horasan Erenleri"nin, Hacı Bektaş ise "Rum (Anadolu) Erenleri"nin başı (piri) olarak bilinir.

Ahmet Yesevi ve Yesevilik, Alevi bir inanç sergiler.

Fuat Bozkurt'un belirttiği gibi; Ahmet Yesevi'nin ***"Fakrnâme"***si ile Hacı Bektaş'ın ***"Makalât"***ı ve Alevi-Bektaşiliğin temel kitaplarından olan ***"Buyruk"***lar arasında benzerlik vardır. Şiirlerinde *"Hak arslanı Ali'dir"* biçiminde dizelerin yer alması, *"Aşıklara dünyada zelil-zikir melamet/Melametsiz mihnetsiz aşıktan demesin"* gibi Aleviliğin özü olan tasavvufi Melamiliği işlemesi, onun Alevi niteliğinin kanıtlarıdır.

Yesevilik, Anadolu'da 13. yüzyıl koşullarında Bektaşilik'ten önce Haydarilik içerisinde erimiştir. 14. yüzyılda artık Yesevilik'ten söz edilmez. Ancak, Ahmet Yesevi'nin anısı Haydarilik içerisinde sürerek bu yolla Bektaşiliğe geçer. ***"Vilâyetname"***ye yansıması da bu yolla olmuştur.

Vefailik ve Bektaşiliğe Etkileri

Ebül Vefa (öl.1107), Irak topraklarında Vefailik Tarikatı'nı kurar. Tartışmalı etnik yanını bir yana bırakıyorum. Çevresine Türk, Kürt, Acem ve Arap mutasavvıf ve dervişler toplanır, bu tarikatı Anadolu'ya dek yayarlar. Vefailik, Sünni İslam'ın dışında, heterodoks niteliklidir. Ehl-i Beyt sevgisine dayanır. İçeriği Alevilik'tir. Ahmet Yesevi'nin Horasan'da yaptığının benzeri biçimde kadınlı-erkekli bir arada dinsel törenler düzenlemektedir. Sünni İslam'ın temel aldığı kurallara pek uyulmamaktadır. Tarikat, bir düşünce ve inanç okulu olmuştur. Vefailiği, bir Türkmen dervişi olan ve Anadolu Aleviliği'nin başı sayılan Dede Kargın Anadolu'ya getirmiştir. Dede Kargın, Vefailik'le Babailik arasında köprü olur. Vefailik, Babai düşüncesinin de babasıdır. Baba İlyas, Baba İshak, Geyikli Baba gibi birçok derviş bu okul-

da yetişmişlerdir. Baba İlyas, Vefailiğin *"ikinci piri"* olmuştur.

Asya ve Ortadoğu'nun eski inançları Ebul Vefa okulunda sentezleşir. Bu durum, döneme göre bir inanç ve düşünce reformudur. Ebül Vefa, Anadolu Aleviliği'nin ilk temel taşı ve ilk ideologudur. Baba İlyas ise Ebül Vefa'nın Anadolu'da önemli bir ardılı, Hacı Bektaş'ın ise şeyhi ve öğretmenidir.

Tarihsel olarak bağ kurulamasa bile, tarikat ve inanç alanında bağlar kurulmuştur. Ebül Vefa önceleri Babailiğin, sonralarıysa Bektaşiliğin bir öncüsü olarak bilinmiştir. Onun yarattıkları Hacı Bektaş yoluyla yeniden kalıba dökülecek ve Bektaşilik kurulacaktır. Anadolu'daki Zeynel Abidin'li Alevi ocaklarından Ağuçan (Sün ve Bargin'dekiler), Kara Pirbad (Divriği- Karageban) ve Veli Baba (İsparta-Uluğbey) ocakları doğrudan Ebül Vefacıdırlar.

Kısaca Kuzey Irak'ta doğan Vefailik, Elbistan yörelerine yerleşen 13. yüzyılın önemli Türkmen dervişlerinden Dede Kargın yoluyla Orta Anadolu'ya, Baba İlyaslara ulaşır. Baba İlyas'ın Amasya'nın Çat köyündeki zaviyesi yoluyla kısa zamanda Türkmenler arasında yayılır.

Hacı Bektaş'ın Sulucakarahöyük'te, Osman Bey'in kayınbabası Şeyh Edebali'ninse önceleri Larende (Karaman), sonraları Bilecik'te kurdukları zaviyeler Vafailiği Anadolu'ya egemen kılarlar. Sosyal ve siyasal koşullar sonucu sonradan Ahiliğe de sığınak olan Hacı Bektaş egemen duruma geçer ve zamanla bu etkenler üzerinde Bektaşilik oluşur.

Kalenderiliğin Hacı Bektaş'a ve Bektaşiliğe Etkileri

Felsefik temelleri Melametilik yoluyla Hint-İran mistisizmine dayanan Kalenderiliği Cemaluddin Savi (öl.12-32/33) Türkistan-Horasan'da kurmuştur. Akım; toplumun alt katmanlarınca benimsenmiş, koyu bir Müslümanlık özelliği taşımayan, toplumun ve dinin kurulu düzence belirlenmiş kurallarını hiçe sayan bir tutum içerisindedir. Karahitay-Harzem savaşları ve arkasında Cengiz Han olayı Kalenderi topluluklarının Ortadoğu üzerinden Anadolu'ya göçmesine neden olur. Anadolu'daki yapılaşmaya Kalenderi kümeleri de katılır. Anadolu, 13. yüzyıldan itibaren Melami, Yesevi, Vefai, Kalenderi ve Haydari dervişlerinin ve çeşitli düşün adamlarının yatağı olur. Gerek Baba İlyas ve İshak'lar, gerekse Hacı Bektaş bu topluluklarla birlikte, aynı nedenlerden ötürü, benzer ve yaklaşık düşünceler taşıyan insanlar ve kümeler olarak Anadolu'ya gelir ve düşünce-inanç harmanına katılırlar.

Haydariliğin Hacı Bektaş ve Bektaşiliğe Etkileri

XIII. yüzyıl Alevi eğilimlerinden biri de Haydarilik'tir. Bu akım, Yesevilik'le Kalenderiliğin karışmasından doğmuştur. Yakınlığı nedeniyle Kalenderiliğin bir kolu olarak bilinir. Kurucusu, Kudbittin Haydar (öl.1221) adlı bir Türk mutasavvıfıdır. Haydarilik, özellikle Türk-Türkmen çevrelerde tutunmuştur. Kalenderiliğin heterodoks, Batıni-Alevi inanç ve düşüncelerini paylaşan Haydariler'in 13. yüzyıl Anadolu'sunda iki önemli şeyhleri vardır. Bunlar; Konya'da yaşayan ve Mevleviler'den de saygı gören Hacı Mubarek

Haydari ile Şeyh Muhammed Haydari'dir. Hacı Bektaş'ın önceleri bir Kalenderi -Hayderi dervişi olduğu bilinir. Kutbettin Haydar, ***"Hacı Bektaş Vilâyetnamesi"***nde de yer alır ve Ahmet Yesevi'nin *"nefes oğlu"* olarak nitelendirilir. Böylece Haydariliğin Yesevilik'le ilişkisi vurgulanmış olur. Ahmet Yesevi, Kutbettin Haydar ve Hacı Bektaş arasındaki söylenceler bunlar arasındaki düşünsel-inançsal bağın kanıtıdır. On İki İmamcı olan Haydarilik, Bektaşiliğin oluşmasından sonra kısa bir süre varlığını korumuşsa da, daha sonraları Bektaşilik içerisinde tümüyle erimiştir.

Bu akımlar heterodoks, Batını-Alevi niteliklidirler. Oniki İmamcı'dırlar. Ehlibeyt'e bağlılığı esas almışlardır. İsmaili akımının etkisinde kalmışlardır. Hallac-ı Mansur düşüncesini kendi bağlamında eritmişlerdir. Dervişler ve erenler bu düşünceleri Anadolu'ya taşımışlardır. Hacı Bektaş'ın konumu bu akımlar karşısında çok özel bir yerdedir. Tarihçi A. Yaşar Ocak'ın belirttiği gibi Hacı Bektaş; Yesevilik, Vefailik, Kalenderilik ve Haydarilik gibi akımları birbirine bağlayan *"kilit taşı"* konumundadır.

Hacı Bektaş, Horasan'da iken Yesevilik-Haydarilik içerisindedir. Anadolu'ya Kalenderi-Haydari dervişi olarak gelir. Zaten aralarında pek büyük farklar olmayan bu akımlar giderek Vefailik içerisinde derneşirler. Hacı Bektaş da bu aşamada Vefailik içerisindedir. Vefailiği, Anadolu'ya Dede Garkın getirir.

Anadolu'da Vefailiği, Baba İlyas ile Baba İshak temsil ederler. Hacı Bektaş da bu süreçte, Vefailiğin 1230'dan itibaren dönüştüğü Babailik içerisinde yerini alır. 1240'larda Babailiğin darbe yemesi üzerine Haydarilik güçlenir. 14. yüzyılda Hacı Bektaş dergahı artık bir Haydari merkezidir

ve çeşitli toplulukların başvurduğu bir dergah konumundadır.

Hacı Bektaş, birleştirici yapısını öne çıkararak ve günün özel koşullarını değerlendirerek bu akımları kendi çizgisi içerisinde toparlar ve eritir. Böylece Hacı Bektaş; Baba İlyas ve Baba İshak'ların ardından olaya katılmış ve kılıçtan kurtulmuş olanları, olaya katılmamışları, o dönemin dağınık ve tedirgin Türkmen, Batıni, Alevi, Babai, Kalenderi, Haydari, Vefai, Yesevi çevreleri ve 1261'de Moğol kıyımına uğrayıp da liderleri Ahi Evren'in öldürülmesi sonucu başsız kalan Ahileri başına topluyarak yeni bir oluşum ve birleşimle Bektaşiliği yaratmıştır.

"Muharrem Yası" gibi Alevi inancının temel öğeleri ilk kez Hacı Bektaş'la Anadolu Aleviliğine girer. Bu gelenek Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar yasaksız olarak sürdürülür.

Anadolu'da Aleviliğin Toparlanma ve Derneşme Dönemleri

Türk heterodoksisi ve Batıni-Alevi toplulukları ilkin Babai hareketiyle (1240) derlenir, toparlanır. Alevi-Bektaşilik bu hareketle Anadolu'da tarihsel temellerini bulur.

İkinci derleyicisi Hacı Bektaş'tır. Bunu, birleşimci tutumuyla gerçekleştirir. Siyasal ve toplumsal durum ona böyle bir tarihsel misyon yüklemiştir. Babai, Kalenderi, Haydari ve Ahi kesimleri O'nun çevresinde toparlanarak, bu akımlar Bektaşilik içerisinde yeniden kalıba dökülürler.

Üçüncüsü, Safevi Sultanı Şah İsmail'le olur. Bu kez

Aleviler, siyasal bir organizasyona tabi tutulurlar ve devlet olurlar. Fakat üzerlerinde bulundukları coğrafya ve yönetsel konumları onları yeni sorunlarla karşı karşıya getirir.[17]

Bektaşilik Tarikatı'nın Kuruluşu ve Balım Sultan'ın Tarikata İlişkin Yaptığı Düzenlemeler

Bektaşilik, Hacı Bektaş döneminde tarikatlaşamaz. Süreç içerisinde Bektaşilik Tarikatı'nı Hacı Bektaş'tan sonra Kutlu Melek (Kadıncık Ana) ile Abdal Musa kurarlar. 15. yüzyılda Ali ül-Alâ Hurufiliği Bektaşilik içerisine sokar. Bektaşilik, *"ikinci pir"* kabul edilen Balım Sultan ile, 16. yüzyılda yeniden yapılandırılır ve bugünkü yapısı kazandırılır.

Bektaşiliğin *"ikinci piri"* olarak kabul edilen Balım Sultan[18] 1462'de doğmuş, 1516'da ölmüştür. Bektaşi erkânına yeni bir biçim kazandırmıştır. Bektaşilik'le yönetim arasında sıcak ilişkilerin başlatılmasında öncü rolü oynamıştır.

Balım Sultan'ın yaşamı pek aydınlanamamıştır. Kimi örtülü yanlarını halen de korumaktadır. Gizemli yaşamı, yaşamının tarih bakımından aydınlanmasına engel olmaktadır. Bu nedenle, Balım Sultan'ın kökeni/soyu hakkında bilgiler net değildir. Türk, Sırp ve Macar kökenliliği üzerinde durulur.

Balım Sultan öğrenimini Dimetoka'da yapmıştır. Bektaşilik ve tasavvufa ilişkin bilgilerini doğrudan babasından

17. Bu bölümün hazırlanmasında şu çalışmamızdan yararlanılmıştır. Bkz: Baki Öz- Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Der Yay. İst. 1997.
18. Balım Sultan ve Bektaşilik tarikatı alanında yaptığı düzenlemelere ilişkin geniş bilgi için bkz: Baki Öz - Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001, s: 161-169

öğrenmiştir. II. Bayezıt döneminde, 1501'lerde Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan Dergâhı postnişini iken, Pirevi postnişinliğine atanmış ve Dedebaba olmuştur. Gerek mütevellilere, gerekse dergâhta oturan Bektaşilere, padişah tarafından bağışlanan gelir, Balım Sulltan döneminde başlatılmıştır.

Balım Sultan, tarikatı bir düzen altına almış, âdap-erkân ve ayinleri Bektaşiliğe koymuştur. Bektaşiliği, Türk inanış ve gelenekleri üzerine kurulu bir *"Türk Müslümanlığı"* durumuna getirmiştir. Bektaşilik; Türk sazı, Türk şiiri ve Türk gelenekleriyle beslenmiştir. Bektaşi dergâhlarını altı esaslı merkez altında toplamıştır.

Balım Sultan, Hacı Bektaş'tan sonraki "mihenk taşı"dır. Bektaşiliğin toplumsal ve insancıl yönlerini, barışseverliğini ve yardımseverliğini ön plana çıkaran bir gönül eridir. Yüzyıllardan beri gelen Alevi- Bektaşiliğe ait kuralları derlemiş ve dergâhta bir düzen içerisinde yaşama geçirilmesini sağlamıştır. Sözel olan Bektaşi geleneğinde düzenlemeler yaparak, yazılı metin haline getirmiştir. Yapısal olarak Bektaşiliği "kurallara bağlamış"tır. Balım Sultan'la Bektaşilik erkânnamesi son biçimini almıştır. Böylece geniş bir coğrafik alana yayılan Bektaşilik uygulamasında "bir örneklilik" sağlanmış olur.[19]

Balım Sultan XVI. yüzyılda Bektaşiliği Haydariliğin bir kolu, türevi olmaktan kurtarır, Haydarilik etkilerinden arındırır. Osmanlı Devleti'nin de desteğini alarak Hacı Bektaş'ın adına yeniden yapılandırır.[20] Artık bu yüzyıldan sonra Bektaşilik bağımsız bir tarikattır. Diğer Batını-Alevi eği-

19. Doç. Dr. Belkıs Temren- Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bak. Yay. Ank. 1994, s: 239 v. d.
20. Prof. Ahmet Yaşar Ocak- Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yay. İst. 1996, s: 163, 167.

limli tarikatları içerisinde eritip özümleyecek güçtedir.

Balım Sultan yola, tarikatın pratiğine sürekli bir biçim ve içerik kazandıracak yeni etkenler, ilkeler ve kurallar getirmiştir. Geliştirilen erkâna göre; yola girenlerle sıkı ilişki içerisinde örgütlenmiş bir Bektaşi toplumu ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Tarikata bir disiplin getirmiştir. Kent içi ve kenti çevreleyen tekkelerde daha yetkinleştirilmiş "bir ritüel ve örgütlenme" başlatmıştır. Giderek düzenlenmiş sistemin dışında kalan köy gruplarından farklılaşan, bir biçime ulaşmış Bektaşilik Tarikatı yaratmıştır. Bu örgütünü kendisi tarafından kurulan sistemin "ruhani ve örgütsel" başı olan Dedelerle yaymayı ve yaşatmayı amaçlamıştır.(21)

Çelebiler Anadolu ve köylük yörelerde tutunurken, kentsel yörelerde Balım Sultan ekolü benimsenir. Balım Sultan, soydan Alevi olmayanlara kapı açarak Bektaşi olabilmelerinin yolunu açar ve Alevi- Bektaşilik alanında önemli bir reform yapar.(22)

Balım Sultan'a kadar Bektaşilik, genellikle kırsal kesimlerde ve köylük yörelerde tutunmuş, Alevi-Türkmen içerisinde benimsenme olanağı bulmuştur. Özellikle Aleviliğin bir türevi ve Aleviliği yeniden biçimleyen, derneştiren, onları eğiterek disipline eden bir eğilim olarak kendini ortaya korken, Balım Sultan'la kentsel kesimlere ve Osmanlı aydınları arasına da girmiştir. Böylece Bektaşilik tarihinde yeni bir dönem başlar ve Bektaşiler; *"Köy Bektaşisi"*, *"Kent Bektaşisi"* olarak farklılaşırlar.(23)

Balım Sultan, On İki İmam anlayışını yola kazandırır. Bu, O'nun yaptığı yeniliklerin başındadır. On İki İmam tö-

21. J. Kingsley Birge- Bektaşilik Tarihi (Çev. R. Çamuroğlu), Ant Yay. İst. 1991, s: 64 v.d.
22. Nejat Birdoğan- Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, İst. 1990, s: 153 v.d.
23. Prof. Mehmet Eröz - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bak. Yay. Ank. 1990, s: 61 v.d.

renleri, on iki çerağ, on iki post, palhenk, evlenmemiş (mücerred) babalık kuralı, içkide üçleme ve şerbet, ibahiyecilik, üçleme (teslis), Hurufilik etkisi O'nunla tarikata girer. Balım Sultan düzenlemesinde ünlü ***"Dört Kapı"***nın "şeriat" ve "tarikat" kapıları yer almaz. Bu kapıların kullanılmasına gerek görülmez.(24)

On İki İmam inancı Alevi-Şiilik'te başından beri olmasına karşın, Bektaşilik Tarikatı'nın temel töreleri arasına Balım Sultan'la girer. Tarikatın "temel direği" olur. Her bağlının, müridin temel inanışları içerisinde yer alan bir ilke olur.(25) Bu temel ilke Alevi- Bektaşi edebiyatının temel çeşnisi ve zenginliği olacaktır. Hemen hemen tüm Alevi-Bektaşi ozanları Oniki İmam çeşnisini şiirlerinde malzeme olarak kullanacaklardır. Alevi- Bektaşi edebiyatı bu zenginlik üzerine kurulmuştur dersek, doğruyu söylemiş oluruz.

On İki İmam anlayışına paralel olarak yaşam "on iki" rakamı üzerine sistemleştirilmiştir. Cemlerde simgesel olarak on iki çerağ yakılır. Kemer üzerine On İki İmamı simgeleyen on iki köşeli *"palheng taşı"* denilen taş takılır. Bu dervişlerin gönüllerini Tanrı'ya bağlayan bir simge olarak algılanır. *"Eline, diline, beline sahip olmayı"* gerektirir. Bektaşi tacı on iki dilimlidir. Tekkelerin meydan yerleri, tekke üstündeki baca ve kubbeler hep oniki dilimli olur. Bektaşi tekkelerinde pire hizmet görevlerinin her biri bir post ile simgeleştirilir ve temsil edilir. Bu anlayışı Balım Sultan, "on iki post" biçiminde biçimleyerek tarikatın töreleri arasına kazandırmıştır. Postlardan her biri, Bektaşiliğin en büyük adlarından birine bağlanarak anılmış ve böylece o

24. Bkz: Enver Behnan Şapolyo- Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yay. İst. 1964, s: 302.
25. Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk- Tarihi Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut Yay. İst. 1990, s: 175 v.d.

kişiler ölümsüzleştirilmiştir. Bektaşi tekkelerinde yapılan temel hizmetlerin her biri bir Alevi-Bektaşi ulusunun adına dayandırılarak adlandırılır ve yapılır. Bunlar da on iki anlayışı üzerine oturtulmuştur.

Bekktaşilik'te şerbet türü içki Balım Sultan'la töreleşir ve yola girer. İçki, ayinin dışında sadece sohbetlerde/muhabbetlerde üçleme biçiminde, üç yudum olarak alınır. Fakat, bu bir yerde bir içki serbestliği değildir. İçki, insan için, yol bağlıları için bir "mihenk taşı" olarak görülür. Yol bağlıları böylece bir denemeden, bir sınavdan geçirilir. İçki/dem/dolu yolun belli kuralları çerçevesinde alınır. Töresel ve törensel bir değer taşır.

"Dedebabalık", evlenmemiş (*"mücerret"*) babalık kurumu ve *"mengüç"* Balım Sultan'la yola girer ve usül haline gelir. Dedebabalık yoluyla Bektaşi Tarikatı yönetilmeye çalışılır.

Mücerredliğin kurucusu Balım Sultan'dır. O'na kadar bu uygulama yoktur. Kendisi de evlenmeyerek bu uygulamaya önderlik etmiştir. Amacı profesyonel dervişler yetiştirmek ve tarikatı bunlarla yürütmektir. Mücerredlikle, *"insanı yoldan alıkoyan nesnelerden ırak tutmak"* ereklenir. *"Terk ve tecrit"* anlamında dervişlerin kulağına *"mengüç"* veya diğer adıyla *"teslim halkası"* bir törenle takılır. Bunlar dervişi dünyadan ve dünyasal nesnelerden, etkenlerden arındırmayı, soyutlamayı simgelerler. Mengüç, eski Türk/Oğuz geleneğidir. Kaynaklarda tiginlerin kulaklarına mengüç/küpe taktıkları görülmektedir.(26)

26. Bkz: Besim Atalay- Bektaşilik ve Edebiyatı, Ant Yay. İst. 1991, s: 39 v.d.; Doç. Bedri Noyan- Bektaşilik Alevilik Nedir, Ank. 1987, s: 114 v.d.; Şapolyo (1964), s: 320 v.d.; Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı- Türkiye'de Alevilik- Bektaşilik, Selçuk Yay. Ank. 1991, s: 196 v.d.; Y. Zeki Eyuboğlu- Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik), Yeni Çığır Yay. İst. 1980, s: 138; Eröz (1990), s: 62; Birge (1991), s: 65

İbahilik; Sünni anlayışın yasakladığı ve günah olarak değerlendirdiği şeyleri yasak görmemektir. Hatta bir bölümünün tersini yapmak anlayışıdır. Bu anlayış yolun temel kurallarından biri durumuna Balım Sultan'la gelir. İslamlığa bir yorumdur. Sünni İslamın, İslamlık olarak ortaya sürdüğü şeyleri, Alevi-Bektaşi anlayışından süzerek geçirerek kabul etme veya kabul etmeme anlayışı ve tavrıdır. Alevi-Bektaşiliğin özgün yanını ve - Sünniliğe karşın- kimliğini bu anlayış ortaya koyar. Alevi- Bektaşiliğe yorum (tevil) yolunu açar. Bir başka deyişle Alevi-Bektaşiliğin felsefik altyapısını oluşturur.

Üçleme (teslis) ve hulûl, Balım Sultan'la yolun töresi haline gelir. Tarikata girmesinde Hurufilik aracılık yapmıştır. Üçleme (teslis), Hıristiyanlığın *"baba-oğul-kutsal ruh"* anlayışını çağrıştırır. Alevi-Bektaşilik'te *"Allah-Muhammed-Ali"* biçiminde yer alır. Tanrının görünüş alanına çıkması, evren ve insanla bütünleşmesi olan *"hûlul"* önceler-de de vardır. Tasavvufun zengin malzemelerindendir. Bektaşilik de bu anlayışı alarak yolun töresi içine sokmuştur.

Balım Sultan kurduğu gelenekle yüzyıllardır Anadolu ve Balkanlar'daki Bektaşiler üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Balkanlar'da açılan tekkeler onun görüş ışığını sürdürmüşlerdir.[27] Bu durum II. Mahmut'un Bektaşi dergâhlarının çoğunu kapatıp, kalanlarınınsa başına Nakşi inançlı şeyhleri gönderişine dek sürmüştür.[28]

27. Bkz: Eyüboğlu (1997), s: 177
28. Gülağ Öz- Aleviliğin Tarihi Kökleri ve Anadolu Erenleri, Uyum Yay. Ank. 1996, s: 357

BÖLÜM: V

ALEVİ OCAKLARI VE DEDELİK KURUMU

Dedelik kurumu, Aleviliğin bel kemiğini oluşturur. Aleviliğin toplumsal ve inançsal oluşumunda dedelik temel rol oynamıştır. Dedelik, Alevilik inancının biçimlenmesi ve sistemleşmesinde en etken öğedir. Bütün olumsuzluklara karşın Aleviliğin bugünlere taşınarak getirilmesinde esas pay dedelik kurumuna aittir. O nedenle Alevilik inancında dedelik kurumunu gözardı etmek, dedelerin sistem içindeki yerlerini görmezlikten gelmek tümüyle yanlış olur.

Dede Soykütüklerinin Önemi

Dedeler, güçlerini inanç içerisindeki önemli yerden alırlar. Genel kanı dedelerin *"Ehl-i Beyt"ten "Evladıresul"* den oldukları yolundadır. Bu kanı, giderek inanca dönüşmüştür. Her dede soyu veya dedenin bağlı olduğu ocak On İki İmamlar'dan birine bağlanır. Zamanla, bu bağıntıyı gösteren soykütükleri (şecereler) düzenlenmiştir. Soykütükleri ocağın doğuşundan yüzyıllarca sonra Nakibüleşraflarca düzenlenmiş ve bağıntı geriye doğru götürülerek On İki İmamlar'dan biriyle veyahut On İki İmamlar'dan birinin soyuyla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. O nedenle soykütükleri, yol kütüğü olmak açısından bir önem taşır ama, so-

yun tarihinin aydınlatılması ve merkezi kişilerle soy olarak ilişkilendirilmesi açısından pek bir bilimsel değer taşımaz. Kanımca soy kütükleri, dede ocaklarının tarihini açıklamak açısından yeterli tarihsel belgeler değillerdir. Soy kütüklerinde geçen adların çoğu kez belirlenmesi olası olmadığı gibi, iki kuşak arasında kimi kez bir insan ömrünü oldukça aşan zaman kopuklukları vardır. Yine de Alevilik tarihini ve ocakları aydınlatmak açısından soykütüklerinin katkısı olacağını unutmamak gerekmektedir.

Soykütükleri, çoğu kez siyasal amaçla ve çıkar karşılığı da düzenlenmiştir. Kimi siyasal çevreler de otorite kurabilmek için bu yola başvurmuşlardır. Türk-Moğol karışımı soylardan geldikleri kesin olarak bilinen Cengiz Han'la Timur'un kendilerini Ehlibeyt'e dayandıran şecereler düzenletmeleri, şecerelerin birçoğunun ne tür gerekçelerle hazırlandığının kanıtıdır sanırım.

Alevi Dede ve Ocak Kurucularının Kökeni ve Niteliği

Alevi Ocaklarına ve dedelik kurumuna kaynaklık eden kişiler Emevi ve Abbasi zulmünden kaçıp Ortaasya ve Orta Doğu'nun Türkler'in yaşadığı bölgelere sığınan Ehl-i Beyt soyundan olan kimselerdir. Özellikle; Türkler tarafından saygı görmüş, korunmuş ve Türk boyları içerisinde barınma, yaşamlarını korkusuzca sürdürme olanağı bulmuşlardır. Türkler'le evlenen Ehl-i Beyt soyundan kimselerin soyları, bu evlilik ilişkisi içerisinde sürmüştür. Bugün dede soyundan olan kimileri bu soylardan gelmekte, *"Seyyid"* veya *"Şerif"* olarak sınıflandırılmaktadırlar. Günümüzdeki dede soylarının kimilerininse bu ailelerle doğrudan veya dolaylı

olarak bağı yoktur. Doğrudan Oğuz/Türkmen oymaklarından gelmektedirler. Yalnız, içinde bulundukları toplumsal-kültürel ortam onların bu tür bir hüviyeti sahiplenmelerine neden olmuştur. Uzun tarihsel süreç bu tür ailelerin "Ehl-i Beyt'ten olmayış etkeni"ni unutturmuş, sonradan edindiği "Ehlibeyt soyu etkeni"ne sıkı sıkıya sarılmalarına, sonradan kazandıkları bu nitelikleriyle toplumsal statülerini kurmalarına ve yürütmelerine neden olmuştur. Ocaklar ve Dedelik tarihindeki bu gerçeği unutmamak gerekir. Orta Anadolu ve Türkiye'nin Batı kesimlerinde doğan dede ocaklarının çoğu Ehl-i Beyt soyundan gelmeyen, Türk/Türkmen kökenli ailelerdir. Birçoğu da XV. ve XVI. yüzyıllardan sonra bu yörelere gelmiş, Asya'dan geldikleri için *"Horasan Erenleri"*nin soyları gözüyle bakılmış, bu nedenle dedelik statüsü yüklenmiş kişi ve ailelerdir.

Ocak sahibi dedelerin ataları Anadolu'ya çoğunluk oymakları ve kendilerine bağlı topluluklarla birlikte gelmiş, o topluluklara dinsel, toplumsal ve siyasal önderlik etmiş kimselerdir. Oymağın yurt edinerek yerleşmelerine, üretime geçmelerine, çevre ve yönetimlerle bağ kurmalarına, iyi ilişkiler içerisinde geçinmelerine, devletlerin egemenliğine girmelerine veya girmemelerine önderlik etmiş ve yol göstermişlerdir. Aynı zamanda oymağın önderi ve yöneticisi olan dede, yönettiği oymağın hekimi ve din adamıdır. Görüldüğü gibi, statüsü ve niteliği Asya Türk geleneğinde ve dinsel yaşamında önemli yeri olan Şamanlar'dan (kamlar'dan) hiç de farklı değildir. Asya'daki Şaman'ın fonksiyonunu Anadolu'da dede üstlenmiştir.

Anadolu'daki yatır, türbe ve ziyaret yerlerinin çoğu Asya'dan gelen kutsal kabul edilen Şamanlar'ın mezar-

larıdır.

Bu kurumlar, Alevi-Bektaşi toplumunca da kutsal yerler olarak benimsenmiş ve Aleviliğin kutsalları arasına girmiştir. Asya'dan gelen din adamı Şamanlar, çoğu kez Anadolu'da Alevi toplumunun dedeleri olmuşlardır. Böylece Anadolu'daki dede ve ocak inanç-kültürü, Ortaasya'nın Şamancılık'tan kaynaklanan inanç-kültürünün üzerinden yeşererek oluşmuştur. Çoğu Hacı Bektaş'a halife veya düşüncel-inançsal olarak bağlı olan XIII.-XIV. yüzyılın Alevi dedeleri ve mutasavvıf dervişlerinden Barak Baba, Geyikli Baba, Aybek Baba ve Buzağı Baba gibi derviş-dedeler tipik birer 'Şaman' örnekleridirler.

Dedelerin kendi toplumuna dinsel, siyasal ve toplumsal önderlik/yöneticilik konumları dede ocakları ve oymakların (aşiret) biçimlenmesinde de belirleyici olmuştur. Kimi oymaklar tümüyle dede ocağı olmasına karşın, kimileriyse Gureyşanlılar/Kureyşliler, Şadıllılar ve Şeyh Hasanlılar'da olduğu gibi hem ocak hem de oymak (aşiret) tırlar. Dede ocak kurucularının çoğu Arap soyundan değildir. Zamanla Ehl-i Beyt'ten olarak kabul görmüş ve benimsenilmiştir. Oysa bunlardan çoğu Türk/Türkmen, yani Oğuz kökenlidir.

Örneğin Şeyh Hasan Oner Oğuzlar'ın Bayat, Baba İlyas Bayındır, Hasan Dede Beydilli boyundandırlar. Karaca Ahmet ile Kaygusuz Abdal'ın Türkmen beyi oğulları oldukları bilinmektedir. Hacı Bektaş'ın çevresinde yer alan ve çeşitli bölgeleri aydınlatmakla görevlendirdiği halifeleri genellikle Oğuz kökenlidirler. Örneğin bunlardan Sultan Alaeddin Atlaspuş ile Dost Hüda'nın Oğuzlar'ın Bayındır boyundan oldukları kesin olarak bilinmektedir.

Dede ocaklarının bir bölümü *"Horasan erenleri"* ile

"Rum (Anadolu) erenleri" aileleri oldukları gibi, bir bölümü de Hz. Ali-Ehl-i Beyt-İmamcılık temelinde yola adam kazandırmayı iş/görev edinen ve çalıştıkları yörelerde entelektüel etkinlik kuran Batıni- İsmaili *"dai"*leri ailelerinin kalıntılarıdır. Anadolu'ya gelen bu aileler, Anadolu Alevi dede ocaklarının bir bölümünün ana kaynağı olmuşlardır. Anadolu Alevi dede ocaklarının önemli ana kaynaklarından biri de XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da faaliyet gösteren Safevi *"halife"* aileleridir. Bunlar Anadolu Türk/ Türkmen halkını Osmanlı'ya karşın Safevi Devleti'nin yanına çekmeye çalışmışlardır.

Anadolu'daki Dede Ocaklarının Erdebil Ocağı ile Hacı Bektaş Ocağı Karşısındaki Bağlılık Konumları

Ocak kurucusu dedeler, Horasan Erenleri sadece Hacı Bektaş'la veya onun döneminde Anadolu'ya gelmemişlerdir. Anadolu'ya Türk göçleri bu tarihten çok önceleri başladığından, ocak kurucusu dedelerin çoğu Hacı Bektaş'tan önce Anadolu'ya gelmiş ve özellikle Doğu Anadolu'da dinsel-toplumsal yapılanmaya/yapılandırmaya başlamıştır. Bu nedenle Doğu Anadolu'daki Kureyşan, Baba Mansur ve daha birçok dede ocağı Hacı Bektaş ocağından önce kurulmuştur. Bunlar kendi çevrelerinde faaliyet göstermiş ve önemli birer dinsel-kültürel çevreler kurmuşlardır. İletişim ve ulaşımın olmayışı bu tür çevrelerin Hacı Bektaş dışında ayrı Alevilik üsleri olmasına, ondan bağımsız birer kurum olarak çalışmalarına neden olmuştur.

Türkiye'deki mutasavvıf dervişler iki kaynağa dayanırlar. Bunlardan biri Türkistan'daki Ahmet Yesevi, diğeri

ise Kuzey Irak'taki Tacül Arifin Ebül Vefa Ocağıdır. İkisi de XII. yüzyılın insanlarıdır. Dönemin önemli iki tasavvuf okullarıdır.

Anadolu'daki ocak kurucuları genellikle bu iki okuldan/ocaktan birine dayanır. Fakat Türkiye'deki ocak kurucuları genellikle Horasan, Türkistan, Maveraünnehir ve Harzem bölgelerinden geldiklerinden çoğunluk Ahmet Yesevi okulundan yetişmiş ve oradan nasiplerini alarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Yani Anadolu'daki ocaklar genellikle Yeseviliğe bağlıdırlar. Dahası Hacı Bektaş da Ahmet Yesevi tasavvuf okulundan yetiştikten sonra, o ocağın bir halifesi olarak Anadolu'ya gelmiştir.

Bu durum XV. yüzyılın başlarına kadar sürer. Bu yüzyıldan sonra durum değişir. Ali Hoca ile Erdibil/Safevi Dergâhı/Ocağı Alevi-Şii bir nitelik kazanır ve Alevi-Şii bölgelere açılır. Şeyh Cüneyd ile Şah Haydar dönemlerinde Anadolu'da bir siyasal proğram çerçevesinde etkinlik kurarak ocakları güdümü altına alırlar. Anadolu'daki dede ocaklarının özellikle doğu bölgesinde olanları Erdebil/Safevi Ocağına bağlanırlar. Bağlılık, Şah İsmail'in 1502'de Alevi devleti kuruşuyla birlikte yeni bir ivme kazanır.

Ocaklar, Safevi Devleti'nin Anadolu'da üstleri ve uzantıları olarak görev yaparlar. Bu durum Safevi Devleti'nin yıldızının sönüşü olan XVII. yüzyılın sonlarına kadar sürer. Safevi Devleti'nin yıkılışıyla bağlantı kopar. Bu aralar Hacı Bektaş Pirevi ile bireysel düzeyde sürdürülen bağlantılar gelişir ve giderek Pirevi Anadolu'daki Alevi Dede Ocakları'nın merkezi durumuna dönüşür. XIX. yüzyılda Pirevi, artık tüm ocakların bağlılık merkezidir.

Doğu Anadolu'daki dede ocaklarının hiçbiri başından

Hacı Bektaş Dergahı'na bağlı değildir. İç ve Batı Anadolu ile Balkanlar'daki dede ocakları çoğunluk Hacı Bektaş'a bağlıdırlar ve Pirevi'yi daha başından *"serçeşme"* olarak kabul etmişlerdir. Doğu Anadolu'daki ocaklar bağımsızdırlar. Ancak bağlılık, XIX. yüzyılda başlamıştır. Bunda da 1826 Yeniçeri Bektaşiliğinin yasaklanması sonucu Çelebilerin Anadolu'ya dağılmaları, dedelik yapmaları tanışmayı ve ilişkiyi geliştirmiş, giderek Hacı Bektaş dergâhına bağlanma, onu *"serçeşme"* ve *"mürşit kapısı"* olarak tanıma sürecini başlatmıştır. Bundan önceki Hacı Bektaş dergâhını mürşit edinme olayı sadece kimi ocak dedelerinin bireysel eğilimiyle sınırlı kalmıştır. Bu da fazla yaygın değildir.

Bir de ayrıca Hacı Bektaş veya dergâhının ülkenin doğu yörelerine gönderdiği halifelerinin kurdukları ocaklar Hacı Bektaş veya Pirevi'ye bağlı bir dedelik ocağı olarak hareket etmişlerdir. Bilindiği gibi bunların sayısı fazla değildir.

Bugün gerek ocaklar, gerekse dedelik kurumu olsun kendini günün koşullarına göre düzeltmesi ve görevini ona göre yürütmesi gerekmektedir. Bu, artık bir gereksinimdir. Bu gereksinim, Alevi-Bektaşi çevrelerin ortak bilinci ve ortak düşüncesi olmuştur. Umarım herkes kendine düşen payı yerine getirir.

BÖLÜM: VI

OSMANLILAR DÖNEMİNDE ALEVİLİK

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Alevi-Ahi Çevrelerin Belirleyici Etkinliği

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecinde Anadolu'da birçok Türkmen beyliği kurulur. Bunlardan biri de Oğuzlar'ın Kayı boyundan gelen Osmanoğulları'dır. İç Batı Anadolu'da Selçuklular'a bağlı bir uç beyliği olarak kurulan Osmanloğulları'nı Osman Bey 1299 yılında Selçuklular'dan ayırarak bağımsız bir beylik yapar. Giderek devletleşilir. Orhan Bey döneminde devletin kurumları oluşur. Fatih Sultan Mehmet'le birlikte Osmanlılar imparatorluk olurlar.

Osmanlı Devleti'nin kurucu halkı Türk/Türkmen'dir. Türkmenler'in İslam'la katı ilişkileri yoktur. Çoğu İslam'ın Alevilik yorumuna bağlanmışlardır. Anadolu'ya gelirken de zaten çoğunluğu Alevi'dir. Özellikle; Germiyan, Aydınoğulları, Karesi, Menteşe beylikleri topraklarında Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi temeline dayanan Alevilik yaygındır. Alman tarihçisi Babinger'in belirttiği gibi 13-14. yüzyıl Anadolu'sunun yüzde sekseni Alevidir. Bu Alevi Türkmen halk Osmanlı Beyliği'nin, giderek devletinin kuruluşuna da katılmışlardır. Zaten Osmanlılar'ın ilk dönemki padişahları Alevi-Ahi'dirler. Kuruluş padişahlarından Osman Bey ve diğerleri Fr. Giese, Cl. Huart, Brockelmann, L. Massignon,

İ. Melikoff gibi yabancı ve Fuat Köprülü, İ. Zeki Eyuboğlu, Muammer Sencer gibi yerli tarihçilere göre genel adlandırmayla Şii, yani Alevi'dirler Osman Bey'in adı ise "Osman" değil, *"Otaman"* veya *"Ataman"*dır. Çağdaş Avrupa kaynaklarında da zaten *"Otman"* olarak geçer. Beyliğin başına aday seçildiğinden Hacı Bektaş'a kadar götürülmüş ve Hacı Bektaşça kılıç kuşatılmış ve kutsanmıştır.

Osman Bey'in kayınpederi Edebali bir Alevi-Ahi'dir. Devletin kuruluşunda önemli görev üstlenen Candarlı Kara Halil Şeyh Edebali'nin bacanağıdır ve onun gibi Alevi-Ahi'dir. Edebali, Osman Bey'e danışmanlık yapmaktadır. Yönetime ve hukuka ilişkin konularda yardımcı olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş buyruğunu ve yönetim ilkelerini o hazırlamıştır. Osman Bey'in ilk hutbesini okuyan bacanağı Dursun Fakih de Ahi'dir. Orhan Bey bu alanda babasının izinde ve inancında olan biridir. Yakın çevresindeki asker-sivil yöneticileri ile din ve eğitim-bilim çevreleri tümüyle Alevi ve Aleviliğin bir kolu olan Ahi'dirler. Kendisi de bilindiği gibi Ahi'dir.

Devletin kuruluşundan itibaren üst düzeyde görev alan Candarlı ailesi, Hacı İvaz Paşa ve daha birçokları tümüyle Ahi'dirler. Orhan Bey'in savaşlarına, Rumeli'ye akınlarına Geyikli Baba, Abdal Murat ve Abdal Musa gibi "tahta kılıçlı" Alevi-Ahi dervişleri katılırlar. Askerleri coştururlar. Orhan Bey'in bunlarla sıcak ilişkileri vardır. Hatta yararlılıklarından ötürü bu tür dervişlere vakıflar verir. Bursa'da tekkeler kurdurtur. Orhan Bey'in çevresini Alevi-Ahi dervişler alır, devletin yapılanmasına katılırlar.

Orhan Bey döneminde İznik Medresesi'ni kuran ve ilk müderrisliğini yapan Davud-u Kayseri Muhiddin Arabi

ekolüne bağlı, *"Vahdet-i Vücudcu"* bir mutasavvıf eğitimcidir.

Murat Bey'in Ahi kişiliği oldukça belirgindir. Kendisi, Ahilik içerisinde bir mertebeye ulaşmıştır. Şed ve kuşak kuşanmıştır. Hatta başkalarına şed kuşatacak ve çeşitli Ahi zaviyelerinin başına şeyh atayacak düzeyde bir Ahi şeyhidir. Örneğin Ahi Musa'yı Malkara'ya o atamıştır.

Osmanlılar'da eski Türkler'den beri getirilen "padişahlık alametleri" bir gelenek olarak sürdürülmektedir. Tığ (kılıç) ile alem (bayrak) bunların en önemlilerindendir. Günümüze kadar gelemeyen yazmalara ve Osmanlı devlet örgütüne ilişkin eski kaynaklara dayanan ünlü tarihçi Hammer'in verdiği bilgilere göre; Osman Bey, Beyliğin başına getirilirken gelenek gereği aldığı kılıç ile bayrak Hazine-i Hümayun'da (Devlet hazinesi) saklanır. O da bunları yerine geçecek oğullarına miras olarak bırakır. Bilindiği gibi bu miras bırakma işi babadan oğula sürer.

Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'e bıraktığı bu miras içerisinde; resmi, Osmanlı Hükümeti paşalarının mühürlerinde kullanılan *"iki uçlu, sırtı parlak"* Hz. Ali'nin kılıcı olan ve Alevilik kültürüyle bütünleşen "Zülfikar" vardır. Orhan Bey de "padişahlık alameti" olarak aldığı bu mirası günü geldiğinde yerine geçecek oğluna bırakacaktır. Üzerinde *"Zülfikar"* kazılmış mühürler devlet üst düzey yetkililerince uzun zaman kullanılır. Viyana Evrak Hazinesi'nde, Viyana Sarayı Gizli Kançelaryası'nda bu suretle mühürler taşıyan yazılar vardır.

Osmanlı'da Deniz Kuvvetleri Komutanı olan Kaptan-ı Derya'nın kırmızı sancağı üzerinde de uzun süre *"Zülfikar"*ın resmi yer almıştır. Yeniçeriler'in kırmızı sancağında

da *"Hilal"* ile Hz. Ali'nin "iki uclu kılıcı" *"Zülfikar"* parlamaktadır.[29] Bütün bu belirtiler Osmanlı'nın kuruluş dönemine Alevi etkisinin damgasını bastığı doğrultusundadır. Bu etkinin kimi izleri yer yer 18. yüzyıllara kadar kendini göstermiştir.

Osmanlı'nın kuruluşundan beri halk arasında ve sarayda *"Hüseyin matemi"* ve *"Nevruz"* kutlamaları yapılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet bir yasa çıkararak bunlar *"Acem işidir"* gerekçesiyle gerek Nevruz kutlamalarını, gerekse İmam Hüseyin'in matemine ilişkin törenleri kaldırır.[30] Demek ki, Osmanlı'da Fatih dönemine kadar Hz. Hüseyin'in yası tutulmakta ve buna ilişkin törenler yapılmaktadır.

Yıldırım Bayezıt ve II. Murat dönemlerinde de tarikat çevreleri ön plandadır. Değer görür, sözleri dinlenir. Yalnız, Sünni tarikatlar öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Yıldırım Bayezıt ile Mehmet Çelebi, Zeynilik Tarikatı'na girerek Sünni inancın devlet düzeninde egemen olmasına bir kapı aralarlar. Fatih'in imparatorluklaşmaya gidişiyle birlikte, imparatorlukça İslam'ın resmi mezhebi olan Sünnilik benimsenir. Yavuz Selim döneminde, Sünnilik artık devletin resmi mezhebidir. İmparatorluğun sonuna dek de böyle sürecektir. Abdülaziz'in dışındaki padişahların tümü Sünni tarikatlarda yer almış, Sünni inancı devlet düzenine ideoloji etmişlerdir.[31]

29. Bilgi ve geniş açıklamalar için bkz: Hammer- Osmanlı Devleti Tarihi (1983), C: I, s: 88 v.d. 100
30. Hammer- Osmanlı Devleti Tarihi (1994), C: III, s: 822
31. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Alevi-Ahilerin rolü ve ilk padişahların Alevi-Ahilikleri için bkz: Baki Öz- Aleviliğin Tarihsel Konumu, Der Yay. İst. 1995, s: 113- 140; Baki Öz- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Alevi- Bektaşi- Ahi Çevrelerin Rolü, Yol Dergisi, Sayı: 2, s: 26- 35, Ekim-Kasım 1999; Baki Öz- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiliğin Rolü, Cem Dergisi,Sayı: 95, s: 30-33, Kasım 1999. Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi şu çalışmamızdan edinilebilinir: Bkz: Baki Öz - Bir Alevilik Yolu: Ahilik - Can Yay. İst. 2001, s: 87-118.

Safevi Devleti ve Anadolu Aleviliğinin Yaşamında Oynadığı Rol

Safevi Devleti'ni 1501'lerde -aynı zamanda ozanlık yanı da olan ve bu yanıyla Anadolu'daki kitleleri oldukça etkileyen- Şah İsmail kurar. Şah İsmail, Erdebil/Şeyh Safiyüddin Ocağı'ndan/soyundandır. Şey Safiyüddin (1252- 13-35), Erdebil Ocağı'nın kurucusudur. Şiilik, Anadolu'ya bu soydan Hoca Ali döneminde girer. Osmanlılar bu şeyhlere *"Çırağ akçesi"* adı altında hediyeler göndermektedirler. Timur'un da Hoca Ali'ye inançsal bağlılığı vardır. Ankara Savaşı'nda (1402) tutsak aldığı 30 bin Türk'ü Erdebilli Şeyh Hoca Ali'nin isteği üzerine salıvermiştir.

1447'de posta oturan Şeyh Cüneyt'in bu Ocak'ın büyümesi açısından önemli bir rolü vardır. Cüneyt, Şii tarikatı yeniden düzenlemiş ve etkinlikler kazandırmıştır. Eğilimi, Anadolu üzerineydi. Yalnız, dönemin hükümdarları onun propaganda gücünden çekindiklerinden pek ülkelerine sokmak istememişlerdir. O, Toroslar'daki Varsaklar arasına yerleşir ve bu Türkmen topluluklarını Şiiliğe/Aleviliğe kazandırır. Bir tekke kurarak Şiiliği yayar. Türkmenler çevresine toplanır. Karakoyunlular'a düşman olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan -bunlara karşı kullanmak için-, Şeyh Cüneyd'in etkinliğinden yararlanmak ister. Kızkardeşi Hatice Begüm'le evlendirir. Bu akrabalıktan sonra Şeyh Cüneyt bu topraklarda Şiiliği daha rahat yayar.

Cüneyt'in oğlu Haydar, tarikat içerisinde babasının yerine geçer. Dayısı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm (Anasından dolayı Hıristiyan adı Marta) ile evlenir. Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail bu evlilikten doğar. Şah İs-

mail, Uzun Hasan'ın torunudur.

Şah Haydar derviş hırkası giyer. Başına sofu takkesi takar. Müridleri derviş entarisi giyerler. Başlarına, 12 dilimli kırmızı renkli bir külah takarlar. *"Kızılbaş"* adları bu giyimleri nedeniyle takılır. Bu giyim, siyasal bir kesimin görününümünü ifade eder olur.

Şah Haydar'ın öldürülmesinden sonra müridleri Şah İsmail'in çevresinde toplanırlar. Şah İsmail (1501-1524), artık yeni bir devlet kurma uğraşındadır. Büyük dedesi Şeyh Safiyüddin'den ötürü bu devlete *"Safevi"* adı verilir. Şiilik, bu devletin resmi mezhebi olur. Tebriz'de şahlık tahtına oturur. On İki İmam adına hutbe okutur ve para bastırır. Anadolu'nun Ustaçlu, Şamlu, Rumlu, Musullu, Hindli, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlı, Karadağlı, Karamanlı, Dulkadırlı, Varsaklı, Avşarlı, Turgutlu ve Kaçarlı gibi boyları Şah İsmail'in çevresinde toplanır, ona güç katarlar. O nedenle Safevi Devleti'ni Anadolulu Türk/Türkmen boyları kurmuştur denebilir. Bu katılımlar, halk tabanı ve kurucu öğe gözönüne alınırsa Safevi Devleti'nin İran toprakları üzerinde kurulmuş bir Türk devleti olduğu görülecektir. Yalnız Osmanlılar Sünniliği, Safeviler ise Şiiliği resmi mezhep olarak almışlardır.

İran'da On İki İmamcı anlayış zamanla eski Fars geleneğinin devamcıları olan mollaların eline geçer ve giderek katı bir mezhep bağnazlığına dönüşür. Alevilik ilkelerinden uzaklaşılır. Kızılbaş/Aleviliğin felsefesi olan tasavvuftan uzaklaşılır. Mutasavvıflar düşman görülür. Şiilik, devlet ideolojisi olur. Anadolu Aleviliği ile aralarına kesin çizgiler konur ve Anadolu'da sürdürülen Alevilik'ten ayrı bir çizgi izlenmeye çalışılır. Böylece Anadolu Türkmen

Aleviliği kurucuları oldukları hem Osmanlı, hem de İran yönetimlerinden dışlanmış olurlar.(32)

Bunların yanı sıra Safeviler'in Osmalılar'la aralarında sınır çelişkileri vardır. Zaten halk tabanı ortaktır. İki devletin de aynı alanlara doğru genişleme eğilimleri vardır. Sınır boylarındaki Türkmen boylarıyla Kürt aşiretleri zaman zaman bu devletlerden birinin egemenliğine geçmiş ve iki devletin arasında diplomatik ve askeri olayların yaşanmasına yol açmışlardır. Bu durumlar, iki Türk devletini karşı karşıya getirmiştir. İzleri günümüze kadar süren sürtüşmeler, bu nedenlerden kaynaklanmıştır.(33)

Gerek Sünni Osmanlı-Şii Safevi sürtüşmesi ve kitle kırımları düzeyine varan olaylar, gerekse İran'da Şiilik'le Alevilik arasındaki kimi farklılıklar nedeniyle Alevi katliamları uzun zaman yaşanır. İran'da bir hanedan değişikliği yaparak yönetime gelen Nadir Şah (1736-1747) bir tür Sünni'dir. Oğuzlar'ın Afşar boyundadır. Bir Türk komutanıdır. Amacı, İran'da mezhebi giderek Sünniliğe dönüştürmektir.

Nadir Şah bir ferman yayınlayarak Şiiliği devletin resmi mezhebi yaptığı için Şah İsmail'e çatar ve yayınladığı fermanında şöyle der:

"Şah İsmail Safevi 1500 yılında ortaya çıktı. Cahil halktan bir bölümünü yanına topladı. Bu alçak, dünyayı ve nefsini ele geçirmek için, Müslümanlar arasına fitne ve fesat soktu. Eshab-ı kiram'a sövmeyi ve Şiiliği çıkardı. Böylece Müslümanlar arasına büyük bir düşmanlık soktu. Mü-

32. Bu oluşumun geniş anlatımı için bkz: Baki Öz- Alevilik Nedir? Der Yay. İst. 1996, 2. basım, s: 200 v.d.

33. Safevilere ilişkin geniş bilgi için bkz: Prof. Dr. Faruk Sümer- Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, TTK Basımevi, Ank. 1992, s: 110 v.d., 158 v. d., 190 v.d.; Şener (1989), s: 74 v.d.

nafıklık ve saldırı bayraklarının açılmasına neden oldu."

Böylece Nadir Şah İran'ın resmi mezhebi olarak Şiiliği kaldırarak, Şiiler'le Sünniler'i birbirine yaklaştıracak bir orta yol olan Caferiliği uygulamak ister. Bu yolla Afgan, Özbek ve Türkiye gibi çevre Sünni İslam devletleriyle de sürtüşmeleri giderebileceğini, İran'ın konumunu güçlendirebileceğini düşünür.

Sünni ulemanın büyüklerinden Abdullah Abbasi Süveyda'nın başkanlığında 1743 yılında Necef'te bir büyük mezhep kongresi düzenlettirir. Afgan, Belh, Buhara, Turan, Necef, Hille ve Bağdat alimlerini toplar. Osmanlılar adına Bağdat valisi Ahmet Paşa, Abdullah bin Hüseyin Süveydi Efendi'yi gönderir. Yetmiş dolayında da İranlı alim katılır. Amacı; İslamiyet içerisindeki mezhep ayrımını kaldırmak, inanç sistemini "Sünni kod" üzerine oturtmaktır.

Osmanlı yönetimine Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabulünü ve Kâbe'de Caferilik için bir mihrabın (rükn), yani makamın (yer) açılmasını önerirse de, bağnaz ulema ve bürokrasinin tepkisi karşısında yönetime benimsetemez. Caferilik salt sözde kalır. İki devlet arasında düşünülen yumuşama sağlanamaz. İran'da Caferilik resmen ilân edilirse de, pek tutunmaz. Sonunda kaldırılır. Bu ad altında Şii imamlığı ve İsnaeşariya fıkhı ve itikadı sürer.

Kaçar boyundan Ağa Muhammed Han 1779'da Esterabad'da şahlığını ilan eder. Kaçar Hanedanlığı döneminde Şiilik kendi seyrinde devlet desteği olmaksızın varlığını sürdürür. Hanedanlık, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Şii Pehlevi soyunun eline geçer.(34)

34. Bkz: Yörükan (1998), s: 246, 450.; Balcıyoğlu (1940), s: 177 v. d.; Prof. Dr. Orhan Türkdoğan-Alevi Bektaşi Kimliği, Timaş Yay. İst.1995, s: 444 v.d.

Osmanlılar'da Giderek Sünni Mezhep Egemenliği Ve Bunun Alevi Kıyımına Dönüşmesi

Safevi etkisi II. Bayezıt döneminde kendini gösterir. Şah İsmail'in halifeleri Anadolu'da Safevi etkinliğini sağlamak doğrultusunda çalışmalar yaparlar. Antalya, Aydın, Tokat yörelerinde ayaklanma biçiminde toplumsal kaynaşmalar olur. Şahkulu ve Nurali Halife olayları bunların en önemlileridir. Alevi çevrelerce Alevi sanılan II. Bayezıt bu gelişmeleri sert tepkilerle karşılar. Bu nedenle birçok Aleviyi Mora, Girit, Modon ve Koron gibi uzak bölgelere sürerek etkinliklerini kırar.

Bu önlemler şehzade Yavuz Selim için yetersiz görülür. O, İran Safeviliği'ne ve Anadolu'daki Alevi eğilimine kesin çözüm getirmek düşüncesindedir. Bu düşüncesini oldukça sert tavırlarla sürdürür. Babasını görevden alarak öldürtür. Tahta alternatif olan kardeşlerini ve yeğenlerini tümüyle öldürtür. Kanlı bir mücadeleden sonra yönetime geçer. İlk işi İran üzerine bir savaşa çıkmadan önce Anadolu'daki Aleviliği ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle tüm yurt düzeyinde Aleviler'in dökümünü yaptırır. 40-80 bin arası Alevi'yi öldürtür, bir bölümünü sürdürür. Böylece ülkede, Alevi etkinliğini kanlı bir biçimde kırar. Bu tutumunda Sünni bağnaz ulema ve bürakratlar kendini desteklerler. Ulemadan istediği fetvaları ve şeri desteği alarak rahat kırım yapar.

Yavuz, 1514 yılında Safeviler üzerine ***"Çaldıran Savaşı"***na çıkar. Amacı; Şiiliği ortadan kaldırarak Horasan'a ulaşmak, doğuya doğru genişlemesini engelleyen güçleri ortadan kaldırmak, Ortadoğu'nun ticaret yollarını ele ge-

çirmek, bölgenin altın stoklarına ve zenginliklerine el koymak, arkasına Mısır'ı alarak denizyoluyla yapılan ticareti ele geçirmek, halifeliği Osmanlılar'a kazandırarak Orta-Doğu ve İslam devletleri üzerinde dinsel yolla egemenlik kurmaktır.

Safeviler yenilir. Devlet yıkılmaz ama etkinliği kırılır. Bölgedeki etkinlik giderek Osmanlılar'ın eline geçer. Arkasında Suriye, Hicaz ve Mısır toprakları Osmanlı Devleti'nin egemeliğine girer. Halifelik Osmanlılar'ın elinde bir yayılma, egemenlik kurma ve etkinlik aracı olur. Ayrıca her doğuya sefer yapılırken, ülkedeki Aleviler üzerinde baskı ve kırım yaparak sindirme geleneği başlatılmış olur. Bu durum Kanuni, oğlu ve daha sonraları IV. Murat dönemlerinde de en çirkin biçimiyle uygulanır.

Osmanlı Döneminde Alevi Ayaklanmaları

Osmanlılar döneminde Alevi nitelikli ayaklanmalar 15. yüzyılda başlar, 18. yüzyıla kadar sürer. Çoğu Alevi-Türkmen ayaklanmasıdır. Olaylara mezhepsel nitelik neden olduğu gibi, etnik nitelik de, yani Türkmenlik özellikleri de neden olur. Çünkü Osmanlı yönetimi imparatorluk yoluna girdikçe, kurucu öğe olan Türkmen ve Aleviler'den uzaklaşmış, devşirmelerin ve Sünni ulemanın egemenliğine girmiştir. Olaylara Osmanlı'nın içinde bulunduğu ve zaman zaman yaşama geçirmeye çalıştığı ekonomik-toplumsal yapı da ortam hazırlar.

Alevi-Türkmen kesim imparatorluk döneminde sürekli baskı altında tutulur. Osmanlı ulema, bürokrasi ve askeri çevreleri, Alevi-Türkmen kesimi sürekli kuşatma altın-

da tutar. Ayaklanmalar bu etkenlerin sonucudur. Osmanlı döneminin Alevi nitelikli ayaklanmaları genellikle şunlardır:

Şeyh Bedreddin Ayaklanması: Şeyh Bedreddin (1359-1420) Dimatoka Simavna'da doğmuştur. Simavna kadısı İsrail'in oğludur. Selçuklu soyundandır. İyi bir eğitim almıştır. Hukukçu, filozof, eğitimci ve mutasavvıftır. Önemli eserler vermiştir. Bunlardan ***"Varidat"*** en ünlüsüdür. Özgürlükçü ve toplumsal eşitlikçi düşüncelere sahiptir. Dinler ve mezhepler üstü ideal bir düzeni savunur. Mülkiyeti eşitçe paylaşmayı savunan bir devrim hareketine girişmiştir.

Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal, onun adına bu toplumsal hareketi yürütmüşlerdir. Fetret Dönemi'nde kardeşlerin taht mücadelesi sırasında Musa Çelebi'yi desteklemiş ve onun kazaskerliğini yapmıştır. Musa Çelebi'nin ortadan kaldırılmasından sonra, özellikle Batı Anadolu ve Balkanlar'daki Alevi-Türkmenler'e dayanarak, bir toplumsal hareketi başlatır. Çelebi Mehmet'in askeri güçlerince ayaklanma bastırılır. Şeyh Bedreddin, Serez'de idam edilir. Yandaşları, *"Bedreddiniler/Simaviler"* adıyla bir Alevi topluluk olarak varlıklarını sürdürür ve sonraki yüzyıllarda genel Alevilik içerisinde erirler.

Şahkulu Ayaklanması: Şahkulu, Şah İsmail'in etkisiyle II. Bayezıt döneminde Antalya ve Aydın dolaylarında Alevi-Türkmenler'e dayanarak 1510'larda bir ayaklanma çıkarır. Olay, Osmanlı askeri güçlerince bastırılır. Bir bölümünü devlet Modon ve Koron adalarına sürer. Bir kısmıysa İran'a sığınırlar.

Nur Ali Halife Ayaklanması: Şah İsmail'in halifelerinden olan Nur Ali, 1512'lerde Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Dersim bölgesindeki yoğun Alevi kitlelerini ayaklandırır. Göksu çarpışmasında yenilir. Taraftarları dağılır.

Bozoklu Celâl Ayaklanması: Bozok(Yozgat)'tan gelerek Turhal'a yerleşen Celâl adlı bir Türkmen dervişi, 15-17'lerde Turhal ve Zile dolaylarında ayaklanır. Osmanlı güçleriyle iki kez çarpışmak zorunda kalır. 1518'de yapılan çarpışmada taraftarlarının çoğu öldürülür ve olay bastırılır. Yalnız "Celâl" adı bundan sonraki ayaklanmalara genel ad olur.

Şah Veli Ayaklanması: Bozoklu Celâl'in müridi olan Şah Veli, Bozok dolaylarındaki Türkmenler'e dayanarak 1519'larda Yavuz Selim döneminde ayaklanır. Zile ve Turhal'ın Alevi-Türkmenler'i kendisine destek olurlar. Osmanlı güçleri büyük bir katliam yaparak bu olayı bastırırlar.

Süklün Koca-Baba Zünnun Ayaklanması: Olay, ilkin Yozgat'ta çıkar. Süklün Koca'nın dirliğine el konulması ve yanındaki bir Alevi dedesinin sakalı kesilerek aşağılanması üzerine patlak verir. Olay; Tokat, Sivas, Amasya, Maraş, Adana, Tarsus ve İçel dolaylarını kapsayacak biçimde genişler. Kanuni döneminin olaylarından olan bu ayaklanma, 1526'da çıkar, 1527'de kanlı bir biçimde bastırılır.

Atmaca Ayaklanması: Kanuni döneminde arazi yazımından doğan haksızlıklar üzerine çıkan ayaklanmalardan-

dır. 1526'da Yozgat'ta meydana gelir. Olayı, Osmanlı merkezi güçleri bastırır.

Zünnunoğlu Ayaklanması: 1526'da çıkan Bozok olaylarının devamıdır. Ayaklanmayı, 1527'de Zünnun Bey'in oğlu yürütür. Olayı yöredeki Alevi-Türkmen oymakları desteklerler. Ayaklanmacıların çoğu öldürülerek olaya son verilir.

Domuzoğlan ve Yenice Bey Ayaklanması: Baba Zünnun olayının etkisiyle, 1526'da Adana ve Tarsus bölgesinde çıkan olaylardandır. Adana grubunun başında Domuzoğlan, Tarsus grubunun başındaysa Yenice Bey vardır. Olayları Adana valisi Ramazanoğlu Piri Bey kanlı bir biçimde bastırır.

Veli Halife Ayaklanması: Olay; 1526'da Veli Halife'nin önderliğinde Adana'da çıkar. Katılımcılar yörenin Alevi-Türkmenler'idir. Ayaklanmacıların tümü kılıçtan geçirilerek olay bastırılır.

Seydi Bey ve İnciryemez Ayaklanması: 1529'larda Adana'da Alevi-Türkmen çevrelerin çıkardığı bir ayaklanmadır. Adana valisi Piri Bey olayı kanlı bir biçimde bastırır.

Kalender Çelebi Ayaklanması: Ayaklanma, Hacı Bektaş Veli'nin soyundan Kalender Çelebi'nin önderliğinde, 15-26-1527 yıllarında olur. Olayın temel nedeni arazi sorunudur. Devletin arazi yazımı sırasında haksızlığa uğrayan kesimler Kalender Çelebi'nin çevresinde toplanmışlardır.

Ankara ve Kırşehir yöresinde patlayan olay, giderek diğer Türkmen-Alevi bölgelerine doğru yayılır. Devlet kimilerine olanaklar tanıyarak bu olaydan kopardıktan ve Kalender Çelebi yalnız bırakıldıktan sonra, ayaklanmayı bastırır.

Şahgeldi Ayaklanması: Şahgeldi'nin önderliğinde, 15-80'lerde Antalya'da çıkarılan Alevi- Türkmen nitelikli ayaklanmadır. Olay, hükümet güçlerince bastırılır.

Pir Sultan Olayı: Pir Sultan, Sivas Şarkışla'dadır. Türk toplumunun tarihinde yetiştirdiği önemli bir halk ozanıdır. Olay, 16. yüzyılın sonlarına denk gelir. Düzmece Şah İsmail olaylarıyla bütünleşir. Osmanlı'nın en bunalımlı döneminde halkın duygu ve tepkilerinin temsilcisi olur. Bu olaylarda, Osmanlı yönetiminin halk üzerindeki baskı ve zulmünün en belirgin örneği görülür.

Sakarya Şeyhi Ayaklanması: Şeyh Ahmet, Eskişehir'de Sakarya Nehri kıyısında bir Bektaşi tekkesinin şeyhidir. Bütün yöre köylüleri kendisine bağlıdır. Halk üzerinde oldukça etkindir. Bu durumu, Eskişehir müftüsü ve kadısını kıskandırır. Şeyh Ahmet, 1638'de İran seferine çıkan IV. Murat'a şikayet edilir. Padişah, Anadolu Beylerbeyi'ni Şeyh ve yandaşlarını ortadan kaldırmakla görevlendirir. Yörede bulunan 7-8 bin dolayında Alevi köylüsü şeyhlerini desteklerler. İlkin, Osmanlı güçleri yenilirler. Bu durum IV. Murat'ı daha kızdırır. Görevi üstlenen Osman Ağa şeyhi yakalar. Şeyh Ahmet'e işkence edilir ve derisi yüzülür. Padişahın buyruğuyla Bozdağ Bektaşi Dergahı ve yöredeki 40 dolayında Alevi köyü tümüyle yıkılır.

17. yüzyılda çıkan ayaklanmalarda da yer yer Alevi çevrelerden katılımlar olmuştur. Osmanlı'nın Suriye, Lübnan, Yemen gibi topraklarında da Canbulatoğulları, Maanoğulları gibi feodal çevreleri de çoğunluk Hz. Ali'ye dayanan inanç akımlarındandırlar.(35)

Yeniçeri Askeri Ocağı'nın ve Bektaşi Tarikatı'nın Kaldırılışı

Yeniçeri askeri ocağı I. Murat döneminde 1363 yılında kurulmuştur. Ocak, Hacı Bektaş Dergâhı'na kutsandırılmış ve bu ana dergâha bağlanmıştır. Hacı Bektaş Veli, Yeniçeri askeri örgütününün "piri" kabul edilir. Bu durum, Yeniçeri askerinin Bektaşileşme sürecini başlatır. Osmanlı'nın gözünde giderek Yeniçerilik'le Bektaşilik özdeşleşir. Devletin bu oluşumda toplumsal ve siyasal beklentileri vardır. Fakat, devlet sonraki yüzyıllarda bu bütünleşen güçten tedirginlik duyar ve ortadan kaldırmanın yollarını arar.

Tarihler Yeniçeri-Bektaşi ocaklarının kapatılışını; bu ocakların "bozulması"na, "yozlaşmaları"na, savaşlarda savaşmamaları nedeniyle "başarısız" kaldıklarına, "dinsiz-imansız" olduklarına, "bağnaz ve fanatiklikleri"ne, ocakların "içki ve fuhuşun merkezi" olduğuna bağlarlar. Oysa, beş yüz yıl Osmanlı'yı başarıdan başarıya götüren koskoca bir ordunun yıkılışını açıklamaya bu basit anlatımlar yetmez. Bektaşilik de öyle. Devlete güç vermiş, büyümesini sağlamış, halkın büyük bir kesiminin bağlandığı inanç olan Bektaşiliğin toptan yok edilmesi bir takım iftiralara bağ-

35. Osmanlı dönemindeki Alevi-Türkmen çevrelerin toplumsal başkaldırılarına yönelik olayların geniş değerlendirilmesi için bkz: Baki Öz- Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları, Ant Yay. İst. 1992

lanamaz. Çünkü, bunlar bir kitle kırımıdır. Toplumun bir kesiminin inancıyla birlikte yok edilmesidir. Bu nedenle, bu durum kimi basit nedenlere dayandırılamaz. Mutlaka bu tutum bir takım önemli nedenlerden kaynaklanmıştır.

Bektaşilik, bir inanç kurumudur. Tarihi boyunca da bunu yürütmüştür. İslam'ın içinde yer alan bir inanç tarikatıdır. Yeniçerilik ise, Bektaşiliğin *"Seyfiye kolu"*dur. Bir inanç kurumuna/tarikata dayandırılarak oluşturulmuş bir askeri örgüttür.

Osmanlı'da Fatih Sultan Mehmet döneminde Türk/Türkmen kökenlilerle Dönme/Devşirme kökenliler arasında içten içe süren çatışma suyüzüne çıkmış ve siyasal kümeleşme olmuştur. İstanbul'un alınması sonrasında Türk/Türkmen kökenlilerin lideri Candarlı Kara Halil Paşa'nın öldürülmesiyle Türk/Türkmen çevrelerin yönetimde egemenliği kırılmış, Dönme/Devşirmeler'in lideri Zagonos Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle Dönme/Devşirme kesimi yönetime taşınmış ve Osmanlı'nın sonuna kadar -bu iç çatışmalara karşın- Dönme/Devşirmeler yönetimde egemen olmuşlardır.

Yeniçeriler'in biraz da "günah keçisi" görülmelerinin nedeni devşirme kökenli oluşlarından ileri gelmiştir. Giriştikleri her olaya, -haklı/haksız olsunlar- bu açıdan bakılarak yıpratılmaya çalışılmıştır. Oysa, birçok eylemlerinde halkçı bir zeminde kalmış, haklı eylemler sergilemişlerdir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın başını çektiği "cunta yönetimi"ni devirmişler, Nizam- ı Cedit dönemindeki yamak eylemleri *"halk düşmanı yöneticiler"*e karşı olmuş, ayaklanma önderi Kabakçı Mustafa askerlerden *"yağma yapmayacaklarına ve halktan kimseyi incitmeye-*

ceklerine" dair söz almıştır.[36] Daha sonraki ayaklanmalarda da bu davranış örneği görülür.

Yeniçerilik-Bektaşiliğin kaldırılışı dış gelişmelere de doğrudan bağlıdır. Fransa, Avrupa'daki güç dengesini lehine çevirebilmek için, Osmanlı Devleti'ni sürekli Rusya'ya karşı savaşa kışkırtmaktadır. Avrupa'nın kültür babası Yunanlılar'ın bağımsızlık savaşı verirken önlerinde en büyük askeri güç doğallıkla Yeniçerilerdir. Bu engelin kalkması, Yunanlılar'a bağımsızlık yolunu açacaktır. Bu durum Batılı devletler için strateji geliştirme konusu olur. Yeniçeri-Bektaşi kırımı doğrultusunda olan gelişmeler Napolyon savaşlarının genel stratejisi içinde, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği rol doğrultusunda yerine getirilir.

Kısaca, Yeniçeri sorununun düğüm noktası dış ilişkilerde ve özellikle Rus savaşlarında aranmalıdır. Ayrıca II. Mahmut, III. Selim'in öldürülüşü ve kendisinin başa gelişi sırasında yaşadıkları yüzünden olacak ki, Yeniçerileri yok etmek fikri II. Mahmut'ta bir saplantı halini almıştır. Bilindiği gibi Yunan bağımsızlık hareketini Rusya'da ***"Etniki Eterya"*** örgütü hazırlar.[37]

Yeniçerilik- Bektaşiliğin kaldırılması iç ve dış güçlerin bağlaşıklığıyla oluşmuş bir komplonun ürünüdür. Bu bağlaşıklık ve komplo 1821 Yunan bağımsızlık hareketini izleyen yıllarda oluşur. Ruslar'la İngilizler, II. Mahmut'un daha ilk yıllarında keselerin ağzını açarlar. II. Mahmut ve yönetim kadrolarını Yeniçeriler'e karşı kışkırtırlar. Olayları yaşamış Batılı yazar Charles Macfarlane 1828'de yayınladığı kitabında Yeniçeriler-Bektaşiler'in kaldırılışının gerçek

36. Baki Öz (1995), s: 62.
37. Baki Öz (1995), s: 64 v.d.

yüzünü açıklamaktadır. Ona göre Yeniçeriler ayaklanmalara; *"yönetimce sürüklenmişler"*, *"iktidarın ajanlarınca kışkırtılmışlar"*dır. *"Son Yeniçeri ayaklanması tümüyle satın alınmış provakatörlerin ürünüdür."*(38)

Bu dönemler Osmanlı ülkesinde askeri danışman olarak bulunan Moltke, Yeniçeri kırımının ve örgütün kaldırılmasının zamanlaması konusunda hayrete düşerek şunları söyler:

"Garip şey! Halkın yarısının, kendi yönetimine karşı gizli veya açık ayaklanma durumunda olduğu ve korkunç bir komşunun ordularının Asya'da ve Avrupa'da imparatorluğunun sınırlarını aşmak üzere bulunduğu bir sırada, Osmanlı sultanı kendi ordusunu yok etmekten mutlu oluyordu!." (39)

Bir komployla kaldırılan Yeniçeri askeri örgütüyle birlikte, bu örgütün inanç olarak bağlı olduğu Bektaşilik de şeriatçı ve ulema çevresinin özenli bir tertibiyle kaldırılmıştır.

Yeniçeri Kırımı ve Bu Ocağın Kaldırılması

Yeniçerilik'le Bektaşilik birbiriyle doğrudan bağıntılı olduğundan, -çoktan beri olayların tek nedeni olarak görülen- bu iki ocak birlikte otadan kaldırılmak istenir. Bu konuda dış güçler, padişah, bürokrasi, askeri üst çevreler, ulema ve Sünni tarikat çevreleri ortak düşünmekte ve birlikte hareket etmektedirler. Yeniçeri ve Bektaşiliğin kanlıca kal-

38. Bu kitaptan alıntılar için bkz: Prof. Taner Timur - Osmanlı Çalışmaları, V Yay. İst. 1989, s: 141, 158.
39. H. Von Moltke - Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İst. 1969. Ayrıca alıntı için bkz: Baki Öz (1995), s: 66 v.d.

dırılması bu belirtilen çevrelerin ortak kararı ve eylemidir. Olay şöyle gelişir:

Yeniçeriler, Şeyhülislam Tahir Efendi'nin fetvasıyla kendi içlerinden seçilerek oluşan ***"Eşkinci Ocağı"***nı 11 Haziran 1826'da kabul eder ve eğitimine başlarlar. 15 Haziran'da ayaklanırlar. Habib Odabaşısı'nın *"Hacı Bektaş Veli Ocağını uyandıralım"* türündeki sözleri olayları arttırır. Yeniçeriler kazanlarını ***"Etmeydanı"***na çıkarırlar. ***"Cebehane"*** ve ***"Saraçhane"*** kazanları da çıkarılarak bunlara katılır.

Yeniçeriler Eşkinci Ocağı'nın eğitim sistemine karşı olduklarını belirtirler. *"Biz bu biçimde eğitim yapmayız. Eski usulümüz testiye kurşun atmak ve keçeye kılınç çalmaktır. Bu yeni eğitime neden olanları isteriz"* demektedirler. Padişah komutan, bürokrat ve ulemayı toplar. Toplantıya Şeyhülislam Tahir Efendi, Rumeli Kazaskeri Arif Efendi, İstanbul Kadısı Sadık Efendi gibi ileri gelen ulema, II. Mahmut'un ve Gümüşhanevi'nin hocası olan mutassavvıflardan Kürt Abdurrahman Efendi'ler katılırlar.

Padişah, bu ayaklanmanın "sultana karşı" olduğunu ve "bu hainlerin cezalandırılmasındaki düşüncelerini" sorar. Ulema görüş birliği içinde, *"bunların öldürülmelerinin yasal olduğuna"* fetva verirler. Hep bir ağızdan *"ölmek var dönmek yok"* diyerek kararlılıklarını belirtirler. *"Liva-yı Şerif- i Nebevi"* çıkarılarak, savaşa karar verilir.

Fakat iç savaş padişahı da ürkütmektedir. Tereddütünü saray hocası Kürt Abdurrahman Efendi giderir. Hiddetinden ağzı köpüren hoca; *"Bu din ve devletin ayakta kalması Allah'ın istediği şeyse, Yeniçerileri vururuz, yok ederiz. Değilse biz de bu din ile batıp gideriz"* diyerek karar maka-

mında olanları galeyana getirir. II. Mahmut *"Sancak-ı Şerif"*i çıkararak, halkı Yeniçerilere karşı savaşa çağırır. Eyüp, Üsküdar ve Galata semtlerine ulaklar göndererek savaşa katılmalarını ister. Ağa Hüseyin Paşa, Yeniçerilerle savaşın komutanlığına getirilir. Eline şeyhülislamlık fetvası verilir. Şeyhülislam'ın fetvasında Yeniçeriler'in öldürülmelerinin *"yasal olduğu"* belirtilir.

Padişah, verdiği fermanıyla Yeniçeriler'in; *"şeri yasalara karşı olduklarını"*, *"din karşısında küfür içine girdiklerini"*, *"dört halifeye küfrederek safça inananları doğru yoldan saptırdıklarını"* ileri sürer.(40)

İlkin 3500 dolayında medrese öğrencisi Yeniçeriler'le savaş için devletin hizmetine koşar. Ahıskalı Hoca Ahmet Efendi toplanan birlikleri dualar. Ağa Hüseyin Paşa topçu askeriyle Divanyolu'ndan, İzzet Mehmet Paşa ise humbaracı, lağımcı ve kalyoncu askerleriyle Saraçhane'den hareket ederler. Baruthane Nazırı Necip Efendi ise başından kavuğunu çıkarıp sarığını sararak, *"Sancak- ı Şerif"*in altında toplanan yaya gönüllü birliklerin başına geçer. Topçu Yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa Yeniçeri kışlalarını topa tutarak yıkar ve yakar. Kaçanlar hemen oralarda yakalanarak öldürülürler. Selim Paşa'nın bu biçimde öldürdüğü Yeniçeri sayısı iki yüze, Hüseyin Paşa'nın Ağakapısı'nda öldürdüğü ise yüz yirmiye ulaşır. Bütün İstanbul kapıları denetim altına alınmış, dışa kaçmalar kesinlikle önlenmiştir. 17 Haziran 1826 günü alınan bir kararla Yeniçeri Ocağı resmen kaldırılır. Bununla birlikte ocağın bütün rütbe, lakap, ün, san ve nişanları da kaldırılır.

40. Fermanın metni için bkz: Dr. İrfan Gündüz- Osmanlılar'da Devlet/Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İst. 1989, s: 135.

Bu olaylar sırasında İstanbul Yeniçerileri'nden altı bini öldürülür. 40-50 gün içerisinde İstanbul'dan yirmi bin dolayında insan sürülür. Geri kalanlar ad, kıyafet ve meslek değiştirip gizlenerek kurtulabilirler. Padişah II. Mahmut illere de buyruklar göndererek, taşradaki Yeniçeriler'in tümüyle yok edilmesini ister.

İstanbul kırımından sonra böylece Anadolu ve Rumeli illerinde Yeniçeri kırımı başlar. Bu kırımlardan sonra buyrukların yerine getirilip-getirilmediğini padişah, casusları ve yetkilileri yoluyla denetler. Sadrazam daire başçavuşlarından Hacı Ali, peştimal tüccarı görüntüsünde Kartal, Gebze, İzmit, Sabanca, Hendek ve Geyve'yi dolanarak, durumu saraya rapor eder. Yine bu amaçla Sadrazam buhurdancısı Rüstem Ağa Bursa ve yöresine, Sadrazam tatarlarından Hacı Osman Ağa'ysa Bolu, Kastamonu, Osmancık, Çorum, Amasya ve Niksar dolaylarını denetlemek için gönderilir. Bu denetim Balkanlar'daki eyaletlere dek genişletilir. Yeniden depreşme olayları şiddetle bastırılır. Bosna'da Tahmisci ailesi ve bu tür ileri gelen aileler tümüyle yok edilir.

İstanbul'dan sonra Yeniçeri bakımından en yoğun olan Edirne Ocağı, sessizce ortadan kaldırılır. Maraş valisi Mehmet Celaleddin Paşa da Maraş'ta sayısız Yeniçeri kırar. Tokat'ta da öldürülen Yeniçeri sayısı oldukça fazladır. Haziran 1827'de İstanbul'dan buyruk alan Sivas valisi Seyyid Mehmet Paşa, Tokat ve Sivas'ta kan kusturmuş ve önemli ölçüde Yeniçeri kırmıştır. Erzurum'u, Erzurum valisi Galip Paşa, Kayseri'yi ise Maraş valisi M. Celaleddin Paşa Yeniçeriler'den temizlemişlerdir. Bolu, Kastamonu ve Viranşehir dolaylarının yeniçerilerinin yokedilmesi de mutasarrıf Rauf

Paşa'dan istenmiştir. Padişahın bu konuda ödünsüzlüğünü gören Çirmen mutasarrıfı Esat Paşa mutasarrıflık bölgesindeki Yeniçerileri öldürmekle birlikte, tüm Bektaşi tekkelerini de yıktırarak padişaha yaranma yarışında önde yürümüştür. Uzak bölgelerdeki ünlü Yeniçeriler'in başları bizzat padişahça istenmiş; Kütahya'da, Dimetoka'da, Eski Zagra'da ve Silistre'de bu tür ünlü Yeniçeriler'in kesilmiş başları İstanbul'a yollanmıştır.

Kısaca tarihlerin *"Vaka- i Hayriye"* dedikleri, özünde ise *"Vaka- i Şerriye"* olan bu soykırım/insan kırımı olayında İstanbul'da 3 bin Yeniçeri çatışmalarda, 7- 8 bin Yeniçeri ise idam edilerek öldürülmüşler, on binlercesi ise sürgün edilmişlerdir.

Taşra illerindeki kırım ise saptanamamaktadır. Taşra, bir insan avı yaşamıştır.(41) Yalnız Ege'de 100 binin üzerinde Zeybek giyim-kuşamındaki benzerlik ve dizlik giyindiklerinden Yeniçeri sanılarak, dolayısıyla Yeniçeri-Bektaşiler'e benzerlikleri nedeniyle öldürülürler. İstanbul'da Yeniçeri mezarları açılarak ölülerin kemikleri yakılır. Asılacak kimse kalmayınca Yeniçeriler'in sazları, bağlamaları ağaçlara asılır.(42)

41. Geniş bilgi, anlatım ve belgeler için şu kaynaklara bkz: Ahmet Cevdet Paşa- Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi), Üçdal Neşriyat, İst. 1993, C: VI, s: 2935- 2974; Prof. Y. H. Uzunçarşılı - Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, TTK Yay. Ank. 1988, C: I, s: 533- 565
42. Bkz: Murat Sertoğlu- Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, Sağlam Yay. İst. s: 205

Bektaşiliğin Yasaklanması ve Tekkelerinin Kapatılması

Bir silahlı örgüt olan Yeniçeriliğin kanlı yollarla dağıtılmasından sonra, sıra Yeniçeriliğin yüzyıllarca inanç dayanağı olan Bektaşi Tarikatı'na gelmiştir. Bu, bir yerde devlete egemen olan Sünni mezhep ve tarikat çevrelerinin de isteğidir. Yıllardır özlemi içinde oldukları bu tasarılarına sonunda bir siyasal zemin yaratabilmişlerdir. Yeniçeriliğin kaldırılması komplosu, Bektaşiliğin kaldırılmasına da olanak hazırlamış olur.

II. Mahmut, bu başarıları içerisinde halk üzerinde tam bir sulta kurar. *"Devlet sohbeti"* yapılıyor diye İstanbul'da binin üzerinde kahvehaneyi kapar. Kahvehane kapama işini Anadolu ve Rumeli'de Yeniçerilik ve Bektaşiliğin yoğun olduğu bölgelerde de sürdürerek düzeni ve yönetimi eleştirmeye yasak getirir. Yeniçeri ve Bektaşi düşmanı bürokratları, komutanları ve ulemayı yanına alır ve kadrosu içinde değerlendirir.

Öyle ki; II. Mahmut, Bektaşi karşıtı bir kadroyla kuşatılmıştır. Mehmet Esat Efendi'yi vakanivüstlüğe getirir. Esat Efendi, ***"Üss- ü Zafer"*** adlı yapıtıyla bir bakıma Yeniçeri ve Bektaşi kırımını yönetim açısından yazmakla görevlendirilmiştir. Zaten kendisi Yeniçeri- Bektaşiliğin kaldırılmasının kuramcısı, yani padişahın bu konuda akıl hocasıdır. Yazar, bu görevini başarıyla yürütmüş ve yapıtından ötürü de parasal ödül almıştır. Bektaşiliğe ilişkin hiçbir karalamadan geri durmamış, Bektaşiliği ve Bektaşi kurumlarını İslam'a ve Kuran'a karşı düşürmekten kaçınmamış ve devleti Bektaşiler üzerine çekmeye de çaba göstermiştir.

Yeniçeriliğin ve Bektaşiliğin kaldırılmasında II. Mah-

mut kendine özgü Alevi-Bektaşi ve Yeniçeri karşıtı bir yönetim kimliği oluşturmuştur. Bunlar çeşitli vaadlerle ve paralarla donatılmıştır. Sünni ulemanın da üst kesimleri satın alınmış, mezhep ve tarikat farklılıkları bilenerek Yeniçerilik ve Bektaşiliğin karşısına düşürülmüştür. *"Sancak-ı Şerif"* ile halkın katılımı sağlanarak, Yeniçeriler-Bektaşiler ve tabanları yok edilmiştir. Yeniçeri-Bektaşi düşmanlığıyla donanmış kadrosunu çeşitli ödünlere boğmuştur. Yakın kadrosuna devlet olanaklarından yararlanma yolunu açmıştır. Yeniçerilerin iaşesini sağlayan kimi varlıklı Yahudi ve Ermenileri öldürtmüş, mallarına el koymuştur. 1828'lerde 18 bin Katolik Ermeni Anadolu'ya sürülerek, yakın çevresinde yer alacak kişilerin bu mallara konmalarına olanak hazırlamıştır.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, sıra Bektaşilik Tarikatı'nın kaldırılmasına gelmiştir. 8 Temmuz 1826 günü *"Saray-ı Hümayun Camii"*nde bir toplantı yapılır. Gündem, Bektaşi Tarikatı'nın kaldırılmasıdır. Toplantıya dönemin II. Mahmut yanlısı Sünni ulema, tarikat şeyhleri ve bürokratlar katılırlar.

"Cevdet Paşa Tarihi"nde sadrazamın padişaha sunduğu konuşmalara ilişkin özetleme (telhis) ile bu toplantıda konuşulanlar ve alınan kararlar yer alır.[43] Ulema ve şeyhler adına konuşan Şeyhülislam Tahir Efendi, Hacı Bektaş'ın manevi kişiliğini dönemlerindeki "bozulmuş", "dinden sapmış", "şeriatın tersini yapan" Bektaşiler'den(!) ayırarak konuşur. Çeşitli yörelerde "insanları kandırarak çoğaldıkları", "fiski fücur" yaparak genel ahlakı "bozdukları", içlerinde

43. Görüşmelerin özeti için bkz: Tarih-i Cevdet (1993), C: VI, s: 2967 v.d.; Konuşmaların padişaha sunulmuş bir özetlemesi (telhisi) için bkz: Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 566-570.

Kıncı Baba, Ahmet Efendi ve Salih Efendi gibi ileri gelenlerinin dahi "oruç tutmayıp, namaz kılmadıkları", ilk üç halifeye "saygı duymadıkları"na dikkat çekilir. Özellikle, bu yanları öne çıkarılarak suçlu gösterilmeye çalışılır.

Tarikat şeyhlerine Bektaşilere ilişkin kanaatları sorulur. Onlar da bu toplumla ilişkileri olmadığı için bilmediklerini ve tanımadıklarını, yalnız duyup-gördükleri kadarıyla haklarında iyi kanıya sahip olmadıklarını belirterek, bu tarikatın kaldırılmasında padişahın tasarısına çanak tutarlar. Bu tarikatı genellikle suçlu görür, bağlılarının cezalandırılmalarını, ileri gelenlerininse "idam edilmelerini", kimininse Sünniliğin egemen olduğu Hadim, Birgi, Tire, Kayseri gibi yerlere sürülmelerini önerirler. Son 60 yıl öncesinden varolan Bektaşi tekkelerinin bırakılmalarını, bu 60 yıl içerisinde yapılanlarınınsa yıkılmasını, yalnız kalması gereken eski Bektaşi tekkelerinin başına "sünnet ehli"nden türbedar ve postnişin atanmasını, bunların da genellikle Nakşibendi Tarikatı'ndan seçilmesini isterler. Böylece Bektaşi tekkelerinin "ıslah edilip ehli sünnete" kazandırılması kararlaştırılır.

Sultan Mahmut sadrazamına ferman göndererek, Yeniçeri-Bektaşi kırımına başlandığına, işin bu düzeye getirildiğine göre sonuna kadar götürülmesini, Alevi-Bektaşi kesimine hiçbir ödün verilmeden "temizlenmelerini" ister.

Padişah ilkin başkenttekilerin, daha sonra da Anadolu ve Rumeli'dekilerin araştırılıp yok edilmelerini, listesi yapılan şeyh ve dervişlerin kesinlikle kaçırılmamalarını, bunların şeriatın gerektirdiği biçimde cezalandırılmalarını buyurur. İdam edileceklerin hemen öldürülmelerini, bağışlanması istenilenlerinse sürgün edilmelerini ister. Vakanüvist-

lerden Şanizade Ata Efendi'nin Tire'ye, müderrislerden Çağalzade Tahir Bey'inse Hadım'a sürülmelerini ister. Kısaca padişah; *"bunu kendimize iş edinip, bu din sapkını topluluğu yok etmeye çalışacağız"*, der ve bu düşüncesini yaşama geçirir.(44)

Bu iş için şeyhülislam bizzat padişah tarafından görevlendirilir. Padişah, şeyhülislamına gönderdiği buyruğunda Bektaşilik işinin "kökünden kazınmasını" ister.

Padişah II. Mahmut şeyhülislam Tahir Efendi'nin fetvasına dayanarak,(45) Eylül 1826'da Bektaşi Tarikatı'nı ve tekkelerini kaldırır. Bektaşi tekkelerini yıktırır ve tüm mülklerine el koyar, bırakılması gerekenlerin başına Nakşi şeyhlerini atayarak denetim altına alır ve Sünnileştirmeye çalışır. Anadolu ve Rumeli yörelerindeki Bektaşi tekkelerini denetlemek için özel görevliler ve hocalar görevlendirir.(46) Bektaşilik'le ilgili bilinen karalamalar yinelenerek kamuoyu desteği sağlanır.

Bu kararın Sünni tarikat çevrelerinin ve ulemanın desteğiyle alındığı, Bektaşilerin "kadı, müftü ve ulemaca" cezalandırılacakları, yine bu çevrelerin yardımıyla tüm Bektaşi tekkelerinin yıkılarak yok edileceği, devletin kendilerine verdikleri topraklar üzerinde Bektaşilerin yeniçerilerle birlikte buraları sahiplenerek "fiskufücur" ve "devlet düşmanlığı" yaptıkları, bu arazilerin "ellerinden alınarak yeniden devlete döndürüleceği", bunun için şeyhülislamdan iki tane fetvanın alındığı, tekke şeyhlerinin sürgün edilmeleri

44. Padişahın fermanı için bkz: Baki Öz- Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Can Yay. İst. 1996, s: 89 v. d. (Belge no: 75); Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 570 v.d.
45. Şeyhülislamın fetvalarının metinleri için bkz: Baki Öz (1996), s: 121 (Belge: 100).
46. Bu atamayla ilgili şeyhülislamın sadrazama tezkiresinin metni için bkz: Uzunçarşılı (1988), C: I, s: 572 v. d. (dip not). Atamanın bölgelere duyurulması hakkında padişahın illere gönderdiği fermanın metni için bkz: Baki Öz (1996), s: 87 v. d. (Belge no: 74)

ve tekke mallarına devlet adına el konulmasının "şeri yasalarla" yürütüleceği bildirilmektedir. Padişahın bir fermanında şöyle denilmektedir: *"Genel Bektaşi tekke ve zaviyelerinin yıkılması, taşınır ve taşınmaz mallarının alınarak satılması ve paralarının Beytülmal'dan toplanması, bu paraların kâfirlerle savaşıldığında harcanması..."*(47)

II. Mahmut, 1827 yılında verdiği bir fermanında da şunları ister:

"Anadolu tarafında olan bütün Bektaşi tekke ve zaviyelerinin yalnız türbeler yerinde bırakılarak binalarının yıkılmasıyla mal, eşya, emlâk ve hanların (ev, dükkân) tarafıma düşenler için kaydedilmiş, yazılmış ve imzalanmış defterlerinin gönderilmesi..."(48)

Bu kararlar ve önlemlerden sonra Bektaşi sürgünleri, idamları, tekkelerin yıktırılması, kalanların yönetimine Sünni ulema ve şeyhlerin atanması, tekkelerin mallarınamülklerine devlet adına anti-demokratik yollarla el konulması ve bu malların devlet yanlısı geçinen Sünni dini çevrelere verilmesi, Alevi-Bektaşiler'in Sünniliği kabul etme zorunda bırakılması, devlet yanlısı geçinen kötü niyetli din çevrelerinin düşmanlık duydukları kimseleri "Bektaşidir" diye gammazlayarak kıyıma uğratmaları sürecektir.(49)

Denizcilerden Kıncı Baba, İstanbul Ağası Ahmetzade ve Salih Baba idam edilmişlerdir. Ulemadan Abdülkadir Efendi Manisa'ya, vakanivüst Şanizade Muhammed Ataullah Efendi Tire'ye, Ferruh (Ferah) Efendi Bursa'ya sürül-

47. Ferman için bkz: Enver Behnan Şapolyo- Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yay. İst. 1964, s: 343; Baki Öz (1996), s: 87 v. d. (Belge no: 74)
48. Baki Öz (1996), s: 92 (Belge no: 78)
49. Bektaşilere verilen idam, sürgün ve yapılan baskılara ilişkin açıklamalar için bkz: Tarih-i Cevdet (1993), C: VI, s: 2968 v. d.; Uzunçarışlı (1988), C: I, s: 576-603; N. Yorga-Hammer, C: XIX, s: 319; Mustafa Kara - Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay. İst. 1990, 3. basım, s: 207 v.d.

müştür. Hacıbektaş dergahının yönetimine Nakşibendi şeyhlerinden Kayserili Şeyh Mehmet Said Efendi atanmıştır. Pirevi külliyesindeki caminin adı *"Nakşibendiyye Camii"* olarak değiştirilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nda "miralay" rütbesiyle temsil edilen ve 99. ortada bulunan Bektaşi Tarikatı şeyhi yerine, yeni kurulan *"Asakiri Mansureyi Muhammediye"* ordusu Mevlana Celaleddin'in kutsallığına bırakılarak, ordu şeyhliğine Mevlevi şeyhlerinden biri "mareşal" rütbesiyle atanmış ve 99. ortaya oturtulmuştur.

II. Mahmut ve son padişahların Mevlevi ve Nakşibendi olmalarıyla Mevlevi ve Nakşibendiliğin yıldızı parlar ve orduda Mevlevilik, halk arasındaysa Nakşibendilik Bektaşiliğin yerine oturtulmaya çalışılır.

İstanbul'un on dört Bektaşi tekkesinden dokuzu yıkılır. Görevlileri tutuklanır. Daha sonra, Sünnilik sınavından geçirilir. Sünnileşmede inandırıcı olanlar bağışlanır, diğerleriyse sürülürler. Kalanlar Sünnilik görüntüsü altında varlıklarını sürdürürler.

Bulgaristan'da, Makedonya'da ve Balkanlar'ın diğer yörelerinde bütün tekkeler yıkılmış, "ihvanlar" öldürülmüş ve dağıtılmışlardır. Bulgaristan'daki ünlü Demir Baba Tekkesi de yıkılan ve dağıtılanlar arasındadır. Anadolu ve Balkanlar'daki tekkelerin mal ve mülklerine devlet el koymakla birlikte, birçoğu da yerel varlıklılara ucuz fiatlara satılmıştır. Bektaşi tekkelerine ilişkin alınan kararları gerçekleştirebilmek için, Anadolu ve Rumeli'deki Bektaşi tekkelerinin her birine birer dersiam hocası özel görevli olarak atanır. Saray yakını kimi fırsat kollayıcılar düşmanlık duydukları insanları "Bektaşidir" diye ihbar ederek sürgünlerini çıkarmışlardır.

Yeniçeriliğin ve Bektaşiliğin kaldırılmasından sonra da Sultan Mahmut Alevi-Bektaşi halk üzerinde terör estirir. "Bektaşiliği yeniden diriltiyorlar" bahanesiyle birçok insan sorgulanır, işkencelerden geçirilirler. Kendisine yandaş gördüğü Mevlevilik, Nakşibendilik gibi Sünni tarikatlara yaşama olanağı tanır.

Bektaşiliğin Yönetimle Mücadelesi ve Bektaşiliği Resmi Yaşatma Çalışmaları

Bütün kaynaklar 1826'da Bektaşiliğin büyük bir darbe yemesine karşın, tümüyle yok edilemediğini belirtirler. Zaten bürokrasi, ordu ve halkın yaşamına girmiş, büyük bir bölümünü kapsayan ve tekkeler biçiminde örgütlenerek toplumun bir inanç kurumu haline gelmiş bir olgunun -zorla da olsa- tümüyle yok edilmesi düşünülemez. Genellikle diğer tarikatlar içerisinde gizlenmiş, örtülü olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kırsal kesime, Alevi topluluklarının arasına çekilmişlerdir. Bektaşiliğin eğitsel etkinliği evlere taşınmıştır. Kadın Bektaşi şairleri bu gelişmelerden sonra doğmuştur.(50) Bu gelişme, Bektaşi toplumunun sivilleşmesini ve halksallaşmasını sağlamıştır.

Binlerce, milyonlarca bağlısı bulunan Bektaşilik Tarikatı; kendisine yapılan bu haksızlığın kötü etkilerini giderek, eski durumuna ve eski meşruluğuna kavuşma yollarını aramıştır.(51) Bulgaristan, Arnavutluk, Irak, Mısır gibi Anadolu'nun da oldukça dışında geniş bir alana dağılan Bektaşiliğin yüzbinlerce mürit ve bağlısı tarikat ve tekke-

50. Doç. Dr. Belkıs Temren- Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bak. Yay. Ank. 1994, s: 98, 186.
51. Mustafa Kara - Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay. İst. 1990, 3. basım, s: 210.

lerinin kapatılması karşısında başında sessiz kalmışlarsa da, bu tepkisizlik böyle sürmemiştir. Tarikatlarına serbestlik verilmesi ve tekkelerinin açılması için çalışmalara başlamışlardır. Fakat 1826 kapatılma olayından sonra, Bektaşiler'in ne kadar zaman sonra etkinliğe başladıkları, tekkelerini yeniden kurmaya ve derviş toplamaya başladıkları pek kesin olarak bilinmemektedir. Tarikat, 1849'larda dikkate değer bir güce ulaşmıştır.

III. Selim'den itibaren sarayda Mevlevilik ve Mevlevi yanlılığı modadır. II. Mahmut koyu Mevlevi'dir. Oğlu Abdülmecit de Mevleviliğin etkisindedir. Yalnız katı biri değildir. Bektaşilik karşısındaki tutumu ve politikası yumuşak ve bağışlayıcıdır. Kaynaklara göre, Bektaşilik üzerindeki yasağı sürdürmemiştir. Bektaşiler onun dönemiyle birlikte kısmen rahatlamışlar, yasaklara uymamışlar, tekkelerini yeniden kurmuş, özel giysilerini giyinmekten çekinmemiş, gizlenmekten-saklanmaktan kurtulmuşlardır.[52] Abdülmecit'in Bektaşiler'e dokunulmaması ve korunmaları için fermanlar da çıkardığı bilinmektedir.[53]

Doğallıkla bu ılımlı ortamın doğmasında; biraz da dönemin padişahlarının yumuşak, çok sesli Batılı anlayışa eğilimli oluşlarına ve çevrelerini saran saray ve çevresinin bir bölümünün Bektaşiliğe eğilimli oluşlarının rolü vardı. Padişahın eşi Bezmi Sultan, padişah eşliğine yükselişini Merdivenköy'deki Şahkulu Bektaşi tekkesinin zeminindeki "dilek taşı"nın üzerine çıkmasına bağlıyordu. 1826'dan sonra Bektaşiler'in tümüyle yok olmayışları, bir süre sonra toparlanmaları; "yönetimin üst düzeydeki" Bektaşiler'in "des-

52. Abdulbaki Gölpınarlı- Tasavvuf, Gerçek Yay. İst. 1985, 2. basım, s: 153
53. Bkz: Birdoğan (1992), s: 69

teğine borçlu oldukları"ndan ileri gelmektedir. Bu nedenlerle Bektaşilik, bu dönem yarı yasallık kazanarak varlığını sürdürmüştür.

Bektaşiler, 1870'li yıllara doğru giderken birçok sıkıntıyı atlatmış ve oldukça rahatlamışlardır. 1826'ların yaralarını sarma içerisindedirler. Gerçi resmilik kazanmamışlar ama, yarı-resmi olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bektaşilik'le ilgili dikkate değer kitaplar bile yayınlayacak duruma gelmişlerdir. Oysa, bunlar yönetimdekilerin koruması ve bilgisi dışında kesinlikle yayınlanamayacak kitaplardır. 1867'de Azbi Baba'nın ***"Tahmis"***i basılmıştır. 1869'da Bektaşiler arasında oldukça popüler olan Eşrefoğlu'nun divanı basılır. Aynı yıl Hurufi kökenli Nesimi'nin şiirleri yayınlanır. Böylece Bektaşiler arasındaki öğretiler halk içerisinde ifadesini bulur. 1871'de Firişteoğlu'nun Hurufiliğin temel kitabı ***"Cavidan"***ın Bektaşice yorumu olan ***"Aşkname/Işkname"***si, Caferi Sadık'ın ***"Makâlât"***ı ve Hacı Bektaş'ın ***"Makâlât"***ı ("Vilayetname" adıyla) yayınlanırlar. 1873'de Sünni kesiminden tepki olursa da, Virani Baba'nın Hurufilik özlü ***"Risale"***si Bektaşi bakış açısıyla yayınlanır. 1876'da Bektaşiler'in ***"Keşif ul Esrar"***a yanıtları olan ***"Mirat'ül- Mekasit"*** yayınlanır. Ayrıca 1871-76 arası devrede Alevi-Bektaşi klasiklerinden ***"Hüsniye"***, ***"Kaygusuz Sultan Risalesi"*** ve ***"Turabi Baba Divanı"*** yayınlanma olanağı bulurlar.(54)

Hacıbektaş Dergâhı da yarı resmilikler içerisinde çalışır. 1826'da Amasya'ya sürülen Şeyh Hamdullah Efendi 1833'de bağışlanır ve Hacıbektaş'ta yaşamasına izin verilir. 1870'lere gelindiğinde Hacı Bektaş Dergâhı'nın başında ya-

54. Açıklamalar için bkz: J. Kingsley Birge- Bektaşilik Tarihi, Ant Yay. İst. 1991, s: 93 v. d., 95

rı resmi olarak Şeyh Feyzullah Efendi vardır. Böyle olmakla birlikte bu şeyh tarikat içerisinde yetkilidir. Çelebi Feyzullah Efendi'yi Sultan Abdülaziz 1871 tarihli bir fermanıyla Hacı Bektaş Dergahı'na "postnişin" olarak atar. Pirevi 1925'lere kadar tarikat işlevini ve çalışmalarını sürdürür.(55)

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) Bektaşi Tarikatı ve toplumu lehine pek olumlu bir gelişme olmaz. Abdülhamit halifeliğe önem vermiş, desteğini Sünnililerden aramıştır. Yalnız Arnavut Bektaşileri onun çevresine sızmaya çalışmışlardır. Bektaşiliğin Babagan kolunun Abdülhamit'le yakınlığı bilinmektedir. Bu dönem hiçbir Alevi-Bektaşi yayını da yapılmaz.

1908 Jön Türk eylemiyle *"Bektaşiliğin küçük rönesansı"* başlar. Bektaşiler, İttihat ve Terakki Partisi'nin yöneticileri arasında yerlerini alırlar. Sivil-asker bürokrasinin önemli bölümünü Bektaşiler oluştururlar. Bu dönem İstanbul'da 14, Edirne'de ise 16 Bektaşi tekkesi vardır. Bu dönem Genç Abdal'ın, Turabi'nin, Edip Harabi'nin, Hilmi Dedebaba'nın ve Rıza Tevfik Bey'in şiirleri yayınlanmıştır.(56)

Bektaşiliğin Dergâh Kurma Mücadelesi Vererek Sivil Yaşama Çalışmaları

1826 sonrası dönemde Bektaşilik, İstanbul'da eskiye karşın farklı bir örgütlenme ve yapılanma biçimi sürdürür. Çalışmaların ağırlık noktası Masonluk etkisindeki yönetsel çevreler içerisinde yer alarak, kentin üst katmanlarında yaygınlık kazanmak biçiminde olur. Bunun sonucunda

55. Fermanın metni için bkz: Baki Öz (1996), s: 96 (Belge no: 81)
56. Bkz: Birge (1991), s: 95; Anton Josef Dierl- Anadolu Aleviliği, Ant Yay. İst. 1991, s: 67; Prof. Ethem Ruhi Fığlalı - Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Selçuk Yay. Ank. 1991, 2. basım, s: 208

Bektaşilik kısmen de olsa İstanbul'un orta ve alt katmanlarını oluşturan Alevi kesimden koparak, içine kapalı bir duruma dönüşür. Bu dönüşümün temelinde, tarikatın önceden Yeniçeri Ocağı'nda kazandığı siyasal etkinliği bu kez Tanzimat bürokrasisi içinde ele geçirme isteği yatmaktadır. Tanzimat sonrası İstanbul'unda Bektaşilik birbirinden farklı üç ayrı toplumsal alanda örgütlenmiştir.[57]

- *Aşık Kahveleri ve Mahalle Tulumbacılarının Çalışmaları:* Yeniçeri kültürünün XIX. yüzyılda uzantısı olan *"mahalle tulumbacılığı"* ile Anadolu Aleviliği kültürünün uzantısı olan *"aşık kahveleri"* alt ve orta katmanların Alevi-Bektaşiliği yaşatma yeri olur. Bu yeni dönemde, eskiden olduğu gibi tarikata ait tekkeler sur dışında varlıklarını sürdürürler.

- *Tekke Organizasyonu Çalışmaları:* Bu ikinci gruba giren çalışmalar kentli orta ve üst kesimlerden gelir. Kapatılmış dergâhlar yeniden açılarak doğrudan tarikat içerisinde toplanmaya çalışılır. Kısaca bunlar, Bektaşilik Tarikatı'na yeniden resmilik kazandırma doğrultusunda kentli üst katmanların yaptıkları bürokratik çalışmalardır. Abdülaziz döneminde (1861-1876) Bektaşi tekkeleri yeniden açılmaya başlar. Bu dönem Bektaşiliğin altın çağıdır.

- *Asker-Sivil Bürokrasi İçerisindeki Çalışmalar:* Bektaşiliğin 1826'dan sonra çalışmalarını sürdürdüğü ve su yüzüne çıktığı alanlardan biri asker-sivil bürokrasi alanıdır. Bektaşilik, Osmanlı üst bürokrasisi içerisinde örgütlenmiş ve 1826'da yitirdiği siyasal gücünü böylece yeniden kazanmış olur. Tanzimat sonrası gelişen çağdaşlaşmacı akımın içinde doğrudan yer almışlardır. Liberal ve özgürlükçü

57. Geniş bilgi için bkz: Baki Öz- Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Der Yay. İst. 1997, s: 190 v.d.

akımların öncülüğünü yapmışlardır. Böylece merkezi otorite dışında sürdürülen muhalif akımın destekçileri olmuşlardır.

- *Bektaşiliğin Serbestliğini Yayın Yoluyla Savunma Çalışmaları:* Bektaşiliğin serbestlik kazanmasını sağlamak ve bu alanda süreli yayın yoluyla kamuoyu oluşturmak için Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar 1910 yılında *"Muhibban"* dergisini çıkarır. Muhibban'ın tasavvuf tarihi ve kültürüne fazla bir katkısı olmamıştır.

Jön Türk ve İttihat Terakkiciler Çoğunluk Bektaşi'dir

Alevi-Bektaşiler, Türkiye tarihinin Tanzimat sonrası döneminde etkendirler. Türk aydınları arasında yer alarak demokratik dönüşümlerde öncü güç olmuşlardır. Türkiye'nin yakınçağ tarihinin önemli dönüm noktaları olan Tanzimat, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve Cumhruriyet dönemlerinin yaşanılmasında Alevi-Bektaşi aydınlarının rolü büyüktür. Alevi halksa bu geleneksel gidişteki toplumsal sıçramalara destek olmuştur. Verdikleri destekle kimi çevrelerin ayakbağı olmalarına karşın, Alevi halk özendirici ve güdülendirici olmuştur.

Türkiye Yakınçağ'ında önemli aydın hareketleri ve toplumsal çıkışlar yaşadı. Yeni Osmanlı, Jön (Genç) Türk, İttihat ve Terakki, Kuvayı Milliye ve Cumhuriyet hareketi bunlar arasındadır. Bu hareketlerin önemli aydınları Alevi-Bektaşilerdir. Namık Kemal'lerden tutun, Talât Paşa ve M. Kemal'lere kadar bu hareketlerin öncü aydınları hep Alevi-Bektaşiler olmuşlardır. Alevi-Bektaşi halk bu hareketlerin doğrudan içinde yer almış ve temel gücü olmuştur.

Atatürk, dönemine göre Osmanlı'nın ilerici, aydın, bağımsızlıkçı, özgürlükçü kesimlerini bağrında toplayan İttihat ve Terakki Partisi'nin içerisinde olan biridir. İttihat ve Terakki Partisi, bir aydınlar hareketi olan Yeni Osmanlılar ve onun devamı olan Jön (Genç) Türk hareketinin devamıdır.

Bu hareketlerin içinde ve başındaki Namık Kemal, Ziya Paşa, Süleyman Askeri gibi önemli adlar tümüyle Bektaşidirler. İttihat Terakki'ye de çoğunluk liberal, pozitivist, özgürlükçü ve yurtsever Bektaşiler toplanmışlardır. Resneli Niyazi Bey, Talât Paşa, Cemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa Bektaşiliği kesin bilinen önemli adlardır. Filozof Rıza Tevfik, şeyhülislam Musa Kâzım Efendi gibi sivil kanattan gelen ünlü Bektaşiler de vardır. Atatürk'ün düşünce yapısının oluşmasında Bektaşi inançlı Namık Kemal'in büyük rolü olduğu bilinmektedir.

İşte Atatürk, böyle bir çevrede yetişerek olgunlaşmış, düşünsel ve siyasal bilinci oluşmuştur.

BÖLÜM: VII

ATATÜRK VE ALEVİ- BEKTAŞİLER

Atatürk'ün Yetiştiği Ortam: Balkanlar

Atatürk; Balkanlar'ın liberal, özgür, çok sesli bir ortamının ürünüdür. Özgürlük rüzgârlarının estiği Selanik ve Manastır gibi Osmanlı'nın Batı'ya açılan ticaret ve asker kentlerinde eğitimini yaparak yetişmiştir. Osmanlı'nın çağdaş eğitim veren kurumlarında eğitim yapmıştır. Döneminin eğitim tarihine damgasını vuran öğretmenlerinden eğitim görmüştür. Osmanlı'nın siyasal çalkantılarının dorukta olduğu kentlerinde yetişmiş ve İstanbul gibi bir metropolde yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Osmanlı ülkesinin en doğusundan tutun, en batısına kadar yörelerinde görev yapmış, insan etkenini tanıma olanağına ulaşmıştır.

Atatürk, Alevi-Bektaşi Bir Ailenin Çocuğu

Atatürk'ün ana-baba soyu Anadolu'ya, Anadolu Türkmen topluluklarına ulaşır. Ana soyu Babai olayına katılan Karaman Beyliği'nin kurucusu Alevi/Şii eğilimli Nure Sofi'ye, baba soyuysa Çorum, Amasya, Tokat ve Sivas dolaylarında yaşamış Alevi Kızıl Kocalı Türkmenlerine dayanır. Bu topluluklar sonraki yıllarda Osmanlı'nın Balkanlar'a nüfus yerleştirme politikaları nedeniyle, Selanik ve dolaylarına göçürülmüşlerdir. Atatürk'ün ana ve baba soyunun

dayandığı bu Türkmen toplulukları, Alevi inançlı topluluklardır. Atatürk, Alevi-Bektaşi bir ailenin çocuğudur. Babası Ali Rıza Efendi'nin Bektaşiliği kesin olarak bilinmektedir. Atatürk'ün de gençlik yıllarında Bektaşi dergâhlarına gittiği bilinmektedir. Bektaşilik O'nun özüne yansımış, zaman zaman tavır ve tutumlarında, düşüncelerinde bu özün ortaya çıktığı görülmektedir.

M. Kemal Gençlik Yıllarında Selanik'te Bir Bektaşi Dergâhına Devam Ediyor

20. yüzyılın ilk çeyreğinin ünlü yazarlarından Kılıçoğlu Hakkı Bey'in M. Kemal'e ilişkin bir gözlemi çok ilginçtir. Bilindiği gibi Kılıçoğlu Hakkı Bey, Türkiye'de Latin yazısını ilk savunan aydınlarımızdandır. Kılıçoğlu Hakkı Bey, M. Kemal'in çocukluğunu ve gençliğini yakından bilmektedir. Selanik'te M. Kemal'in ailesinin bağlılık ve saygı duydukları bir Bektaşi şeyhi vardır: Şeyh Rıfat Efendi.

Şeyh Rıfat Efendi, orada kendi adıyla anılan Bektaşi dergâhının şeyhidir. Kılıçoğlu Hakkı Bey'in de kayınbabası olan bu Bektaşi şeyhi, Zübeyde Hanım'ın evliliğinde aracı olacak kadar yakınlığı vardır ve aileyle ilgilenmektedir. M. Kemal idadi (lise) ve Harp okulu yıllarında, yaz tatillerinde Selanik'e geldiğinde, Şeyh Rıfat Efendi'nin Bektaşi dergâhına devam etmektedir. Kılıçoğlu Hakkı Bey'in yazar Falih Rıfkı Atay'a yazdığı mektubunda Atatürk'ün bu yanı şöyle dile getirilir:

"Ailecek pek yakındık. Zübeyde Mollayı ikinci defa kocaya veren benim büyük kaynatam Şeyh Rıfat Efendi'dir.

Mustafa Kemal tatillerde Selanik'te sılaya geldiği vakit büyük kaynatamın tekkesine gelir, ayin günlerinde dervişler halkasına katılarak, huuu huuu diye kan-ter içinde kalıncaya kadar döner, dururmuş."[58]

Alevi-Bektaşiler, Milli Mücadele'de M. Kemal'in En Dayanılır Müttefikidirler

Ulusal Kurtuluş Savaşı, ittifaklar kurularak yürütülmüştür. Burada Atatürk'ün en yakın bağlaşıkları (müttefikleri) Alevi- Bektaşilerdir. Bunu, hiçbir bireysel ve grupsal çıkar beklemeden yapmışlardır. "Ülke bizim" demişler ve var güçleriyle bu savaşımın içinde yerlerini almışlardır. Hareketin lideri olan M. Kemal'i benimsemiş, kendilerinden görmüş, arkasında kurtuluş ve bağımsızlık için koşmuş, emperyalizme karşı yürütülen bu çok yönlü savaşın tam ortasında yerlerini almışlardır. Zaten ulusal kurtuluşçularla Alevi-Bektaşiler'in düşmanları ortaktır. Emevi İslamlığını devlet ideolojisi durumuna getiren Osmanlı yönetimi Alevi-Bektaşiler için yandaş olunmayacak bir yönetimdir.

M. Kemal, Milli Mücadele'ye Hazırlanırken Alevi-Bektaşilerce Desteklenıyor ve Korunuyor

Atatürk, Anadolu'ya geçtikten sonra kurtuluş-bağımsızlık düşüncesini ilk kez 25. Mayıs 1919 günü, Havza'da, açıklar. Havza'da yanında Alevi-Bektaşiler vardır. Havzalı Bektaşiler'den Ali Baba'nın ***"Mesudiye"*** adlı otelinde kalır. Otele başkaları alınmaz. Atatürk, yalnız konuk edilir. Halk-

58. Falih Rıfkı Atay - Çankaya, Bateş Yay. İst. 1980, s: 31 v. d.

la görüşmeleri sağlanır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı resmen başlattığını ilkin Amasya'da açıklayacaktır. Buraya geldiğinde, içerisinde tasavvuf-tarikat çevresinden de kimselerin bulunduğu kalabalık bir toplulukça karşılanacaktır. Karşılayanlar içerisinde, Atatürk'ün karargâhında bulunan ve olayın yakın görgü tanığı Hüsrev Gerede'ye göre; Hacıbektaş çelebisi Cemalettin Efendi de bulunmaktadır. Atatürk'le Çelebi Cemalettin Efendi'nin tanışıklığı ve işbirliğine giden yol burada başlayacaktır.

Atatürk, 26 Haziran'da Tokat'tadır. Burada kalabalık bir Hacı Bektaş müridi topluluğu tarafından karşılanır. Bu topluluk, postaneyi denetimlerine alarak, Atatürk'ün Tokat'ta oluşunu başka yerlere bildirilmesini önlerler. Atatürk, Tokat'ta Hacı Bektaş müridi Rıfat Efendi'ye konuk olur.

Atatürk, Sivas-Erzincan üzerinden kongreler düzenlemek için Erzurum'a geçer. I. Dünya Savaşı günlerinden beri derneşmiş, örgütlenmiş Alevi aşiretleri M. Kemal'in yardımına koşar, korumasını üstlenirler. Güvenlik içerisinde yolculuk yapmasını sağlarlar. Atatürk, Erzincan askeri yetkililerince Balaban aşireti başkanı Mehmet Ağa'nın milis güçlerinin eşliğine bırakılır.

Bu koruma grubuna Abigeli Kureyşanlı Derviş Ali, Göller'de Baba Mansur Ocağı'ndan Seydali de adamlarıyla birlikte katılmışlardır. M. Kemal, Tercan'a güvenlik içerisinde ulaştırılmıştır. Tercan'da Alevi aşiret başkanlarınca karşılanmış ve görüşmeler yapılmıştır. Dersim, Erzincan, Tercan Alevi aşiretleri I. Dünya Savaşı'ndan beri örgütlüdürler ve bölgede Rus ilerlemesine ve Ermeni çetelerine karşı direnmişlerdir. Hormek milis alayı, Balabanlı aşiret

başkanı Gülağa'nın, Çarekli Mustafa Bey'in, Şavalanlı aşiret başkanı Mehmet Ağa'nın (Memoilyas) ve Kureyşanlı Şah Haydar'ın milisleri Miralay Kazım (Orbay) Bey'in komutasında savaşmaktaydılar. Vehip Paşa'nın III. Ordusu'nun da katılmasıyla Pülümür-Dersim dağlarında Ruslar'a karşı güçlü bir birlik oluşturulmuş ve Ruslar Dersim'e girememişlerdir. Dersim aşiretlerinin bu duyarlılığı daha sonraki yıllarda, yani Kurtuluş Savaşı'nın verildiği yıllarda da sürmüştür.

Ali Galip Ayvalık kaymakamıyken, Yunanlılar'ın Ayvalık'ı işgallerine yardımcı olan ve İngilizler'in gözüne giren Osman Nuri gibi bir haini bölgede direnişi kırıp kendine uydu duruma getirmek için, Dersim mutasarrıflığına atarsa da, Mustafa Kemal bu atamaya engel olmuştur. Dersimliler, Milli Mücadele'nin destekçileri olmuşlardır. ***"Erzincan Tarihi"*** (1932) adlı yöre kitabının yazarı Erzincan valisi Ali Kemali Bey, Dersimliler'in devlete sorun olmadıklarını belirtir. Şeyh Sait Olayı ile de bir ilgileri olmadığı gibi, Şeyh Saidcileri yörelerine kabul etmeyerek, olaylardan uzak kalmaya çalışmışlardır.

Yöre dedelerinden Ağuçanlı Hüseyin Doğan Dede ile Alevi Hormek aşiretinin aydınları bu alanda oldukça uyarıcı olmuşlardır. Alevi karşıtlığı her sözünde ortaya dökülmesine karşın, 1925'lerde Dersim'i gezen gazeteci Naşit Hakkı Bey, Şeyh Sait ayaklandığı sıralarda Dersim milletvekillerinin ve aşiret ağalarının *"Cumhuriyete bağlı kaldıklarını"* açıklar. Malatyalı Hüseyin Doğan Dede, Mazgirt kaymakamı Numan Sabit Bey ve binbaşı Hıdır Bey'in başkanlığında üç bin kişilik bir milis gücü oluşturularak, Şeyh Sait güçlerine karşı savaşılmış ve Dersim'e sokulmamış-

lardır.

Erzurum Kongresi bir yöresel kongre olmasına karşın, katılım yoğun olmuş, Alevi çevreleri ilgi duymuşlardır. Kongreye Dersim'den de Kemanlı aşiretinden emekli komiser Abbas Efendi katılmıştır.

Erzurum Kongresi sonrası, M. Kemal kuruluyla birlikte Sivas Kongresi'ni yapmaya giderken, Erzincan ve Elazığ valilerince çeşitli yollarla engellenmeye çalışılır. Erzincan valisince Çardaklı Boğazı'nda Dersimli Alevi aşiretlerince önlerinin kesileceği bahanesiyle yollarından alı konulmak istenir (30 Ağustos 1919). Mazhar Müfit Kansu ve M. Kemal olayın içinden kişiler olarak anılarında buna inanmadıklarını, Çardaklı Boğazı geçilirken de Dersim Alevilerinin saldırılarına uğramadıklarını yazarlar. Yörede kolbaşılık yapan Alişer Efendi ise; Elazığ valisi Ali Galip'ten emir aldıklarını, yalnız bu emire uymayacaklarını, çünkü Mustafa Kemal ve kurulunun vatanı kurtarmak için çalıştıklarını belirtir ve bizzat kurula "yardımcı olacaklarını" söyler. M. Kemal bu tutuma hoşnut olur ve yollarına devam ederler.

Sivas Kongresi günlerinde Sivaslı Aleviler Atatürk'e ve gelen kongre üyelerine yardımcı olur, üyeleri çoğunluk evlerinde ağırlarlar. Böyle davranmalarında Hacıbektaş Dergâhı'nın tembihi vardır. Erzurum ve Sivas Kongreleri günlerinde Atatürk'le Cemalettin Efendi sürekli ilişki içerisindedir ve haberleşmektedirler. Dergâhın bu destek, yönlendirme ve yardımlarından ötürü M. Kemal kongreden sonra postnişin Salih Niyazi Baba'ya bir telyazı göndererek memnuniyetini ve teşekkürlerini bildirecektir.

Atatürk, İstanbul Hükümeti'nin temsilcileriyle Amas-

ya Görüşmesi'ni yapacaktır. 18 Ekim'de (1919) Amasya'ya geldiğinde, Hacı Bektaş müritlerinden Av. Ali Bey'in başkanlığındaki 25 kişilik saygın bir grupla görüşme yapar. Bu görüşmeye katılanların çoğu Alevi-Bektaşi'dir.

Atatürk Anadolu yollarında iken, Osmanlı Devleti'nin padişah-halifesi ile şeyhülislamlık makamı Atatürk'ü suçlayıcı ve halkı O'nun karşısına düşürücü ferman ve fetvalar göndermişlerdir. Atatürk, "dinsiz" ve "İslamiyeti kaldırıyor" olarak suçlanmaya çalışılmıştır. Bu ferman ve fetvalar özellikle Alevi-Bektaşi halkın Sünni halifeye ve şeyhülislamlığa bağlı olmayışı nedeniyle etkin olmamıştır.

Alevi-Bektaşiler, Kuvayi Milliye Önderleriyle İşbirliği Kuruyorlar

Alevi-Bektaşi toplumu emperyalizmin oyununa gelmemiştir. Emperyalizmin bu *"böl-yönet"* silahı, Alevi-Bektaşi toplumunun bilinçliliği ve yurtseverliği karşısında geriye tepmiştir. Alevi-Bektaşiler; tümden Milli Mücadele'ye katılmışlar, Kemalist hareketi desteklemişler, M. Kemal'le bütünleşmiş, onun önderliğinde toplanmışlardır. M. Kemal'in Hacıbektaş'ı ziyareti, Cemalettin Efendi ve Salih Niyazi Baba ile görüşmeleri, bağımsızlık mücadelesine katılacaklarına söz vermeleri, Cumhuriyet'in getirilmesi için M. Kemal'den söz almaları bilinenler arasındadır.

Bu konuda yeni belgeler olması ve bu ulusal-yurtseverlik birlikteliğine derinlikler kazandıracağı nedeniyle, Hacıbektaş çelebisi Cemalettin Efendisi'nin 20. Kolordu ve Kuvayi Milliye Genel Komutanı Ali Fuat (Cebesay) Paşa'ya gönderdiği mektuplardan belli bir kesitini vereceğiz. Ce-

maletttin Efendi, 7 ve 20 Aralık 1919'da gönderdiği mektuplarında ülkeyi parçalama çalışmalarına üzüntü duyarak değiniyor ve arkalarında olduklarını belirtiyor.

Cemalettin Çelebi ile Ali Fuat Paşa, M. Kemal ve kurulunun Ankara'ya gelmesinden önceki günlerde sürekli yazışmaktadırlar. Cemalettin Çelebi, 7 Aralık 1919'da gönderdiği mektubunda Milli Mücadeleciler'in yanında olduklarını açıklayarak şunları yazar:

"Vatan çaresiz ve perişanken siz ve arkadaşlarınız, vatanı kurtarmak için meydana atıldınız. Üçüncü Ordu eski müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı (Denizcilik Bakanı) Hüseyin Rauf Bey'in etrafında toplanarak, bağımsızlık ve özgürlüğümüzü sağlamak yolunda Tanrı'nın takdirini ve ulusun hayranlık ve minnetine sahip olan kutsal bir emeği (işi) yürütüyorsunuz. Bu gerçek artık ulusça bilinmektedir. Ben ve bütün din kardeşlerimiz, bütün varlığımızla sizlerin yanında yer almak ve her özveriyi kucaklamak çabasındayız."

Cemalettin Çelebi, 20. Aralık. 1919 tarihli mektubunda ise İstanbul Hükümeti'nin Hacıbektaş Dergâhı'na ikilik sokma çalışmalarına dikkat çeker. Milli Mücadele'nin içinde yer alacaklarını, ülkenin bağımsızlığı için çalışacaklarını belirtir. Şöyle diyor:

"Hazreti Pir'in yüce huzurunda ayrımsız bütün Babagan, Dedegan, Mühibban, Müridan, Müntesiban ve dünyamızdaki din kardeşlerimizle tarikatımızın mensupları, vatanı düşmandan kurtaracak, onu yüceltecek, kutsal amaçlarımızı gerçekleştirecek ulusal kongremizin başarısı için canımız pahasına çalışmaktayız. Yüce Tanrı bu kutsal emek (iş) ve hizmet yolunda ulusumuzu korumasında yoksun bı-

rakmasın.

(...) yeni fesatlar düzenlemiş, (...) İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne bağlı Sinalı Hasan Efendi adlı bir kişiyi dergahımıza Çelebi göndermiştir.

(...) Bu tehlikeli kişi Kırşehir dışına çıkartılmıştır. Bu kişi kendisi gibi düşünenlerin varlığına dayanarak yine ayrılıkçı kışkırtmalarına devam etmektedir. Vatanın geleceği ve kurtuluş mücadelemizin güvenlikle sürmesi için bu tehlikeyi, yüce şahsiyetinizin dakkat ve himmetine arz ederim."

Doğusuyla batısıyla, Alevisiyle Bektaşisiyle, Alevi-Bektaşi çevrelerin tümü M. Kemal'i, Milli Mücadele'yi ve Cumhuriyet'i destekler, fiilen içinde yer alırlar. Kısaca, bu varoluş mücadelesinde elini taşın altına koyarlar. Doğu Alevilerinin katılımına ilişkin şu belge; katılımın düzeyini, yaygınlığını ve ölçüsünü göstermesi açısından bilgi vericidir. Anakara'da yayınlanan 15 Ocak 1920 tarihli *"Hakimiyeti Milliye Gazetesi"*nin 1. sayısında Maraş-Pazarcık ileri gelenlerinden ve eşraftan Batumlu Ali, Pazarcık'ın önemli Alevi ailelerinden Müftüoğullarından Veli, Şerbeti Aşireti başkanı Tapu, mücahidinden Silo, Atmalı aşireti başkanı Paşa gibi tümüyle Alevi halktan sekiz kişinin imzasını taşıyan bir telyazı yer alır. Bu telyazı Doğu Alevilerinin ulusal ve ülkesel bütünlüğe, bağımsızlığa verdikleri önemi ve bu olayda sorumluluk taşıyarak işin içinde yer almak istediklerini gösterir. Henüz TBMM kurulmadığından, bu telyazı Milli Kongre'ye çekilmiştir. Telyazıda şunlar yer alır:

"Fransız işgal güçlerinin komutanları anlaşma hükümlerini hergün biraz daha bozuyorlar. Maraş'ı aldıklarının birinci günü kadınlarımıza saldırıldı. Depolardaki si-

lahlar ve bombalar Ermeni vatandaşlara dağıtıldı. Geceleri polis ve jandarma devriyelerimiz öldürüldü. Aşiret başkanları para ve rütbe ile kandırılıp, ayaklanmaya çağrılarak toplumlar arasına ayrılık ve birbirini öldürme tohumları ekilmeye başlandı. Yapılan saldırılar dayanma gücümüzü aşıyor. Tekrarlanan el koymalar genel vicdanımıza baskı yapıyor. Ülkemizin uygarlık dünyasını viraneye çevirmek, masum ve mazlum mezarına döndürmek, insanlık yararı bir cinayet tablosuna tanık olmak istemiyor ise, ey tüm insanlığın vicdanı, bu vicdanları yakan zulme bir son veriniz. Yoksa süt emen çocuklarımıza kadar son varımızı vermeye ve kanlarımızı akıtmaya hazırlanmış bulunuyoruz. İş bu protestomuzun bir örneği Beyrut'taki Fransız generali Jiro'ya, bir örneği Adana İşgal Komutanlığı'na, bir örneği de İtilaf örgütlerine verilmiştir. Milli Kongre'ye saygıyla arz ederiz."

Bu belgeler, Alevi-Bektaşilerin Milli Mücadele'ye ve yeni Türkiye'nin yapılanmasına katılımının başka söze gereksinim bıraktırmayacak ölçüde kanıtıdır. Bağımsızlık mücadelesi ve Cumhuriyet düzeni, Alevi-Bektaşiler'in omuzları üzerinde yükselmiştir.

M. Kemal Hacıbektaş Pirevi'ne Uğrayarak Alevi-Bektaşiler'in Tam Desteğini Alıyor ve Milli Mücadele İçin İşbirliğine Giriliyor

Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi seçilmesi üzerine, Ankara'ya gidilirken Hacıbektaş'a 23 Aralık 1919 günü uğranılır. Zaten daha önce de Atatürk'le Cemalettin Efendi arasında yazışmalar, haberleşmeler olmuş, kaynaklara göre "posta arabaları gidip gelmiş"tir. Hacıbektaş'taki sıcak karşılanışlarını, görüşmeleri olayın görgü tanığı ve Atatürk'ün karargâhında bulunan Mazhar Müfit Kansu ayrıntısıyla anlatır. Tarihçi Enver Behnan Şapolyo da burada bulunanların tanıklıklarına başvurarak, görüşmeleri daha sonraları saptamıştır.

Dergah temsilcileri, daha önce buraya gelen hiçbir devlet adamına göstermedikleri yakınlığı ve saygıyı gösterirler. Tarihçi E. B. Şapolyo'nun belirttiği gibi, *"Kızılbaşlar'ın çelebisi Cemalettin Efendi Atatürk'e karşıcı çıkar."* Atatürk ve kurulunu Beştaşlar'da karşılarlar. Kaymakam vekili Nihat Bey, Çelebi'nin bu hareketini *"dava için olumluluk belirtisi"* olarak görür. Atatürk, Çelebi Cemalettin Efendi ve Postnişin Salih Niyazi Baba ile görüşerek, *"tümüyle Kuvayi Milliye'ye yandaş olmalarına ilişkin"* söz alır. Tüm Alevi- Bektaşi kesime ve *"adamlarına gereken buyrukları vereceklerine ilişkin söz verirler"*. Yenileştirmeler yapılmasını isterler ve *"cumhuriyet yanlılıklarını sezdirirler."* Cemalettin Çelebi'nin; *"Cumhuriyeti düşünüyor musunuz?"* sorusuna Atatürk, *"O mutlu günün ilânına kadar aramızda kalmak koşuluyla, evet"* der. Atatürk, Cumhuriyet'e Alevi-Bektaşiler içerisinde, Alevi-Bektaşiler'den aldığı

güçle ve Alevi-Bektaşiler'in temsilcileriyle birlikte karar verir.

Çevreye toplanan Alevi-Bektaşiler Atatürk'ü Hacı Bektaş'ın *"cisim değiştirmiş hali"* olarak niteler ve bağlılık gösterirler. Hamdullah Efendi'nin odasında "Cem töreni" düzenlenir. Sonra postnişin Salih Niyazi Baba ziyaret edilir. Burada yapılan bir *"ikrar töreni"*yle Atatürk'e *"kılıç kuşatılır"* ve *"yola kabul"* edilir. Sünni halifeliğini ve eğitim kurumlarında ***"Hanifi İlmihali"***ni kaldırmayı içeren bir *"Pirevi Protokolü"* yapılır.

Atatürk ve kurulu uğurlanırken; dergâhtaki bütün yatak, battaniye ve ambarlardaki zahire, arabalarla kurulla birlikte Ankara'ya gönderilir. Ayrıca dergâh kasasında birikmiş olan 1800 altın lira Atatürk'e verilerek, ulusal bağımsızlık uğruna kullanılması istenir.

Atatürk, 2 Ocak 1920'de Cemalettin Efendi'ye gönderdiği bir telyazısında Hacıbektaş'taki karşılanışlarına duyduğu memnunluğu belirtir ve desteklerinin sürmesini ister. İstanbul Hükümeti de 28 Aralık 1919 günü istihbarat birimlerinden aldığı raporla; *"Bektaşi Tarikatı ileri gelenleri ile Aleviler'in Kuvayi Milliye'ye girdiklerini"* öğrenir.

M. Kemal'i Ankara'da Alevi-Bektaşi Kesimleri Coşkuyla Karşılıyor

Atatürk 27 Aralık (1919) günü kuruluyla birlikte Ankara'ya varır. Ankara'da Atatürk ve kurulunu bir Oğuz-Türkmen geleneği olan *"Seymen Alayı"* karşılar. İslamlaşıldıktan sonra bu gelenek Aleviliğin bir türevi olan Ahiler'ce sürdürülmüştür. M. Müfit Kansu'nun anılarında anlat-

tığına göre, Atatürk ve kurulunu karşılayan "Seymen Alayı" nın arkasındaki halk, derviş çevreleri ve *"yöre Kızılbaşları ile Bektaşiler"* vardır.

Bu karşılayış oldukça anlamlıdır. Çünkü *"Seymen düzülme"* bunalımlı, yani halkın deyimiyle "kızılca kıyamet günlerinde" olur.

Türk tarihinde "Seymen düzülme" üç kez gerçekleştirilmiştir. İlki Selçuk Bey'in han seçilişinde, ikincisi Osman Bey'in bey seçilişinde, üçüncüsü ise M. Kemal'in Ankara'ya gelişinde... Demek ki Alevi-Bektaşi toplumu M. Kemal'in Ankara'ya gelişini yeni bir Türk Devleti'nin kuruluşu olarak görmüştür.

Milli Mücadele'yi Alevi-Bektaşiler'in Tam Desteklemelerine Karşın, Şeriatçı-İslamcı Kesimler Ayaklanarak Tepki Gösteriyorlar

Alevi- Bektaşiler, Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ve Atatürk'e karşı hiçbir eyleme girmemiş ve böyle bir tepki olayını yaratmamışlardır. Ayaklanmalar tümüyle Sünni tarikat çevrelerinden gelmiştir. Bayburt'ta Şeyh Eşref, Yozgat'ta şeriye hakimi Hafız Şahap, Bolu ve Gerede'de Kör Ali Hoca, Düzce'de Ahmet Hoca, Biga'da Ahmet Anzavur ve Gavur İmam, Konya ve Bozkır'da Zeynel Abidin Hocalar yer yer emperyalist güçlerle işbirliğine girmiş, ülkenin işgaline, parçalanmasına ve dağılmasına yardımcı olmuşlardır.

Alevi- Bektaşiler ise, ayaklanmaların bastırılmasında, Ankara Hükümeti'nin otoritesini sağlamalarında yardımcı oldukları gibi, ayaklanmaların tabana yayılmasına da engel

olmuşlardır.

Osmanlı yönetiminin Ankara valisi Muhittin Paşa İngiliz altınını kullanarak Hacıbektaş Çelebisi yoluyla Bektaşileri İstanbul Hükümeti yanına çekmeye çalışmışsa da, Hacıbektaş Çelebisi tavrını çoktan ortaya koyduğundan, başarısız kalmışlardır. Yozgat ayaklanmacıları da Aleviler'e özerklik sözü vermişlerse de, kandıramamışlardır.

Ayaklanmaların çoğunu bastırmada görev alan Çerkez Ethem güçleri içerisinde Aleviler'den oluşan birlikler de vardır. Dede Galip Bey birliği bunlardandır. Dede Galip, Alaca eşrafından ve yöre Alevilerinin dini lideri, yani dedesidir. Milis gücü kurmuş, donatmış ve başına da oğlu Gazi Hüseyin Bey'i geçirmiştir.

Yalnız, Koçgiri olayına katılanlar Alevidirler. Bu olayın arkasında ise İngiliz destekli *"Kürt Teali Cemiyeti"* vardır. Ayaklanma; Alevi nitelikli, Alevilik amaçlı değildir. Olay, etnik yanıyla ortaya çıkmıştır. Kürt etnikliğini temel alan bir harekettir. Aşiret düzenine dayanan feodalizmin, varlığını sürdürebilmek için bir son çırpınışıdır.

Bölge Alevileri'nin desteğini aramışlarsa da, çevre Alevi aşiretleri harekete yardımcı olmamış, dahası zararlı bularak bastırmaya çalışmışlardır.[59]

Bektaşiler, İstanbul'da Bağımsızlığı Sağlamak İçin Kuvayi Milliye Örgütleri Kuruyorlar

İttihat ve Terakki Partisi resmen dağıldıktan sonra tabanı; özgürlükçü-bağımsızlıkçı bir anlayış çerçevesinde,

59. Koçgiri olayına ilişkin geniş bir değerlendirmemiz için bkz: Baki Öz - Belgelerle Koçgiri Olayı, Can Yay. İst. 1999

yeni bir oluşumla emperyalizme karşı *"Müdafaa-ı Hukuk"* adı altında ülkenin hemen hemen her yerinde örgütlenirler. İttihat Terakki içerisindeki Bektaşi taban bu örgüte geçer. *"Mim Mim Grubu"*nun kurucusu ve üyelerinin çoğu Alevi-Bektaşi'dir.

Kuruculardan Hamdi Baba tanınmış bir Bektaşi'dir. Ünlü Bektaşi şairlerinden olan asker kökenli Kâzım Baba (1881-1953) (Halifebaba Turgut Koca'nın babası) bu grup içerisinde üstün çalışmalar yürütmüştür. *"Teşkilâtı Mahsusa"*nın başındaki albay Hüsamettin (Ertürk) Bey yetişmiş bir Bektaşi asker-bürokrattır. Atatürk'le doğrudan ilişkisi vardır. Milli Mücadele'ye büyük yararları dokunmuştur.

İstanbul'daki semt ulusal örgütlerinin başında çoğunluk Bektaşiler vardır. Didariye Dergâhı pirlerinden Bektaşi İbrahim Baba Erenköy, Bektaşi Ali Nutki Baba ise Kuzguncuk ulusal örgütünü kuranlardandır.

Atatürk daha Anadolu'ya geçişinin başlarında, Konya'daki II. Ordu müfettişliğine yazarak Tokat, Amasya Alevilerinin Müdafaa-ı Hukuk örgütlerinde yer almalarını sağlamak için Hacıbektaş Dergâhı temsilcilerinin uyarmalarını ister. Bu, güvenin ve birlikte olmanın sonucudur.

İstanbul'daki Bektaşi Dergâhları Kuvayi Milliye Üsleri Olarak Mücadele Veriyorlar

İstanbul'daki Bektaşi dergâhları birer ulusal savaşımın filizlendiği yerler olurlar. Buralar ulusal mücadele örgütü olarak çalışmalar yapar; Anadolu'ya silah, cephane, asker, subay ve devlet adamının geçirilmesine yardımcı olurlar. Tekkeler, ulusal mücadelenin birer gizli üsleridir. Özbekler

Tekkesi bu alanda en çok adını duyuran olur. İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Nurettin Paşa, Halide Edip, Adnan Adıvar, Mehmet Akif (Ersoy) gibileri bu tekke yoluyla Anadolu'ya geçebilmişlerdir. Yunus Nadi'nin, Halide Edip'in ve Rauf Orbay'ın anıları bu alanda bize ayrıntılı bilgiler verir.

Alevi-Bektaşiler Atatürk'ün Yanında TBM Meclisi'ne Katılıyorlar

Atatürk, Alevi-Bektaşilere güvendiği için, TBMM'ni oluştururken bu kesimden milletvekili almıştır. İlk mecliste 10'un üzerinde Alevi-Bektaşi milletvekili vardır. Dersim milletvekillerinden Hasan Hayri Bey, Diyap Ağa, Mustafa Ağa, Mustafa Zeki (Saltuk) Bey; Erzincan milletvekillerinden Gırlevikli Hüseyin (Aksu) Bey; Kars milletvekillerinden Garip Musa Ocağı'ndan Pirzâde Fahrettin (Erdoğan) Bey; Denizli milletvekillerinden Bektaşi babası Hüseyin Mazlum Baba; Kırşehir milletvekillerinden Cemalettin Efendi, Alevi-Bektaşidirler.

Cemalettin Efendi ayrıca meclis II. Başkan vekilliğine getirilmiştir. Bunlar arasına bakanlık ve önemli görevleri üstlenen Hamdullah Suphi Tanrıöver (Milli Eğitim Bakanlığı), Ruşen Eşref Ünaydın ve Kâzım Karabekir gibi Bektaşileri de eklersek, anlamlı bir görünüm ortaya çıkar. Diyap Ağa'nın Kütahya-Eskişehir yenilgisi üzerine Meclisi Kayseri'ye taşıma istekleri karşında kürsüye çıkarak; *"Biz buraya kaçmaya değil, ölmeye geldik"* demesi ile Atatürk'e karşı olan muhalefete son verilir.

Atatürk, güven ve önem gerektiren görevlere Alevi-Bektaşileri getirmiştir. Bilindiği gibi; Cemalettin Efendi

Meclis II. Başkan Vekilliği'ne, Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey gizli haber alma örgütünün başına, Ali Naci Baykal PTT gizli şifre amirliğine, Bektaşi babası Dr. Ragıp Evrensel ise özel doktorluğuna getirilmişlerdir.

Alevi-Bektaşiler, Milli Mücadele'de Tümüyle Yer Alarak Emperyalizmin "Böl-Yönet" Siyasetini Kırıyorlar

Milli Mücadele boyunca emperyalizm, Atatürk'ün önderliğindeki ulusal bağımsızlık savaşımını kırabilmek için *"böl-yönet"* politikasını uygulamak istemiştir. Alevi-Bektaşiler, ülkenin zararına gördükleri emperyalist amaçlara, akıllıca davranarak pirim vermezler. Emperyalist amaçlar Alevi-Bektaşilerin sağduyusu karşısında kırılır.

Milli Mücadele, Türk toplumunun tarihinde verdiği önemli bir onur ve varoluş mücadelesidir. Bir yerde Türkiye toplumunun yüz akıdır. Bu varoluş mücadelesi içindeki çeşitli kesimlerin tutumu oldukça anlamlıdır. Emperyalizmin yıldırıcılığı ve sunduğu çıkarlar karşısında toplum içindeki kesimlerin çelişkiye düşmeleri, sağlıklı bir tutum sergiliyememeleri, çeşitli kesimlerin tutumlarının niteleğini ortaya koyar. Çeşitli etnik ve dinsel grupların farklı ve çelişik tavırlar sergiledikleri, yer yer yurtseverliğe ters düşecek konumlara düşüldüğü bilinmektedir. Ama Alevi-Bektaşi toplumunun Milli Mücadele'ye tümden katılarak bir yurtseverlik örneği gösterdikleri artık herkesçe kabul edilmektedir.

Türkiye toplumunun yapısını çok iyi değerlendiren emperyalizm, toplum içindeki çelişkilerden yararlanmanın

yollarını aramıştır. Etnik ayrılığın varlığı nedeniyle Kürt ve Ermenileri, dinsel-mezhepsel ayrılık nedeniyle de Alevi (Şii)leri yanlarına çekmeye, parçalamaya ve Milli Mücadele'ye ters düşürmeye çalışmışlardır. Bu nedenle Türkiye'deki İngiliz diplomatlarından Stokes, Alevi(Şii)-Sünni ayrımından yararlanmayı ülkesinin yöneticilerine önermiş; *"Sünniler ve Şiiler (Aleviler) arasındaki karşıtlık büyüktür, biz bu karşıtlığı daha da geliştirebiliriz"* demiştir.

Amerikan emperyalizminin bir üssü olarak ülkemizde faaliyet gösteren Merzifon Koleji'nin müdürü Amerikalı White de, ülkesinin yetkililerine gönderdiği raporunda benzer önerilerde bulunuyordu.

White'nin Türkiye'deki çelişkilerden yararlanmayı amaçlayan önerisi şudur: *"Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlık'tır. Müslümanlar'ın da en güçlüsü Türkiye'dir. (...) Aleviler'e mezhep konusunda serbestlik tanırsak, onlar da bize katılacaklardır."*(60)

Emperyalist amaç bu önerilerde çok açık. Bilinen bu belgelere bir yenisini ekliyoruz. Emperyalizmin "böl-yönet" anlayışını oldukça yansıtıyor. Emperyalizm olgusunu gözardı eden günümüz aydınlarını bir parça düşündürür beklentisindeyiz.

Merzifon Amerikan Koleji Müdürü Mr. Havayet'in ele geçirilen 3.3.1921 tarihli mektubunda "böl-yönet" emperyalist anlayışını amaçlayan bölümü şöyle: *"Şiiler (Aleviler) gerçek Müslüman olmadıkları gibi, dağınık bulunmakla birlikte, Türkiye nüfusunun da çoğunluğunu oluşturmazlar. Eğer ılımlı biçimde mezhepte serbestlik gösterilir ise, bizden öncekilere gösterilen ilgi gibi göstereceklerdir. Bizim*

60. Bkz: Baki Öz- Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1995, 8. basım, s: 43

görevimiz bu fursatı kaçırmamak ve gerektiği gibi hareket etmektir." (ATESE Arşivi, Klasör: 2485, Dosya: 100, Fihrist: 20,12).

Emperyalist amaç çok açık. Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları çok iyi değerlendirmek, belli güçleri yanlarına alarak çıkarları doğrultusunda kullanmak. Emperyalizm bugün de koşulları değerlendiriyor ve fırsatları kaçırmamaya çalışıyor.

Başını İngiltere'nin çektiği emperyalizmin Anadolu üzerindeki sömürgeci tutumu Türkiye halkınca kınanır. 19-20'li yılların başında İngiltere'yi kınayan kişi, kurum ve yerlerin çoğu Dersim, Erzincan, Tokat, Elbistan gibi Aleviler'in yoğun olduğu yörelerdir. İngiliz belgelerine bakıldığında kınama telyazısı çekenler arasıda Hacıbektaş Müdafaai Hukuk örgütü başkanı Halil Bey ve Dersim'den ileri gelir kişiler de vardır. Doğu'nun Alevi ocak ve aşiretleri M. Kemal'le sürekli yazışmış, desteklemiş ve arkalarında yer almışlardır.

Alevi-Bektaşiler, Seçimlerde Hep Atatürk'ün Bulunduğu Tarafı Destekliyorlar

Milli Mücadele sonlarında savaşın sona ermesiyle siyaset öne geçmeye başlar. Bu, gruplaşmaları getirir. 40-60 milletvekilini içeren II. Grup 9 Temmuz 1922'de resmen kurulur. 1923 seçimlerine hazırlanılır. Bu ara Hacıbektaş çelebisiyle postnişini arasında da kimi görüş ayrılıkları vardır. Çelebiler Atatürk'e bağlı olmakla birlikte meclisteki II. Grup'tan, postnişin ise Atatürk'ün başında olduğu I. Grup'tan yanadırlar. Atatürk ayrılığı gidermek ve birlikteliği sağ-

lamak için Bektaşi kökenli gizli istihbarat şefi Hüsamettin (Ertürk) Bey'i Hacıbektaş'a gönderir. Görüşmeler sonunda birliktelik sağlanır. Hem postnişin Salih Niyazi Baba, hem de Atatürk'ün *"Onunla konuşunca adeta ruhum yıkanıyor. Kaynak suyu gibi temiz, okyanus gibi geniş ve derin"* dediği Çelebi Veliyettin Efendi, Atatürk'ün grubundaki adayların kazanmasına yardımcı olurlar. Veliyettin Efendi, 25 Nisan 1923'de Alevi-Bektaşi çevrelere bir bildiri göndererek *"M. Kemal'in adaylarına oy verilmesini"* ister.

Alevi-Bektaşiler Halifeleik ve Padişahlığın Kaldırılmasında ve Cumhuriyet'in Getirilmesinde Atatürk'ün Destekçileri Oluyorlar

Atatürk, halifeliği ve padişahlığı zamanı geçmiş bir kurum olarak görür. Zaten bunların geçmişinde de halkın üzerinde birer baskı öğesi oluşturduklarını savunur. Halifeliğin kaldırılması günlerinde tutucu İslamcı çevrelerin Meclisteki sözcülerinde Hoca Şükrü Efendi'lerin aleyhte çalışmalarını değerlendirirken bu kurumun *"Yezidler zamanında"* kalan bir kurum olduğunu dile getirir. Konuyu değerlendirişi ilginçtir. ***"Söylev/Nutuk"***unda şöyle diyor:

"Oysa, Hocanın dediklerini uygulamaya kalkışmak, ulusal egemenliği ve dinsel özgürlüğü kaldırmaya çalışmaktır. Bundan başka, Hocanın bilgi dağarcığı 'Yezidler' zamanında yazdırılmış zorbalık yöntemiyle ilgili kuralları kapsamıyor mu idi."[61]

Atatürk, "Yezidler zamanı"nda oluşturulan Sünni İslamcı nitelikteki halifelik düzeninin "Yezidler düzeni" ol-

61. Bkz: M. Kemal Atatürk- Söylev (Nutuk), TDK, Ank. 1966, 3. basım, C: II, s: 524

duğuna vurgu yapar.

Atatürk'ün halifeliğe bakışı Alevi-Bektaşice'dir. Zaten olayı da Alevi-Bektaşiliğin terminolojisiyle açıklar. Ayrıca halifeliğin alınışını "gasb" olarak niteler. 1 Kasım 1922'de *"Hilesinde başarılı olan saf ve temiz olanı yendi ve çoluk çocuğunu perişan ederek ortadan kaldırdı"* diyerek Emevi Hanedanlığı'nın Hz. Ali ve soyuna karşı yönetimi ele geçirişinin ince espirisini açıklar. Bu yanlış başlayıp yanlışça sürdürülen kurumun kaldırılışında Alevi-Bektaşiler varlıksal yapılarından gelen bir gerekçeyle Atatürk'ü desteklerler.

Alevi-Bektaşiler Atatürk'e Bağlılıklarını, Tekkelerin Kapatılması Sırasında Dergâhlarını Kapamak Yoluyla Bu İşe Öncülük Ederek Gösterirler

Tarikatlar ve tekkelerin dönemini geçirdikleri, çağın dışında kaldıkları ve gelişmelere ayak bağı oldukları yolunda bir kanı çoktan beri oluşmuştur. Şeyh Sait olayıyla ise, tarikat ve tekkelerin gerçek yüzü gizlenemeyecek ölçüde ortaya çıkar. Sünni tarikatlardan Nakşibendi, Kadiri gibi tarikatlara bağlı, özellikle ülkenin doğusundaki tekkeler birer Cumhuriyet düşmanlığı üssü olarak görev yaptıkları somut olarak ortaya çıkınca, önce Doğuda görev yapan İstiklâl Mahkemesi Elazığ ve Diyarbakır'daki bu tekkeleri kapar. Ardından 30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan yasayla Milli Mücadele ve Cumhuriyete yandaş veya düşman demeden tüm tarikat ve tekkeler kapatılır. Bektaşilik kurumları yasayı beklemeden, doğudaki uygulamayla birlikte kendi dergâhlarını kapayarak bu uygulamaya öncülük eder-

ler. Bunun en açık örneğini Topkapı yakınlarındaki Eryek/ Erikli Baba Dergâhı gösterir. Kurulduğu günden beri Girit Bektaşilerinin yoğunlukta olduğu bu dergâh öncülük ederek; katip Yusuf Ziya Baba'nın kaleme aldığı ve postnişin Naki Baba'nın imzaladığı 12 Eylül 1925 tarihinde bir bildiri yayınlayarak dergâhlarını kaparlar. Bu bildiride ulusçu tutum, Cumhuriyet'e, Atatürk'e ve Atatürk devrimlerine olan bağlılık şöylece dile getirilir:

"Cümle muhip bana İstanbul'da Topkapı semtinde Abdullah Baba adlı tekkenin Pirimiz Hünkârımız Hacı Bektaş Hazretleri'nın yolundan, Balım Sultan Hazretleri'nin izzü ikramından nasip alan bütün canlara, muhibanlara, dervişlere duyurulur ki, insanlık aleminin ve Bektaşi kesiminin yüzyıllardır kurtarıcı olarak beklediği Mehdi Sahibi Zaman Efendimiz ortaya çıkmıştır. Yüce Cumhurbaşkanımız Mustafa Kemel Paşa Hazretleri'nin bedenleriyle doğarak kurtarıcımızın teşrifleriyle gelen tüm İslam dünyasının ve bu arada Gürühu Naci tayfasının canları, malları ve huzurları güvence altına alınmıştır. Sahip Zamanın sayesi ile yüce dergâhın ve tekkelerin varlığının nedeni de ortadan kalkmıştır. Bizlere düşen, kurtarıcımızın buyruklarını dinleyip, dünya bilimlerini öğreten Türkiye Cumhuriyeti okullarına ve bu okullarda insanlık bilimine ulaşmamızdır. Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli Efendimizin de yolları bunu buyurur. Tekkemizi kapatıp, Cumhuriyetimimizin ilgililerine anahtarı teslim etmek günü gelmiştir ve böyle de yapılacaktır. Bütün muhiplerimize duyurulur."

Alevi-Bektaşiler, Atatürk'ü İnançlarının Temeli Olan Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli ile Özdeştirirler. Atatürk ise Alevileri ve Aleviliği Önemser.

Alevi-Bektaşiler, Atatürk devrimlerinin ve Cumhuriyet'in lokomotifi olurlar. Kendi inançlarına göre *"evliya"* ve *"mehdi"* olarak gördükleri, Hz. Ali'nin ve pirleri Hacı Bektaş'ın *"don değiştirip"* yeniden karşılarına çıktığına inandıkları Atatürk'ü, Türkiye'nin her yanındaki Alevi-Bektaşiler bu gözle göreceklerdir.

1921'lerde Mecitözü kaymakamının Konya valisine çektiği telyazı bu açıdan anlamlıdır. Yöresindeki Alevi halkın M. Kemal'i "mehdi" (kurtarıcı) olarak niteliediklerini bildirmektedir. Alevi-Bektaşiler'in gözünde M. Kemal *"evliya"*dır. *"Yezit düzenine"* son verecek bir kutsallık beklenilmektedir. Dedeler sofra dualarında, gülbenklerinde artık Atatürk'ü ve Cumhuriyet'i anmakta ve dualarını onlara yapmaktadırlar.

Cumhuriyet'in kurucuları ve mimarı olan Alevi-Bektaşiler, bugün de görüldüğü kadarıyla koruyucuları ve sürdürücüleridir. Cumhuriyeti ve kurumlarını ayakta tutan temel gücün Alevi-Bektaşiler olduğunu sanırım kimse yadsıyamaz.(62)

Bu anlayıştan ve yakınlaşmadan olacak ki; M. Kemal 1924 köktenci ve devrimci kararlarından sonra 1925'de il, ilçe müftülükleriyle köy imamlarına bir genelge göndererek; *"memurların Alevi kızlarıyla evlenmę ve Alevi çocuklarının okullara alınması"* konusundaki yasağın kaldırıldı-

62. Atatürk'le Alevilerin ilişkisi ve Alevilerin Cumhuriyet'in yapılanmasına katkılarını ele alan geniş bir değerlendirmemiz için bkz: Baki Öz- Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1995 8. basım.

ğını, ayrıca *"dinsel nikâhların İmam Cafer mezhebi üzerine kıyılması"* gerektiğini ister.(63) Bu demokratikleşme ve vicdan özgürlüğü açısından önemli bir adımdır. Ne yazık ki, bu genelgenin içeriği ve amacı o günden bu güne Türkiye toplumunda uygulanma olanağı bulamamıştır.

63. H. Öztoprak bu genelgeyi gördüğünü ve Erzincan Hükümet Konağı'nın kapısında bir ayı aşkın askıda tutulan genelgeyi defalarca okuduğunu yazar. Genelgeyi, aklında kaldığı kadarıyla kitabına alır. Biz bu genelgeyi araştırmamıza karşın, aslına ulaşamadık. Cumhuriyet döneminde Aleviliğin toplumsal ve inançsal konumu için oldukça önemsenecek bu genelgenin metni için bkz: Halil Öztoprak- Hüseyin Erdoğan - *Kuran'da İbadet Müslüman'a Saadet*, İst. 1963, s: 36 v. d.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa - Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),Üçdal Neşriyat, İst. 1993, C: VI

Alaaddin Ata Melik Cüveyni - Tarih-i Cihan Güşa, -Çev. Prof. Mürsel Öztürk- Kültür Bak. Yay. Ank. 1998

Arendonk, C. Van - "Şerif" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. C: XI

Avcıoğlu, Doğan- Türklerin Tarihi, Tekin Yay. İst. 1978-1982, 5 cilt.

Atatürk, Mustafa Kemal - Söylev (Nutuk), TDK Yay. Ank. 1966, C: I.- II., 3. basım

Atay, Falih Rıfkı - Çankaya, Bateş Yay. İst. 1980

Ateş, Prof. Ahmet - "Deylem/Daylam", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. C: III.

Balcyoğlu, Tahir Harimi - Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Kanaat Kitabevi, İst. 1940

Baron Joseph Von Hammer Purgstall - Osmanlı Devleti Tarihi, -Çev. Mümin Çevik- Üçdal Neşriyat, İst. 1983-1992, 19 cilt.

Besim Atalay - Bektaşilik ve Edebiyatı, Ant Yay. İst. 1991

Birdoğan, Nejat - Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, İst. 1990

Birdoğan, Nejat - Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, Alev Yay. İst. 1992

Birge, John Kingsley - Bektaşilik Tarihi, -Çev. R. Çamuroğlu- Ant Yay. İst. 1991

Bozkurt, Fuat - Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Yön Yay. İst. 1990

Brockelmann, Carl - İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, -Çev. Neşet Çağatay- TTK Yay. Ank. 1992

Cahen, Claude - Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E Yay. İst. 1984.

Çağatay, Prof. Dr. Neşet - İslam Tarihi, Gerçek Yay. İst. 1972

Çamuroğu, Reha - Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye, Ant Yay. İst. 1991

Dierl, Anton Josef - Anadolu Aleviliği, -Çev. F. Yiğit- Ant Yay. İst. 1991

Eraslan, Prof. Kemal - Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1983

Eröz, Prof. Mehmet - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bak. Yay. Ank. 1990

Eyuboğlu, İsmet Zeki - Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik), Yeni Çığır Yay. İst. 1980

Eyuboğlu, İsmet Zeki - Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli, Özgür Yay. İst. 1989

Fığlalı, Prof. Ethem Ruhi - Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik, Selçuk Yay. Ank. 1991, 2. basım

Gölpınarlı, Abdulbaki - Vilayetname, Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, İnkılap Yay. İst. 1958

Gölpınarlı, Abdülbaki - Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yay. İst. 1979

Gölpınarlı, Abdülbaki - Sosyal Açıdan İslam Tarihi, Hz. Muhammed ve İslamın İlk Devri, Der Yay. İst. 1991

Gölpınarlı, Abdülbaki(Haz.) - "Hz. Ali" Nehc'ül- Belâga, Yeni Şark Neşriyat Yurdu Yay. İst. 1972

Gölpınarlı, Abdülbaki - Mü'minlerin Emiri Hazret-i Ali, Der Yay. İst, 1993

Gündüz, Dr. İrfan - Osmanlılar'da Devlet/Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İst. 1989

Hınz, Walter - Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, -Çev. T. Bıyıkoğlu- TTK Yay. Ank. 1992

Kaleli, Lütfi - Binbir Çiçek Mozayiği Alevilik, Can Yay. İst. 1995, 2. basım

Kara, Mustafa - Tekkeler ve Zaviyeler, Dergâh Yay. İst. 1990, 3. basım

Kaya, Haydar - Alevi Bektaşi Erkânı, Evradı ve Edebiyatı, İst. 1996, 3. basım

Kaygusuz, İsmail - Alevilik, İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları, Alev Yay. İst. 1995, C: I

Koca, Şevki - Melami-Bektaşi Metaforunda İrşad Paradigması "Mürg-i Dil", Nazenin Yay. İst. 1999

Kocadağ, Burhan- Alevi-Bektaşi Tarihi, Can Yay. İst. 1996

Köprülü, Prof. Fuat - Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ank. 1966, 2. basım

Köprülü, Prof. Fuat - Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ank. 1972, 2. basım

Köprülü, Prof. Fuat - Barthold W.- İslam Medeniyeti Tarihi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ank. 1978

Kurdakul, Necdet - Bütün Yönleriyle Bedreddin, İst. 1977

Melikoff, Prof. Dr. İrene - Uyur İdik Uyardılar, -Çev. T. Alptekin- Cem Yay. İst. 1993

Melikoff, Prof. Dr. İrene - Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay. İst. 1998

Moltke, H. Von - Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İst. 1969.

Noyan, Doç. Bedri - Bektaşilik Alevilik Nedir, Ank. 1987, 2. basım

Noyan, Doç. Bedri - Bütün Yönleriyle Bektaşilik Alevilik, Ardıç Yay. Ank. C: I, 1998, C: II, 1999

Ocak, Ahmet Yaşar - Babailer İsyanı, Dergâh Yay. İst. 1980

Ocak, Ahmet Yaşar - Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler, TTK Yay. Ank. 1992

Ocak, Ahmet Yaşar - Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yay. İst. 1996

Onat, Doç. Dr. Hasan - Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank. 1993

Öz, Baki - Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996, 8. basım

Öz, Baki - Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları, Ant Yay. İst. 1992

Öz, Baki - Aleviliğin Tarihsel Konumu, Der Yay. İst. 1995

Öz, Baki - Alevilik Nedir?, Der Yay. İst. 1995

Öz, Baki (Der.) - Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Can Yay. İst. 1996

Öz, Baki - Aleviliğe İftiralara Cevaplar, Can Yay. İst. 1996

Öz, Baki (Haz.) - Hacı Bektaş Veli- Fevaid (Yararlı Öğütler), Can Yay. İst. 1996

Öz, Baki - Alevilik Tarihinden İzler, Can Yay. İst. 1997

Öz, Baki - Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi), Der Yay. İst. 1997

Öz, Baki - Belgelerle Koçgiri Olayı, Can Yay. İst. 1999

Öz, Baki - Bir Alevilik Yolu: Ahilik, Can Yay. İst. 2001

Öz, Baki - Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları, Can Yay. İst. 2001

Öz, Baki - Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Alevi- Bektaşi-Ahi Çevrelerin Rolü, Yol Dergisi, Sayı: 2, Ekim-Kasım 1999

Öz, Baki - Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiliğin Rolü, Cem Dergisi, Sayı: 95, Kasım 1999

Öz, Gülağ - İslamiyet, Türkler, Alevilik, Ayyıldız Yay. Ank. 1995

Öz, Gülağ - Aleviliğin Tarihi Kökleri ve Anadolu Erenleri, Uyum Yay. Ank. 1996

Öz, Gülağ - Yeniçeri- Bektaşi İlişkileri ve II. Mahmut, Uyum Yay. Ank. 1997

Özkırımlı, Atilla - Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi, Alevilik-Bektaşilik, Cem Yay. İst. 1990

Öztoprak, Halil - Erdoğan, Hüseyin - Kuran'da İbadet Müslüman'a Saadet, İst. 1963

Öztürk, Doç. Dr. Yaşar Nuri - Tarihi Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut

Yay. İst. 1990

Üçok, Doç. Dr. Bahriye - İslam Tarihi (Emeviler-Abbasiler), Milli Eğitim Basımevi, Ank. 1979

Pehlivan, Battal - Anadolu'da Alevilik, Alev Yay. İst. 1992

Selçuk, İ.-Şaylan, G.-Kalkan, Ş. - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Hasat Yay. İst. 1991

Sertoğlu, Murat - Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, Sağlam Yay. İst.

Sezgin, Abdülkadir - Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik, Sezgin Neşriyat, İst. 1990, 2. basım

Sümer, Prof. Dr. Faruk - Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenleri'nin Rolü, Ank. 1976

Strothmann, R. - "Şia" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. C: XI

Şapolyo, Enver Behnan - Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yay. İst. 1964

Şener, Cemal - Alevilik Olayı, Ant Yay. İst.1989, 4. basım

Temren, Doç. Dr. Belkıs - Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bak. Yay. Ank. 1994

Timur, Prof. Dr. Taner - Osmanlı Çalışmaları, V Yay. İst. 1989

Togan, Prof. Dr. Zeki Velidi - Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Yay. İst 1981, C: I

Turan, Prof. Osman - Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat, İst. 1971.

Turan, Prof. Osman - Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yay. İst. 1996, 5. basım

Türkdoğan, Prof. Dr. Orhan- Alevi Bektaşi Kimliği, Timaş Yay. İst. 1995

Uzunçarşılı, Prof. Dr. İsmail Hakkı - Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, TTK Yay. Ank. 1988, C: I

Yaman, Mehmet - Alevilik, İst. 1993

Yetkin, Prof. Dr. Çetin - Başlangıçtan Atatürk'e Türk Halk Eylemleri ve Devrimler, Ümit Yay. İst. 1996, 3. basım

Yılmaz, H. - Ahmet Sırrı Dedebaba'nın "Bektaşi Tarikatı", Hacy Bektaş Veli Dergisi, Sayı: 10, Yaz 1999

Yınanç, Mükrimin Halil - Düsturname-i Enveri, İst. 1929

Yörükan, Prof. Yusuf Ziya (Haz. Dr. Turhan Yörükan) - Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bak. Yay. Ank. 1998

Yürükoğlu, R. - Okunacak En Büyük Kitap İnsandır, Tarihte ve Günümüzde Alevilik, Alev Yay. İst. 1990

Zelyut, Rıza - Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, Alan Yay. İst. 1986

Zelyut, Rıza- Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, İst. 1990, 2. basım

Baki Öz'ün

can yayınları okurlarına sunmuş olduğu kitaplar

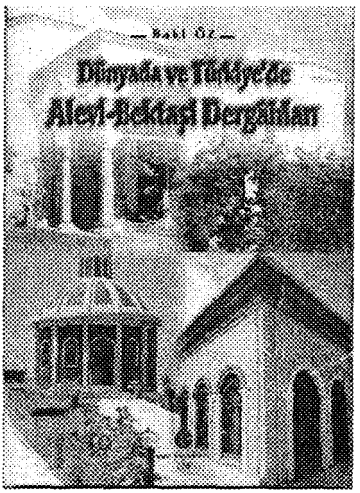
Kitapta; Osmanlı Devleti'nin, Alevi toplumuna bakışını yansıtan ve yer yer katledilmelerini isteyen ferman ve fetva gibi belgeler derlenerek araştırmacılara kolaylık sağlamış ve Alevilik tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştı.

Bu kitapta Alevi-Bektaşilerin milli mücadeleye katılımları, destekleri, Atatürk'le olan ilişkileri, ülkenin bağımsızlığına götürülmesindeki etkinlikleri ve cumhuriyetin kurulmasındaki rolleri işlenir.

Kitapta Alevi-Bektaşiliğin tarihsel, kültürel ve inançsal sorunlarını ele alıp irdeleyen bir kesit sunulur.

'Kitap Alevi - Bektaşi dergahları alanında ilk çalışmadır. Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde varlık gösteren beşyüzün üzerinde Alevi - Bektaşi dergahını konu edinmiştir. Kitap bu alanda önemli bir boşluğu doldurup, eksikliği gidermiştir.

Bu çalışmada; Ahiliğin, Hz. Ali ve Ehlibeyt'e dayanan Oniki imamcı temelde bir Alevilik yolu olduğu; Selçuklu kalkınması ve uygarlığının gerçekten Ahiliğin bir marifeti olduğu saptanmıştır.

Koçgiri Olayı'nın, Meclis ve Öğüt Kurulları'nın raporlarında değerlendirilişine bakılarak yönetimin olaya yaklaşımı açıklanmaya çalışılmıştır.

Kitapta Mustafa Kemal'in milli mücadeleyi örgütleyişi ve padişah-halifenin emperyalizm karşısındaki teslimiyeti ele alınarak padişahı aklayıcı tezle irdelenir, belge ve kanıtlarıyla çürütülür.

Atatürk'ün ve Atatürkçülüğü oluşturan tarihsel, siyasal, kültürel, düşünsel, toplumsal ve ekonomik etkenler incelenerek, bu etkenlerin Atatürkçülüğün oluşmasındaki rol ve payları değerlendirildi.

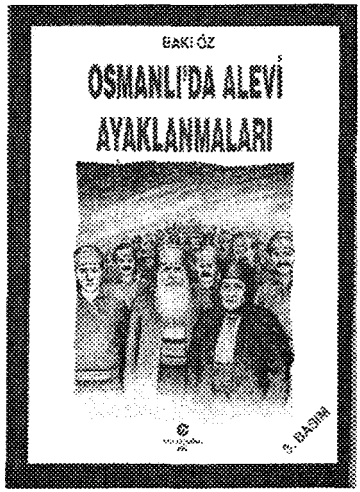
Atatürk devrimi tarihsel hayatıyla ele alınarak değerlendirilir. Atatürk'ün ortaya koyduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik sistem tüm ayrıntılarıyla incelenerek değerlendirilir.

Atatürk önderliğindeki ulusal bağımsızlık hareketinin doğu ve İslâm devletlerindeki yankısı ve Atatürkçülüğün doğu toplumlarınca kurtuluş ve kalkınma modeli olarak alınışı incelenir.

İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikası ve burada İnönü'nün savaşın dışında kalmak için yürüttüğü usta siyaset incelenir.

Kitapta, Osmanlıdaki Alevi ayaklanmaları, dolayısıyla bu olaylara osmanlı toplumsal, ekonomik, siyasal, dinsel yapısı çerçevesinde bakışı anlatılmaktadır.

Yönetimlerin Alevi-Bektaşilerin etkinliğini kırabilmek için yürüttükleri propagandayı ve bunun amaç ve sonuçlarını ele alan derli toplu bir çalışmadır.

Hacı Bektaş'ın düşüncelerinin bir özeti olan bu kitap bugünün diliyle okura sunulmuş ve okur doğrudan asıl kaynak olan Hacı Bektaş'ı düşüncesine ulaştırmaya çalışılmıştır.

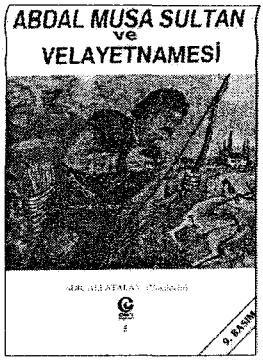
can yayınları

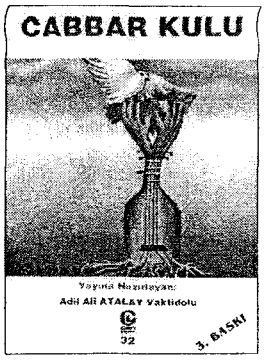
ALEVİ-BEKTAŞİ SET LİSTESİ

KİTABIN ADI	YAZARI
01) EHL-İ BEYT'İN MUCİZELERİ	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
02) BUYRUK (mam Cafer-i Sadık Buyruğu)	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
03) KUMRU (Kenzül Mesaib/Kumru)	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
04) BİNBİR ÇİÇEK MOZAİĞİ ALEVİLİK	LÜTFİ KALELİ
05) İLK ALEVİ KİMDİR?	NASREDDİN ESKİOCAK
06) ABDAL MUSA SULTAN VELAYETNAMESİ	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
07) GEL KENDİNE DELİ GÖNÜL	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
08) KERBELA VE MATEM	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
09) TAM HÜSNİYE	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
10) ALLAH HEDEF CAN NOKTA	ALİ AĞA VARLIK
11) HAZRET-İ ALİ'NİN FAZİLETNAMESİ	YEMİNİ
12) HANEDANI EHLİBEYT NEDEN HOR GÖRÜLDÜ	ALİ AĞA VARLIK
13) ERZURUMLU AŞIK NOKSANİ BABA	Derleyen: ADİL ALİ ATALAY
14) MÜSEYİP GAZİ (Kerbela'nın İntikamı)	EMRULLAH ERASLAN
15) SILA MI GURBET, GURBET Mİ SILA?	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
16) CABBAR KULU	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
17) VE HİDAYETE ERDİM	DR. MUHAMMET ETTİCANİ
18) FATIMA ANAMAZ	ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU
19) KURAN'DAKİ SÜNNET EHLİ BEYTE GÖNÜL VERENLERİN YOLUDUR	ET-TİCANİ
20) PİR SULTAN ABDALLAR	İBRAHİM ASLANOĞLU
21) ALEVİLİK İLE İLGİLİ OSMANLI BELGELERİ	BAKİ ÖZ
22) GERÇEK TARİHİYLE 32 PEYGAMBER VE İSLAM DİNİ	EMRULLAH ERASLAN
23) KİMLİĞİNİ HAYKIRAN ALEVİLİK	LÜTFİ KALELİ
24) FEVAİD (Hacı Bektaş-ı Veli)	BAKİ ÖZ
25) EBA MÜSLÜM'ÜN TABUTU	EMRULLAH ERASLAN

Not: Bu sette yer alıp zamanla tükenen kitapların birkaçının yerine, eşdeğerli başka kitaplar konulabilir.

Yüzyıllardır toplumumuzda sağlıklı olarak değerlendirilemeyen ALEVİLİK ve BEKTAŞİLİK'le ilgili araştırmacıların ve bilim adamlarının kaleme aldığı kitaplarda ALEVİ-BEKTAŞİ edebiyatından tarihine, folklorundan felsefesine, Alevi toplumunun sorunlarından devlet ilişkilerine, ALEVİ-BEKTAŞİ klasiklerine kadar öğrenmeyi istediğiniz her sorunun yanıtını bulabileceğiniz bir dizi... Temel kavram olarak eline, beline, diline sahip olmak ilkeleri yatan, hoşgörüyü ön plana çıkartan Alevilik ve Bektaşilik 25 kitaplık bu dizide objektif bir yaklaşımla irdelenmektedir.

ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU

ABDAL MUSA SULTAN VE VELAYETNAMESİ

anlatılır. Kaygusuz Sultan anlatılır. Mitolojik yönü ağır basar ve velayetnamesi ile hakkında yazılan beyitler yer almaktadır

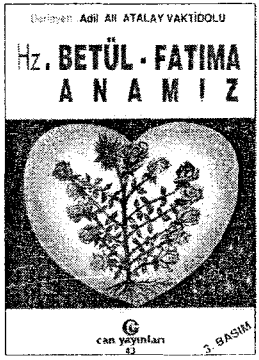
9. Basım

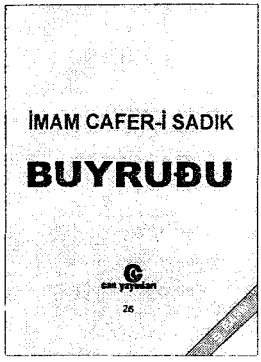
Yayına Hazırlayan
ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU

CABBAR KULU

Tüm nebadatlarla, kuşlarla, su ile, gül ile konuşup bizlere hikmetler vermektedir.

3. Basım

Derleyen
ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU

Hz. BETÜL-FATIMA ANAMIZ

Hz. Muhammed'in kızı Fatıma anamızın yaşantısı, çektiği çileler, yenilen Hakkı Fedek Hurmalığı, kaburgasının kırılmasını kaynaklarla gösterilmiştir.

3. Basım

Hazırlayan
ADİL ALİ ATALAY VAKTİDOLU

İMAM CAFER-İ SADIK BUYRUĞU

Alevi-Bektaşi toplumuna Edep-Erkan, Tarikat kurallarını anlatır.

9. Basım